

Lexicographic Bulletin

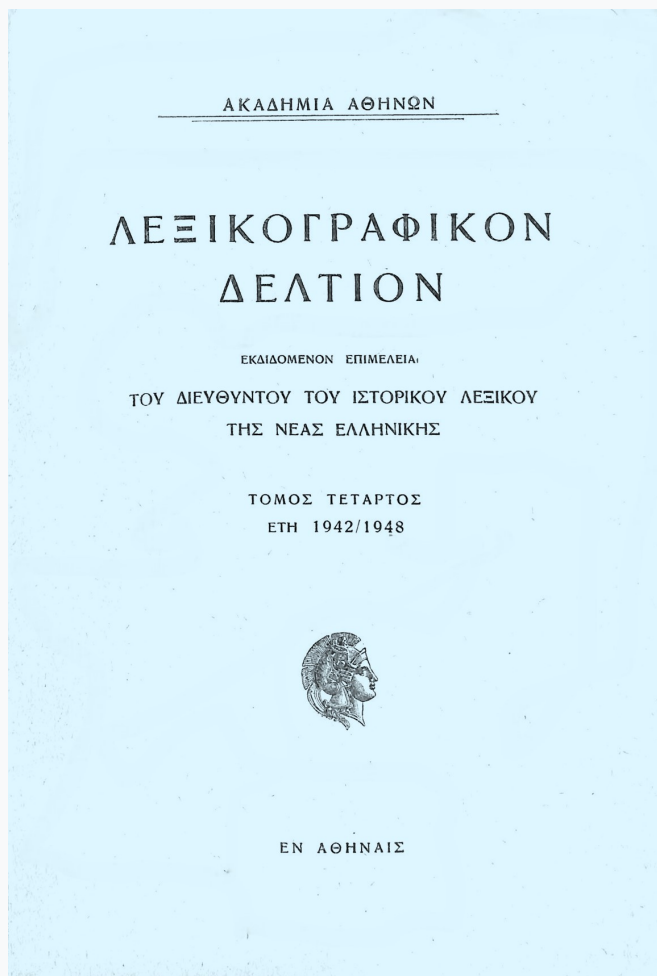

Vol 4 (1948)

Lexicographic Bulletin

Γλώσσα και λατρεία

Georgios Kourmoulis

doi: [10.12681/ld.39428](https://doi.org/10.12681/ld.39428)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΙ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΕΤΗ 1942/1948

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Γ. Ι. Κουρμούλη</i>	Γλῶσσα καὶ Λατρεία	σελ. 5 - 92
<i>Α. Α. Παπαδοπούλου</i>	Φρασεολογικά	» 93 - 128
<i>Κ. Ρωμαίου</i>	Σῦκον-συκοφάντης καὶ παρά- γωγα	» 129 - 136
<i>Γ. Ι. Κουρμούλη</i>	Καὶ πάλιν περὶ τοῦ τοπωνυ- μίου Χαννία	» 137 - 148
<i>Σ. Μάνεση</i>	Ἡ κατάληξις - ἴδι ὡς περιλη- πτικὴ ἐν τοπωνυμίοις	» 149 - 153
<i>Γλωσσικὴ Ἑταιρεία</i>	Προκήρυξις διαγωνισμοῦ	» 154
<i>Δ. Β. Βαγιακάκου</i>	Συμβολὴ εἰς τὴν γλωσσικὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἐτῶν 1939 - 1947.	» 155 - 176

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ ¹

Ἐν	σελ.	129	ἀντὶ	στάχεως	γραπτέον	στάχνος
»	»	151	»	εὔρηκα	»	εὔρημα
»	»	»	»	πικνίδιν	»	πικνίδιν
»	»	152	»	<i>Emil</i>	»	<i>Émile</i>
»	»	»	»	ᾠολῶν	»	ᾠολῶν
»	»	»	»	γάλα	»	ὡς γάλα
»	»	153	»	λόγων	»	λύγων
»	»	»	»	Καλαμίδι	»	Καλαμίδι
»	»	165	στήλη β'	στίχ. 6	ἀντὶ 1939	γραπτέον 1943
»	»	»	»	» 8	» 1946	» 1944
»	»	173	(στήλη α')	στίχ. 5)	ἀντὶ	Αὐτόθι γραπτέον Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν.

¹ Ἴδὲ καὶ τὰ ἐν σ. 92 διορθωτέα.

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΤΗ ΓΛΩΣΣΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἠσθάνετο ἑαυτὸν περιβαλλόμενον ὑπὸ παντοειδῶν Δυνάμεων, ἐφ' ἧς οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ, ἀλλὰ τοῦναντίον εὐρίσκετο συνεχῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Ἦτο φυσικὸν τὰς Δυνάμεις ταύτας νὰ προσωποποιήσῃ οὗτος, ἥτοι νὰ φαντασθῇ φορεῖς αὐτῶν ἔμψυχα ὄντα, διέποντα τὰς πράξεις καὶ τὸν βίον αὐτοῦ.

Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος λοιπὸν ἐπροσωποποίησεν ἑνωρῖς τὰ ἄψυχα σώματα, τὸν λίθον, τὸ δένδρον, τὸ ρεῦμα τοῦ ὕδατος, τὴν νεφέλην, κλπ., ὡς ἐπίσης τὰ οὐράνια καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Περαιτέρω οὗτος ἐπροσωποποίησεν ιδιότητας καὶ καταστάσεις, ἥτοι ἐφαντάσθη ἀνθρωπομόρφους Δυνάμεις διεπούσας ιδιότητας καὶ καταστάσεις, οἷον τὸ γῆρας, ἡ αἰδώς, ἡ ἐλευθερία, ἡ ὑγίεια κλπ.¹

Τὰς Δυνάμεις ταύτας ἐφαντάσθη ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχὰς τῶν πραγμάτων, ὡς πνεύματα ἀσώματα καὶ ἀπρόσωπα, ἀνευ γένους ἐξ οὗ καὶ τὰ οὐδέτερα ὀνόματα αὐτῶν, οἷον Γῆρας, Ἔρρεβος, Χάος κλπ.²

Λίαν ἑνωρῖς δ' ὅμως συνετελέσθη καὶ ἡ διάκρισις τοῦ γραμματικοῦ γένους τῶν ὀνομάτων τῶν δαιμόνων. Ὁρμήθη δ' αὕτη ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὰ ἀντικείμενα, ἐν οἷς ἐφαντάσθη ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ὅτι ἐνοικεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ δαιμόνος, ἦσαν συγχρόνως τὰ σώματα τῶν ψυχῶν τούτων, ἐξ οὗ καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔμψυχα ὄντα.

¹ Πολὺ ἑνωρῖς ἐξ ἄλλου ἐλάτρευσεν ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ὡς θεοὺς τὰ ζῆνα, πρὸ πάντων δ' ἐξ αὐτῶν τὰ μεγάλα καὶ ἐπικίνδυνα, τῶν δὲ μικρῶν τὰ κατατρώχοντα τὸν βίον τούτου. Φετιχισμὸς καὶ ζωολατρία ὠδήγησαν εἰς δαιμονικὴν ἀντίληψιν τοῦ περιβάλλοντος κόσμου καὶ οὕτω προέκυψε τὸ πάνθεον τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων.

² Πβ. P. Kretschmer, Glotta 13 (1924) σ. 102.

Σημ. Ἡ παρούσα πραγματεία μετὰ μακρῶν προλεγομένων καὶ ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Δημιουργικοὶ παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Μέρος Α'» ὑπεστηρίχθη ὡς Διατριβὴ ἐπὶ Ὑψηγεσίᾳ ἐνώπιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εἰσηγουμένου τοῦ τακτικοῦ Καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας κ. Βασιλείου Φάβη.

Εἰς τὴν δαιμονικὴν ἀντίληψιν τοῦ περιβάλλοντος κόσμου ὀφείλεται καὶ ἡ παρουσία ἀφηρημένων ὀνομάτων ἤδη ἐν τῇ κοινῇ παναρχαίᾳ Ἰνδοευρωπαϊκῇ γλώσσῃ.

Ὁ P. Kretschmer ἐν τῇ διδακτικωτάτῃ πραγματείᾳ «Dyaus Zeus, Diespiter und die Abstrakta im Indogermanischen», Glotta 13 (1924) σ. 101 κέξ. ὑπεστήριξε, συμφωνῶν πρὸς παλαιότεραν θεωρίαν τοῦ H. Usener¹, ὅτι τὰ ὀνόματα τὰ δηλοῦντα ἀφηρημένας ἐννοίας προῆλθον ἐκ τῶν ἀνωτέρω προσωποποιήσεων, ἤτοι ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν δαιμόνων καὶ τῶν θεῶν.

Μόνον διὰ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Usener καὶ τοῦ Kretschmer εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ παρουσία ἀφηρημένων ὀνομάτων ἐν τῇ παλαιᾷ Ἰνδοευρωπαϊκῇ γλώσσῃ, ἐν γλώσσῃ ἀκαλλιεργήτῳ, ὄργανῳ πρωτογόνου λαοῦ. Διότι ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ἀπαιδευτῶν, ὡς ἐν λαϊκαῖς διαλέκτοις λ.χ. ἐμφανίζονται σπανίως τὰ ἀφηρημένα ὀνόματα², τὰ δὲ ὀλίγα μαρτυρούμενα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δάνεια ἐκ τῆς γραπτῆς ἢ κοινῆς γλώσσῃς, ἤτοι περιουσία τῆς προηγμένης πνευματικῶς τάξεως τῆς γλωσσικῆς κοινότητος.

Ὁ Kretschmer διετύπωσε τὴν ἀρχὴν : nicht Personifizierung von Abstrakten, sondern Abstraktifizierung von Dämonen hat stattgefunden³.

Ἐν τισι περιπτώσεσι τὸ φαινόμενον εὐρίσκεται ἐν ἐξελίξει, ἤτοι συνυπάρχουσιν ἔτι ἐν τῇ αὐτῇ λέξει ἀμφοτέραι αἱ ἐννοιαί : ἡ τοῦ ὀνόματος δαίμονος καὶ ἡ τοῦ ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ.

Οὕτω π.χ. παρ' Ὀμήρῳ Ἄτῃ (ὄνομα δαίμονος) - ἄτῃ (δυστυχία, βλάβη, σύγχυσις φρενῶν). Ὁ ποιητὴς περιγράφει τὴν δαίμονα Ἄτῃν, τὴν θυγατέρα τοῦ Διός :

I 505 ἡ δ' Ἄτῃ σθεναρὴ τε καὶ ἀρίππος, οὐνεκα πάσας
πολλὸν ὑπεκπροθέει, φθάνει δέ τε πᾶσαν ἐπ' αἶαν
βλάπτουσ' ἀνθρώπους·

καὶ T 91 πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄτῃ⁴, ἡ πάντας ἄᾶται,
οὐλομένη τῇ μὲν θ' ἀπαλοὶ πόδες· οὐ γὰρ ἐπ' οὔδει
πίλνεται, ἀλλ' ἄρα ἦ γε κατ' ἀνδρῶν κρόατα βαίνει
βλάπτουσ' ἀνθρώπους·

Ἄλλαχοῦ δ' ὅμως οὐχὶ ἡ Ἄτῃ, ἀλλ' ὁ Ζεὺς « ἄᾶται » τοὺς ἀνθρώπους :

B 111 Ζεὺς με μέγας Κρονίδης ἄτῃ ἐνέδησε βαρεῖη
καὶ Θ 236 Ζεῦ πάτερ, ἡ ῥά τιν' ἤδη ὑπερμενέων βασιλῆων
τῆδ' ἄτῃ ἄσας καὶ μιν μέγα κῦδος ἀπηύρας ;

¹ Götternamen, Bonn 1896 σ. 364.

² W. H a v e r s, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931 σ. 147.

³ Glotta 13 (1924) σ. 106.

⁴ Παρ' Ἡσιόδῳ (Θεογ. 230) ἡ Ἄτῃ εἶναι θυγάτηρ τῆς Ἐριδος.

Είναι τοῦτο σημαντικὸς σταθμὸς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως. Ἐν Τ 87 - 8 δέχεται ὁ Ἄγαμέμνων, ὅτι εἶχον ἐμβάλει αὐτὸν εἰς « ἄτην » ὁ Ζεὺς, ἡ Μοῖρα καὶ ἡ Ἐρινὺς :

*ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ ἡεροφοῖτις Ἐρινὺς,
οἳ τέ μοι εἰν ἀγορῇ φρεσὶν ἐμβάλον ἄγριον ἄτην*

Τέλος πολλαχοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀφηρημένου οὐσιαστικοῦ ἄτη, τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀσθενείας, τῆς βλαπτούσης τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος Α 412, Ω 480 κλπ.¹:

γνώ δὲ καὶ Ἀτρείδης εὐρουκρείων Ἄγαμέμνων

Α 412 *ἦν ἄτην, ὅ τ' ἄριστον Ἀχαιῶν οὐδὲν ἔτισε.*

Ω 480 *ὡς δ' ὅτ' ἂν ἄνδρ' ἄτη πυκινὴ λάβη, ὅς τ' ἐνὶ πάτρῃ
φῶτα κατακτεῖνας ἄλλων ἐξίκετο δῆμον*

Τοῦτ' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ὀνομάτων δαιμόνων καὶ συγχρόνως ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν ἐν τῷ ἔπει. Οὕτως ἔχομεν π.χ. : Αἶσα (ὄνομα δαίμονος) - αἶσα (μοῖρα, μερίδιον). Π.χ.

Υ 127 *... ὕστερον αὐτε τὰ πείσεται ὕσσα οἳ Αἶσα
γυνομένῳ ἐπένησε λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ ...*

Α 418 *τῷ σε κακῇ αἴσῃ τέκον ἐν μεγάροισι.*

Ἐρινὺς (ὄνομα δαίμονος) - ἔρινυς (ὀργή, κατάρα). Π.χ.

Ι 571 *τῆς δ' ἡεροφοῖτις Ἐρινὺς
ἔκλυεν ἐξ Ἐρέβessφιν, ἀμείλιχον ἦτορ ἔχουσα.*

Φ 412 *οὕτω κεν τῆς μητρὸς ἔρινύας ἐξαποτίνοισι,
ἢ τοι χωομένη κακὰ μῆδεταί ...*

Ἐρις (ὄνομα δαίμονος, μόνον ἐν Ἰλιάδι) - ἔρις (ἄμιλλα, φιλονικία). Π.χ.

Δ 440 *Δεῖμός τ' ἠδὲ Φόβος καὶ Ἐρις, ἄμοτον μεμανῖα,
Ἄρεος ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη ἐτάρη τε*

Α 177 *αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη πόλεμοί τε μάχαι τε*

Ἡβη (ὄνομα δαίμονος) - ἦβη (νεότης, νεανικὴ ρώμη). Π.χ.

Δ 2 *μετὰ δέ σφισι πότνια Ἡβη
νέκταρ ἔφονοχόει*

Ν 484 *καὶ δ' ἔχει ἦβης ἄνθος, ὅ τε κράτος ἐστὶ μέγιστον.*

Θάνατος (ὄνομα δαίμονος) - θάνατος (ὁ θάνατος). Π.χ.

πέμπε δέ μιν πομποῖσιν ἅμα κραιπνοῖσι φέρεσθαι,

¹ Κατ' ἐμὴν γνώμην ἐν Π 805 πρέπει νὰ γραφῇ Ἄτη καὶ οὐχὶ ἄτη :

*τὸν δ' Ἄτη φρένας εἶλε, λύθεν δ' ἐπὶ φαιδίμα γυῖα,
σιτῆ δὲ ταφῶν*

- Π 672 Ὕπνω καὶ Θανάτῳ διδνμάοσιν .
 Κ 383 Θάρσει, μηδέ τί τοι θάνατος καταθύμος ἔστω.
 Θέμις (ὄνομα δαίμονος) - θέμις (ἔθιμον, θεσμός, κρίσις). Π.χ.
 Ο 93 Μῆ με, θεὰ Θέμι, ταῦτα διείρω . . .
 Ι 134 ἡ θέμις ἀνθρώπων πέλει, ἀνδρῶν ἠδὲ γυναικῶν.
 Μοῖρα (ὄνομα δαίμονος) - μοῖρα (μερίδιον, τύχη). Π.χ.
 Ω 49 τλητὸν γὰρ Μοῖραι θυμὸν θέσαν ἀνθρώποισιν.
 Γ 101 ἡμέων δ' ὀπποτέρῳ θάνατος καὶ μοῖρα τέτυκται
 τεθναίῃ
 Ὕπνος (ὄνομα δαίμονος, μόνον ἐν Ἰλιάδι) - ὕπνος (ὕπνος). Π.χ.
 Ξ 242 Τῆν δ' ἀπαμειβόμενος προσεφώνεε νήδυμος Ὕπνος.
 Α 610 ἔνθα πάρος κοιμᾷθ' ὅτε μιν γλυκὺς ὕπνος ἰκάνοι
 Φόβος (ὄνομα δαίμονος) - φόβος (φυγή). Π.χ.
 Ν 299 τῷ δὲ Φόβος φίλος νῖός ἅμα κρατερὸς καὶ ἀταρβῆς
 ἔσπετο
 Θ 139 Τυδείδη, ἄγε δ' αὐτε φόβονδ' ἔχε μώνυχας ἵππους.
 Ὄρη (ὄνομα δαίμονος) - ὄρη (ἐποχή ἔτους κλπ.). Π.χ.
 Ε 749 αὐτόμαται δὲ πύλαι μύκον οὐρανοῦ, ἅς ἔχον Ὄραι
 Ζ 148 . . . . . ἔαρος δ' ἐπιγίνεται ὄρη

Ἐν τῇ Θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου παρεδόθησαν ἡμῖν ὡς ὀνόματα δαιμόνων λέξεις, αἵτινες καὶ ἐν τῷ μετέπειτα ἀρχαίῳ κόσμῳ ἦσαν αἰσθηταὶ μόνον ὡς ἀφηρημένα οὐσιαστικά. Τὰ προλεχθέντα διδάσκουσιν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δαιμονικοῦ κόσμου τῶν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ οὐχὶ περὶ δημιουργημάτων τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ. Τοιαῦτα ὀνόματα δαιμόνων εἶναι: Αἰθήρ 124, Ἄλγεα 227, Ἀπάτη 224, Γαλήνη 244, Γῆρας 225, Δυσνομίη 230, Ἡμέρη 124, Λήθη 227, Λιμὸς 227, Μάχη 228, Νεῖκος 229, Πόντος 132, Φιλότης 224, Φόνος 228, Χάος 116 κλπ.

Εἰς τὰ μέσα ρήματα ἡ ρηματικὴ ἐνέργεια ἐπιστρέφει εἰς τὸ ὑποκείμενον. Οὕτω π.χ. παρ' Ὀμήρῳ:

Θ 1 Ἦώς μὲν κροκόπεπλος ἐκίδνατο πᾶσαν ἐπ' αἶαν

Ω 96 . . . ἀμφὶ δ' ἄρα σφι λιάζειο κύμα θαλάσσης.

ἐν μὲν τῷ α' παραδείγματι ἡ Ἦώς διαχέεται ἐφ' ὀλόκληρον τὴν γῆν, ἐν δὲ τῷ β' τὰ κύματα τῆς θαλάσσης ἀπομακρύνονται, ἵνα εὐκολύνωσι τὴν πορείαν τῆς Θέτιδος καὶ τῆς Ἰριδος.

Ἡ δύναμις ἡ προκαλοῦσα τὴν στροφήν τῆς ρηματικῆς ἐνεργείας πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἦτοι ἀνωτέρω ἡ δύναμις, ἥτις « ἐκίδνατο » τὴν Ἦῶ ἐπὶ τὴν γῆν

καὶ ἐν τῷ β' παραδείγματι ἡ δύναμις, ἣτις «*λιάζεται*» τὰ θαλάσσια κύματα, δὲν προσδιορίζεται γλωσσικῶς.

Ἡ ιδιότης αὕτη τοῦ μέσου ρήματος, ἔναντι τοῦ παθητικοῦ, παρ' ᾧ ἡ ὑποκινούσα τὸ πάθος δύναμις προσδιορίζεται σαφῶς εἴτε ὑποδηλοῦται, τότε μόνον δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ, ὅταν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ συλλάβῃ τὴν ιδέαν τῆς δυνάμεως τῆς προκαλούσης τὴν κατεύθυνσιν τῆς ρηματικῆς ἐνεργείας πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἥτοι ὅτι ἡ δύναμις ἢ προκαλοῦσα τὴν μεταβολὴν εἰς τὸ ὑποκείμενον ἔκειτο πέρα τοῦ κύκλου τῶν παραστάσεων τοῦ λαλοῦντος ἢ ἀκούοντος, ἦτο ὑπερφυσικὴ¹.

Ρήματα ὡσαύτως, ἀναφερόμενα εἰς ἐκδηλώσεις οὐρανίων καὶ φυσικῶν φαινομένων, οἷα τὰ *ἀστράπτει*, *βροντᾷ*, *νείφει*, *σειεῖ*, *ὔει* . . . ἐδήλουν ἀρχικῶς ἐνεργείας ὠρισμένων θεοτήτων. Ἦσαν κατὰ ταῦτα τὰ ὡς ἄνω ρήματα ἀρχικῶς ὑποκειμενικά, προσωπικά, ὁ ὑποκειμενικὸς τύπος *Ζεὺς ὔει* εἶναι παλαιότερος τοῦ ἀπροσώπου *ὔει* κλπ.².

Αἱ φυσικαὶ δυνάμεις δῆλον ὅτι δὲν νοοῦνται ὑπὸ τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ὡς κανονικαὶ καὶ μηχανικαί, ἀλλ' ὡς ἐκδηλώσεις τοῦ ὄντος τοῦ διέποντος τὴν δύναμιν ἢ τοῦ ταυτιζομένου πρὸς ταύτην. Δὲν *ἀστράπτει* π.χ. καὶ δὲν *βρέχει*, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογόνου, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ οὐρανὸς (ἢ ὁ Ζεὺς) *ἀστράπτει*, *βρέχει* κλπ. Πβ. Ὅμηρον:

I 236 *Ζεὺς δέ σφι Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων*
ἀστράπτει . . . . .

καὶ M 25-6 . . . . . *ὔει δ' ἄρα Ζεὺς* | συνεχές.

Ἐπίσης Ξενοφ. Ἑλλην. Δ' 7, 4: «*ἔσεισεν ὁ θεός*», Ἀριστοφ. Νεφ. 368 - 397 κλπ.³.

Ἐκ τῶν ἐπιθέτων θεῶν τινῶν καὶ τῶν παραδοθέντων σχολίων μανθάνομεν τὴν σχέσιν τῶν θεῶν τούτων πρὸς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, τὰς πύλας τῶν πόλεων,

¹ Πβ. καὶ τὴν πραγματείαν τοῦ καθηγητοῦ E. Gamillscheg, Die Sprachwissenschaft im Dienste der Menschheitsgeschichte ἐν Neuphilologische Monatsschrift 7 (1936) σ. 26-38 πρὸ πάντων σ. 30 καὶ 31, ἔτι δὲ τὸν αὐτὸν ἐν Zeitschrift für Romanische Philologie 53 (1939) σ. 341.

² Πβ. W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931 σ. 238 πρὸ πάντων δὲ τὴν πραγματείαν αὐτοῦ Primitive Weltanschauung und Witterungsimpersonalia, Wörter und Sachen 11 (1928) σ. 80 κέξ.

³ Πβ. καὶ τὴν ἀρτίως δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ καθηγητοῦ Β. Φάβη, Περὶ τῆς ἀπροσώπου συντάξεως ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ, Θεσσαλονίκη 1947 ('Ανάτυπον ἐκ τοῦ 5' τόμ. τῆς Ἑπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης).

τοῦ Ἄδου κλπ. Πβ. *πυλαῖος - πύλιος - προπύλαιος* Ἑρμῆς, Ἀπόλλων, *πυλαία - προθυραία* Ἄρτεμις-Ἑκάτη, *πυλαῖτις* Ἀθηνᾶ, *πυληδόμος* Ἑρμῆς κλπ.

Γινώσκουμεν ὅτι τῶν θεοτήτων τούτων ὑπῆρχον εἴτε εἰκόνες ἐξωγραφημέναι ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπεράνω τῆς θύρας ἢ παρὰ ταύτην εἴτε συνήθως ἀγάλματα ἰδρυμένα πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν πυλῶν τῶν πόλεων, διότι ὁ λαὸς ἐπίστευεν ὅτι αἱ θεότητες αὗται προεφύλαττον τὴν εἴσοδον τῶν οἰκιῶν, τῆς πόλεως κλπ. ἀπὸ τῆς εἰσελάσεως τῶν ἐχθρῶν.

Τὴν δοξασίαν ταύτην παρέλαβε καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς χριστιανικὴ θρησκεία. Οὕτως ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἄθωνος ὑπάρχει ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Πορταῖτισσης, ἀπὸ ὁμωνύμου θαυματουργοῦ εἰκότος. Ἐκλήθη δ' ἡ εἰκὼν Πορταῖτισσα (Παναγία), διότι ἦτο ἀνηρημένη ἐν παρεκκλησίῳ «παρὰ τὴν παλαιὰν πύλην (πόρταν) τῆς μονῆς ὡς φρουρὸς αὐτῆς». Πβ. τὸ ἄρθρον Πορταῖτισσα ὑπὸ Κ Ι Δ (υοβουνιώτου) ἐν Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

Ἡ εἰκονιστικὴ δ' ὅμως αὕτη λατρεία τῆς θεότητος τῆς εἰσόδου εἶναι ὑστερογενής, ἐν Ἑλλάδι ἀναπτυχθεῖσα σὺν τῇ ἀναπτύξει τῆς τέχνης καὶ τῇ διαδόσει τῶν Ὀμηρικῶν καὶ Ἡσιοδείων ἐπῶν, ἅτινα κυρίως διέδωσαν τὴν προσωποποίησην τοῦ κόσμου τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Εἶναι ἐξέλιξις τῆς φετιχιστικῆς λατρείας τῆς εἰσόδου.

Τοῦτο διδασκόμεθα ἐρμηνεύοντες ὀρθῶς τὸ ὄνομα τῆς ἀντιστοιχούσης πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἑλληνικὰς θεότητας ἰταλικῆς θεότητος Janus. Τὸ λατινικὸν janus, -i (καὶ -us) σημαίνει τὸ τόξον τῆς θύρας. Τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως εἶναι σαφές: ἐκ τοῦ ἰνδοευρ. * ianos (πβ. ἀρχ. ἰνδ. yanas = ὁδός, βάδισις κλπ.), οὔτινος τὸ * ia-εἶναι ἐξέλιξις τῆς βάσεως * ei- (= πηγαίνω) πβ. λατ. eo, ἑλλην. εἶμι κλπ.¹

Janus λοιπὸν ἦτο κατ' ἀρχὰς αὐτὸ τοῦτο τὸ τόξον τῆς θύρας, ἢ θεοποιηθεῖσα εἴσοδος, εἶτα θεὸς τῆς εἰσόδου οἰκίας, πόλεως κλπ. καὶ τῆς διαδρομῆς τοῦ ἔτους². Januarius ἦτο ὁ ἀνήκων εἰς τὸν θεὸν Janus μὴν τοῦ ἔτους, janua δὲ ἡ θύρα, ἦτο ὁ τόπος, ἐνθα ἔδρα ὁ θεὸς Janus³.

¹ Ἰδ. Walde-Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1938 κέξ. λλ. *janus* καὶ *eo*.

² Πβ. F. Altheim, Wörter und Sachen 19 (N.F. 1) σ. 41 κέξ. Παρὰ Walde-Hofmann, Lat. Wörtb. ἐρμηνεύεται τὸ προσηγορικὸν *janus* «gewölbter Durchgang, Torbogen» τὸ δὲ ὄνομα *Janus* «der personifizierte Torbogen, Gott der Türen und Tore sowie des Jahres anfangs», παρὰ δὲ τοῖς Ernout-Meillet, Dictionnaire... latine ἐρμηνεύεται τὸ *janus* «passage... et spécialement à Rome *passage voûté*...».

³ Ἀνάλογος θεότης ἦτο ὁ deus Portunus. Portus-us ἦτο ἡ εἴσοδος, ἢ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Πβ. βόρ. γερμ. fjord.

Φετιχιστική λατρεία τοῦ ὑπερθύρου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι δὲν παρεδόθη ἡμῖν γραπτῶς, ὅτι δ' ὅμως ὑπῆρχεν αὕτη διδάσκει ἡμᾶς ἡ προφορική παράδοσις. Ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαγῶ τῆς Ἑλλάδος σήμερον, ὅταν ἡ νύμφη ὀδηγῆται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, λαμβάνει παρὰ τῆς πρὸ τῆς εἰσόδου ἰσταμένης πενθερᾶς, ἣτις ὑποδέχεται ταύτην, πινάκιον περιέχον μέλι καὶ κάρυα, «μελοκάρυδο», βαπτίζει τὸν λιχανὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐν τῷ μέλιτι καὶ διὰ τοῦ μεμελιτωμένου τούτου δακτύλου σχεδιάζει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου.

Πιστεύω ὅτι διὰ τοῦ μέλιτος ἐπιθυμεῖ αὕτη νὰ καταστήσῃ φιλίαν τὴν φυλάττουσαν τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας τοῦ συζύγου ταύτης θεότητα καὶ ὅτι ἐν τῷ ἐθίμῳ συνεχίζεται παναρχαία λατρευτικὴ δοξασία, ἀνάλογος πρὸς τὴν φετιχιστικὴν λατρείαν τοῦ Janus παρὰ τοῖς Λατίνοις.

Τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως pontifex ὑπέδειξεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὁ M. Ter. Varro, De lingua latina 5.83 (Götz - Schöll): pons + facio. Μετὰ τοῦ ἔτυμου δ' ὅμως οὐδαμόθεν παρεδόθη ἡμῖν ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξεως. Ἐπειδὴ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίζομεν μόνον ὅτι pontifex ἦτο ἱερατικὸς τίτλος (collegium pontificum - pontifices minores - pontifex maximus), ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ συναφθῶσιν ἔτυμον καὶ σημασία, ἐξ οὗ καὶ πολλαὶ προσπάθειαι ἐγένοντο κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἵνα ἄλλοθεν ἐρμηνευθῆ ἔτυμολογικῶς ἡ λέξις ¹.

Ἡ σύγχρονος δ' ὅμως γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἀτενίζει πρὸς τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τοὺς μάρτυρας τῆς ἱστορίας τῆς πνευματικῆς ἐξελιξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ προσπαθεῖ διὰ τῆς ὀρθῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας αὐτῶν νὰ συμπληρώσῃ, ἔτι δὲ καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ, ὅπου αὕτη ἐλλεῖπει, τὴν φιλολογικὴν, ἱστορικὴν, ἀρχαιολογικὴν κλπ. παράδοσιν.

Οὕτω τελευταῖον προεβλήθησαν δύο εὐφρεῖς σημασιολογικαὶ ἐρμηνεῖαι τῆς λέξεως pontifex, αἵτινες ἔχονται ἀμφοτέραι τῆς παλαιᾶς ὀρθῆς ἔτυμολογίας, δεικνύουσι δὲ τὴν περιωπὴν, μεθ' ἧς χωρεῖ ἡ σύγχρονος σημασιολογικὴ ἔρευνα.

Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ λατινικοῦ pons εἶναι «ὁδός, δίοδος», ὡς τοῦτο διδάσκουσι τὰ συγγενῆ Ἑλληνικὰ πάτος καὶ πόντος καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἰνδικὸν οὐσ. panthas, ἡ δὲ σημασία «γέφυρα» εἶναι ὑστερογενής, ἐν τῇ λατινικῇ ἀναπτυχθεῖσα.

Κατὰ τὴν ἐτέραν λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω σημασιολογικῶν ἐρμηνειῶν, ἐξενεχθεῖσαν ὑπὸ K. Glaser, Pontifex ἐν Mitteilungen des Vereines klassischer Philologen in Wien, 1926, ἐν τῷ α' συνθετικῷ τῆς λ. pontifex ἔχομεν εἰσεῖτι τὴν ἀρχικὴν σημασίαν «ὁδός».

¹ Πβ. A. Walde, Lat. Etym. Wörthb. ² Heidelberg 1910 ἐν λ.

Ὁ Glaser ὀρμάται ἐκ τῶν κατωτέρω στίχων τοῦ Αἰσχύλου ἐν Εὐμενίσι 12 κέξ. :

πέμπονοι δ' αὐτὸν καὶ σεβίζουσιν μέγα
κελευθοποιοὶ παῖδες Ἑφαισίου, χθόνα
ἀνήμερον τιθέντες ἡμερωμένην

Κελευθοποιοὶ ἐνταῦθα ἦσαν οἱ ἀνοίγοντες τὴν ὁδὸν «παῖδες Ἑφαισίου» κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς Δήλου εἰς τοὺς Δελφοὺς τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς λατρευτικῆς ταύτης παραδόσεως, προσηγοῦντο τῆς ἑορταστικῆς πρεσβείας τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρες φέροντες συμβολικῶς πελέκει, ἦτοι «κελευθοποιοί». Τὸ λατρευτικὸν τοῦτο ἔθιμον τῶν Ἑλλήνων ἐρμηνεύει κατὰ τὸν Glaser τὴν ἱερατικὴν ιδιότητα τοῦ Λατίνου pontifex. Προκειμένου νὰ πεμφθῇ ἀποικία (deductio coloniae) ὁ pontifex ἐμερίμα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐφεστιῶν θεῶν καὶ τῶν θεῶν τῆς πόλεως, ἐξέλεγε τὴν κατάλληλον πρὸς μετοικεσίαν ἐποχὴν, τὸν κατάλληλον καιρὸν κλπ. Ὅτι οἱ pontifices ἤδρευον ἐν τῇ regia, σημαίνει ἴσως ὅτι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἀπεσπάσθη τοῦ κύκλου τῶν βασιλικῶν καθηκόντων.

Κατὰ τὴν ἄλλην δ' ὅμως, τὴν καὶ μᾶλλον πιθανήν, σημασιολογικὴν ἐρμηνείαν ἐν τῷ α' συνθετικῷ τῆς λέξεως pontifex ἔχομεν τὴν σημασίαν «γέφυρα». Εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἤχθη κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ R. Helbig ὑποστηρίξας ὅτι ἡ λέξις ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν πασσαλοπήκτων οἰκίσεων. Νεωστὶ ὑπεστηρίχθη καὶ πάλιν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ E. Täubler, Terremare und Rom, Heid. Sitzberr. 1931/32, 2 Abh. ὅστις διὰ νέων συσχετίσεων καὶ ἐνδείξεων συμπλήρωσε ταύτην. Οἱ Λατῖνοι εἶναι οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀνθρώπων τοῦ πολιτισμοῦ Terramare τῆς Aemilia. Τὸν συνοικισμὸν Terramare περιέβαλλεν ὁ μαγικὸς sulcus, ὃν μόνον διὰ τῆς γεφύρας ἦτο δυνατόν νὰ ὑπερβῇ τις, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν συνοικισμὸν ¹.

Ἡ λέξις pons λοιπὸν ἤχθη ἀπὸ τῆς σημασίας «ὁδός» εἰς τὴν σημασίαν «γέφυρα», διότι ἡ γέφυρα ἦτο ἡ μοναδικὴ ὁδὸς πρὸς τοὺς συνοικισμοὺς Terramare τῶν προγόνων τῶν Λατίνων ².

Pontifices κατὰ ταῦτα ἦσαν οἱ διὰ μαγικῆς δυνάμεως πεπρωτισμένοι ἱερεῖς, οἵτινες ἴδρουν ἢ ἐτήρουν τὰς γεφύρας ταύτας ὑπὲρ τὸν μαγικὸν sulcus, ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἱερέως ὡς pontifex παρὰ τοῖς Λατίνοις εἶναι ὑπόλειμμα παλαιᾶς λατρευτικῆς δοξασίας.

¹ Ἡ πιθανωτέρα ἐτυμολογία τῆς λέξεως ποταμός εἶναι ἡ παρὰ Walde-

¹ Ἰδ. τὸ ἄρθρον Terramare (ὑπὸ Duhn) ἐν Ebert's Reallex. d. Vorgesch. τόμ. 13 σ. 260 κέξ.

² Πβ. καὶ E. Specht ἐν Kuhn's Zeitschr. LXII (1934) σ. 245 κέξ.

Pokorny. Vergl. Wörtb. idg. Spr. II σ. 19 ὡς αὕτη διεπτύχθη ὑπὸ τοῦ P. Kretschmer, Glotta 22 (1934) σ. 265 καὶ 27 (1938) σ. 249, ἦτοι ἢ ἐκ τοῦ πίπτω - ἔπειτον (σχηματισμὸς κατὰ τὸ π ό τ μ ο ς ¹)². Ὁ Kretschmer κατέστησε πιθανωτάτην τὴν ἐτυμολογίαν παρατηρήσας ὅτι ἢ παρ' Ὀμήρω φρ. «Σπερχειοῖο, διπειτέος ποταμοῖο» (Π 174) ἀποτελεῖ figuram etymologicam καὶ ὅτι οἱ ποταμοὶ ἐν Ἑλλάδι εἶναι κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῶν ὀρητικοὶ χεῖμαρροι.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη τῆς λέξεως ἐπιτρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸν δαίμονα Ποταμὸν ὡς τὸν ἀφ' ὑψηλοῦ ἐπιπίπτοντα. Ὅτι δὲ τὸν ποταμὸν ἐφαντάζοντο καὶ ἐλάτρευον ὡς δαίμονα οἱ ἀρχαῖοι, διδάσκει πολλαχοῦ ὁ Ὀμηρος. Πβ. π.χ.:

Υ 7 οὔτε τις οὖν ποταμῶν ἀπέην, νόσφ' Ὀκεανοῖο

Υ 73 ἄντα δ' ἄρ' Ἡφαίστοιο μέγας ποταμὸς βαθυδίνης,
ὄν Ξάνθον καλέουσι θεοί, ἄνδρες δὲ Σκάμανδρον.

καὶ Φ 130 οὐδ' ἑμῖν ποταμὸς περ' ἑύρροος ἀργυροδίνης
ἀρκέσει, ᾧ δὴ δηθὰ πολέας ἱερεύετε ταύρους
ζωοὺς δ' ἐν δίνῃσι καθίετε μώνυχας ἵππους.

Ἡ λατρεία τῶν ποταμῶν ὡς δαιμόνων ἦτο πανελλήνιος³. Ὁ Αἴας πρὸ τῆς αὐτοκτονίας αὐτοῦ ποιεῖται τὴν ἐπίκλησιν: «κρηναί τε ποταμοὶ θ' οἶδε» (Σοφ. Αἴας 862). Ὅτι ἡ προσφώνησις αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐπίκλησις ἀνθρώπου ἀδίκως ἀποθνήσκοντος ἐπιμαρτυρομένου τὸν περιβάλλοντα κόσμον, ἀλλὰ προσφώνησις πρὸς τὸ θεῖον, διδάσκει ἐπιγραφὴ ἐκ Δρήρου (III π.Χ.): «ὀμνύω... Κράνας καὶ Ποταμοὺς καὶ θεοὺς πάντας καὶ πάσας» Ditt. I³ 527³⁰. Ἐν μικρασιατ. ἐπιγρ. (βορ. Φρυγίας) δημοσιευθείσαις ὑπὸ A. Besset, Bull. Corr. Hell. 25 (1901) σ. 368 κέξ. ἀριθ. 7-15⁴, ἀπαντᾷ ἡ ἀφιέρωσις: «Ποταμῶ εὐχὴν». Παρ' Ἡροδ. 8.138 παραδίδεται περὶ τῶν Μακεδόνων Τημενιδῶν: «ποταμὸς δέ ἐστι ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ, τῷ θύουσι οἱ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀπ' Ἀργεος ἀπόγονοι ὡς σωτῆρι»⁵.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τοὺς ποταμοὺς ἀνθρωποειδεῖς, σωματοειδεῖς, κερασφόρους, βουκράνους, βουκεφάλους κλπ.⁶.

¹ Πβ. W. Krause, Glotta 25 (1936) σ. 144-5.

² Πβ. A. Fick, Vergl. Wörtb. d. idg. Sprachen⁴ I σ. 473, J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax II Basel 1928 σ. 30, F. Specht, Kuhn's Zeitschr. LXIII (1936) σ. 132, E. Schwyzler, Griechische Grammatik, München 1939 σ. 493 σημ. 11.

³ Ἴδ. M. Nilsson, Gesch. Griech. Religion, München 1941 σ. 220 κέξ.

⁴ Πβ. I. Μηλιοπούλου, Σιδηροδρομικαὶ ἀναμνήσεις ἀπὸ Χαϊδάρ Πασσᾶ ἕως Ἐσκι Σεχίρ, Ἀθῆναι 1894 σ. 75 κέξ.

⁵ Πβ. καὶ τὰ ἐξ ἐπιγραφῶν κύρια ὀνόματα Ποταμόδωρος καὶ Ἀσωπόδωρος, Ἀγελωῖδωρος, Ἰομηρόδωρος, Καϊκόδωρος, Κηφισόδωρος, Στρυμόδωρος. Ἴδ. E. Sittig, De graecorum nominibus theophroris 1911 σ. 171 κέξ.

⁶ Παραπομπὰς ἰδ. ἐν τῷ ἄρθρῳ Potamos (ὑπὸ Höfer) τοῦ λεξικοῦ Roscher.

Ἐτέρα θεότης σχετιζομένη πρὸς τὸν ροῦν τῶν ὑδάτων ἦτο ὁ Σπερχειός, ἦτοι ὁ ὀρμητικὸς φερόμενος, ὁ σπερχόμενος δαίμων. Παρ' Ὀμήρῳ παραδίδεται ὅτι ὁ Μενέσθιος ἦτο υἱὸς τοῦ (ποταμοῦ) θεοῦ Σπερχειοῦ :

Π 175 *ὄν τέκε Πηλῆος θυγάτηρ, καλὴ Πολυδώρη,
Σπερχειῶ ἀκάμαντι, γυνὴ θεῶ εὐνηθεῖσα.*

Τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ταύτην ἐνισχύει ἡ μαρτυρία ὅτι, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ποταμοῦ τῆς Φθιώτιδος, Σπερχειὸς ἐκαλεῖτο τὸ κατὰ τὰς πηγὰς αὐτοῦ (ὀρμητικὸν) τμήμα τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ. Ὁ Πλίνιος 4.7.13, παραδίδει ἡμῖν ὅτι Σπερχειὸς ἐκαλεῖτο τόπος ἐν Δωρίδι. Ἐκεῖθεν δ' ὅμως ἐπήγαξε καὶ ὁ βοιωτικὸς Κηφισός, ἐξ οὗ καὶ εἰκάζω, ὅτι τὸ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τμήμα τοῦ Κηφισοῦ ἐκαλεῖτο ποτε Σπερχειὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ τόπος ¹.

Κονίσσαλος ἐξ ἄλλου ἦτο, ὡς τὸ ὄνομα διδάσκει, ὁ δαίμων τῆς ἀναδινουμένης κόνεως, τοῦ ἀνεμοστροβίλου. Οὐδὲν παράδοξον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάσθησαν ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ δαιμονικὴν συνεργίαν. Καὶ κατὰ τὰς συγχρόνους λαϊκὰς δοξασίας ὁ ἀνεμοστρόβιλος προέρχεται ἐκ δαιμονικῆς δυνάμεως, διὰ τούτου δὲ διάφορα κακοποιὰ πνεύματα μεταβαίνουνσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Αἱ Νεράιδες κατ' ἐξοχὴν εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες προκαλοῦσι τὸν ἀνεμοστρόβilon.

Πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βλαπτικῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ διαφόρων δαιμονίων ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ μεταχειρίζεται διάφορα μαγικά μέσα, ἐξορκισμούς, ἐπωδὰς κλπ. Τὰ δαιμόνια ταῦτα συναρπάζουσι καὶ μεταφέρουσι εἰς ἀπωτάτους τόπους τὸν μὴ τιμῶντα καὶ ἐξορκίζοντα τὸν ἀνεμοστρόβilon ².

Βραδύτερον, σὺν τῇ ἀναπτύξει τῆς μεθοδικῆς γυμναστικῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος, ἡ λατρεία τοῦ Κονισάλου ἐνετοπίσθη εἰς τὰς γυμναστικὰς παλαίστρας. Τὸ προσηγορικὸν κονίσσαλος σημαίνει ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν γυμναστηρίων τὴν μετὰ ἐλαίου καὶ τοῦ ἰδρωτὸς τῶν παλαιστῶν μεμειγμένην κόνιν (Γαλην. 13, 286). Παρίσταται δὲ ὁ δαίμων οὗτος, οὔτινος ἀγάλματα ὑπῆρχον ἐν τοῖς γυμναστηρίοις, πριαπώδης, τῆς αὐτῆς πρὸς τὸν Πρίαπον τάξεως. Πβ. Σουίδ. ἐν λ.: «δαίμων πριαπώδης· ἐκ τοῦ μὴ ὀκνεῖν καὶ ἐπὶ κόνεως μίγνυσθαι» καὶ Σχόλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 982 ³.

Ἐτέρα ἄσεμνος θεότης τῶν γυμναστηρίων ἦτο ἡ θρακικὴ Κοττυτώ. Πβ. Συνέσιον Ἐπιστ. 32: «*Ερμῆ μὲν γὰρ καὶ Ἡρακλεῖ τοῖς παλαίστρας ἐφόροις οὐδὲ*

¹ Πόλεις καὶ χῶραι ἐν τῇ ἀρχαιότητι φέρουσι ὀνόματα ποταμῶν. Πβ. Α. Χατζῆν, Ἑλλη - Ἑλλάς - Ἑλλην, Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς 1 (1935/6) σ. 138 κέξ.

² Πβ. Ν. Πολίτου, Παραδόσεις σ. 857 - 8, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ' σ. 51 κέξ., Σ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία Α' Ἀθῆναι 1922 σ. 186 - 7.

³ Ἐτι πβ. Ἐμμ. Πεζόπουλον ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 8 (1929/30) σ. 178 καὶ Εὐιον Ληναίου (Χ. Χ. Χαριτωνίδην), Ἀπόρρητα, Θεσσαλονίκη 1935 σ. 64 κέξ.

κατὰ μικρὸν πρέπει. Κοιτυτοῖ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις Κονισάλοις νεωκορεῖ, καὶ εἰ δὴ τινές εἰσι τούτου τοῦ κόμματος ἕτεροι δαίμονες, ἅπασιν αὐτοῦ μέλει».

Ἐπειδὴ οἱ πριαπώδεις θεοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἀποτρόπαια, πιστεύω ὅτι ὁ Κονίσαλος ἐτοποθετήθη ἐν ταῖς παλαίστραις πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ.

Εἰκάζω, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀποδείξω τοῦτο, ὅτι παρόμοιος καὶ συνώνυμος τῷ Κονισάλῳ δαίμων ἦτο ὁ Κονιορτός.

Τὰς λατρευτικὰς δοξασίας δ' ὅμως τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, ἐκείνας περὶ ὧν δὲν λέγει τι ἡμῖν σαφῶς ἢ παράδοσις, δυνάμεθα ποικιλοτρόπως νὰ πλησιάσωμεν διὰ τῆς γλωσσικῆς ἐρεύνης.

Οὕτω διὰ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας ὠρισμένων ἐπιθέτων θεῶν καὶ δαιμόνων ἀναγόμεθα εἰς τὴν προϊστορικὴν δένδρολατρίαν¹.

Τὸ ἐπίθετον δρυὰς παρεδόθη καὶ ὡς ὄνομα Νύμφης σχετιζομένης πρὸς τὸ δένδρον ἢ δρυῖς. Ἡ Ἄρτεμις εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐλατρεύετο ὡς Καρυατὶς μὲν ἐν Καρύαις τῆς Λακωνικῆς², ὡς Κεδρεατὶς δὲ ἐν Ὀρχομενῷ³. Ἐπίσης ἐν Ρόδῳ ἐλατρεύετο ἢ Ἐλένη Δενδρῖτις⁴.

Νομίζω δ' ὅτι καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦ Ἀπόλλωνος, Δαφνίτης, ὅπερ παραδίδει ὁ Ἡσύχιος ὡς Συρακόσιον, κακῶς ἐρμηνεύεται ὡς δαφνηφόρος καὶ ὅτι καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὴν δένδρολατρίαν. Παρεδόθη δ' ἡμῖν στενὴ σχέσηις τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὴν δάφνην (παραδίδεται καὶ δάφνος, ὅ). Πιθανῶς λοιπὸν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος συνεχωνεύθη ἢ λατρεία τῆς ἐν τῷ φυτῷ τῇ δάφνῃ ἐνοικούσης θεότητος.

Καὶ τὸ ἐπίθετον γλαυκῶπις, ὅπερ ἀποδίδεται τῇ τε Ἀθηνᾷ καὶ τῷ δένδρῳ τῇ ἐλαίᾳ, ἐσχετίσθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Α. Χατζῆ πρὸς τὴν δένδρολατρίαν⁵.

Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης ταύτης καὶ διὰ τὴν γραμματικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐπιθέτου γλαυκῶπις προστίθημι ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου γλαυκωπὸς ἢ ὡς ταυτόσημον αὐτοῦ, ἥτοι ὅτι τοῦτο ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τὴν γλαυκὴν, τὴν γλαυκωπὴν καὶ μόνον βραδύτερον, ὅτε ἢ λέξις

¹ Ἰδ. M. Nilsson, Griech. Religion σ. 194 κέξ., 292, 457 κέξ.

² Πausan. 3. 10,7.

³ Αὐτόθ. 3, 22, 12 καὶ 8, 13, 2.

⁴ Αὐτόθ. 3, 19, 10. Πβ. καὶ ἐκ τοῦ Ἐλένης ἐπιθαλαμίου τοῦ Θεοκρίτου (ΙΗ') τοὺς στίχους 47 - 48:

γράμματα δ' ἐν φλοιῷ γεγράφεται, ὡς παριών τις
ἀννείμη δωριστί· «σέβεν μ'· Ἐλένας φυτὸν ἐμμί».

⁵ Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 1935/1936 σ. 128.

ἐσχετίσθη πρὸς τὸ πιτηνὸν τὴν γλαῦκα ἐγένετο αἰσθητὸν ὡς β' συνθετικὸν τὸ οὔσιαστικὸν ὦ ψ αἰτ. ὦ π α.

Τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἐνισχύουσι τὰ ἐπόμενα :

α) Τὸ ἐπίθ. γ λ α υ κ ὸ ς ἀποδίδεται ὡς χρώματος δηλωτικὸν τῇ ἐλαίᾳ καὶ τοῖς ὁμοιοχρώμοις κατὰ τὸ φύλλωμα φυτοῖς τῇ ἱτέᾳ καὶ τῇ λύγῳ. Πβ. Σοφ. Ο. Κ. 701 : «γλανκῆς παιδοτρόφου φύλλον ἐλαίας», ὅπερ προστατεύει ὁ Ζεὺς «χὰ γλανκῶπις Ἐθάνα» (706) καὶ Εὐρ. Ι. Τ. 1101 : «γλανκῆς θαλλὸν ἱερὸν ἐλαίας».

Ἰδιαιτέρα σημασία νομίζω ὅτι πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ χωρίον τοῦ Εὐρ. Τρωφ. 801-2 : «ἐλαίας πρῶτον ἔδειξε κλάδον γλανκῆς Ἐθάνα».

β) Τῇ ἐλαίᾳ ἀποδίδεται καὶ τὸ ἐπίθετον γ λ α υ κ ὸ χ ρ ο υ ς, οὔτινος δέχομαι ὡς συνώνυμον τὸ γ λ α υ κ ῶ π ι ς. Πβ. Πίνδ. Ὀλ. 3.22-3 : «ἀμφὶ κόμαισι βάλῃ γλανκῶχροα κόσμον ἐλαίας».

γ) Τὰ ἐξῆς θηλυκὰ εἰς - ὦπι ς παρεδόθησαν ἡμῖν ὡς θηλυκὰ τῶν εἰς - ὠπὸ ς εἶτε ὡς ταυτόσημα αὐτῶν : ἀλαῶπι ς θηλ. τοῦ ἀλαωπός, ἀντῶπι ς θηλ. τοῦ ἀντωπός, βλοσυρῶπι ς ταυτόσημον τῷ βλοσυρωπός, εὐῶπι ς ταυτόσημον πρὸς τὸ εὐωπός - εὐῶπ, κελαινῶπι ς (νεφέλα Πίνδ. Πυθ. 1.12) μέλαινα, σκοτεινὴ, μελανῶπι ς παραδίδεται καὶ ὡς μελανωπός, πυρῶπι ς = πυρωπός ῥοδῶπι ς = ῥοδωπός, ταυρῶπι ς = ταυρωπός, τηλῶπι ς = τηλωπός, ὑαλῶπι ς = ἡ ἔχουσα ὄψιν ὑαλώδη, φαινῶπι ς = φαεινὴ, ταυ-τόσημον τῷ φαίνωψ, γλοερῶπι ς = γλοερά, πρασινωπὴ, χρυσῶπι ς = χρυσωπός.

Τὸ ἐπίθ. ἐριούνης (ἐριούνιος) ἀποδίδεται τῷ Ἑρμῇ. Ἡ ἐτυμολόγησις τοῦ β' συνθετικοῦ τοῦ ἐπιθέτου τούτου εἶναι δύσκολος, ἐξ οὗ καὶ ἀσαφὴς καὶ ἀβεβαία ἡ σημασία τῆς λέξεως.

Τὰ λεξικά ἐρμηνεύουσι συνήθως διὰ τοῦ «μεγάλως ὠφελῶν», ἧτοι ἔχονται τῆς ἐσφαλμένης ἐτυμολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ Ἡρωδιανοῦ II 273,20 (L.) «παρὰ τὸ ὄνῳ ἐριόνης ἐστὶ καὶ πλεονασμῷ τοῦ υ ἐριούνης· τὸ δὲ ἐρὶ ἐπιτατικόν ἐστὶν ἐριούνης οὖν ὁ μέγας ὠφελῶν».

Παρὰ Boisacq¹ προτιμᾶται ἡ ἐτυμολογία τοῦ K. B r u g m a n n, Grundr. II² 1,309, ὅστις τὸ β' συνθετικὸν τῆς λέξεως συνάπτει πρὸς τὴν λ. ο ὔ ς, καὶ ἐρμηνεύεται : «très intelligent».

Ἀντιθέτως ὁ F. B e c h t e l, Lexilogus σ. 138 τάσσειται ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς γνώμης τοῦ B e r g k, Philologus XI (1856) σ. 384, ὅστις σχετίζει τὴν λ. πρὸς τὰς γλώσσας τοῦ Ἑσυχίου : «οὔνον : ὑγιές. Κύπριοι δρόμον» καὶ «οὔνει δεῦρο, δρόμε Ἀρκά-

¹ Dictionnaire étymologique κλπ., ἐνθα καὶ ἡ βιβλιογραφία προγενεστέρων προσπαθειῶν πρὸς ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως. Πβ. ἐτι H. E h r l i c h, Zur indogermanischen Sprachgeschichte, Progr. Königsberg 1910 σ. 40.

δες», ἡτις συσχετίσις ἄγει ἡμᾶς πρὸς τὴν προσωνυμίαν τοῦ θεοῦ «*θεὸς ἄγγελος*» Ὑμν. εἰς Πᾶνα 21¹.

Τῶν δύο τούτων ἐτυμολογιῶν ἡ μὲν πρώτη, οὐδαμῶς ἀπαλλάσσουσα τῶν φωνητικῶν δυσκολιῶν, ὀδηγεῖ μόνον βεβιασμένως πρὸς τὴν σημασίαν «*très intelligent*», ἡ δὲ δευτέρα συμβάλλεται μετὰ τινος πιθανότητος εἰς τὴν παραδοχὴν ἐπιθέτου συνωνύμου τῷ ταχυδρομός Ὅρφ. Ὑμν. 26.3. Πβ. καὶ πολύδρομος Αἰσχ. Ἰκέτ. 737².

Μέχρι σήμερον δ' ὅμως δὲν ἀπεδόθη ἡ προσήκουσα σημασία εἰς τὴν ἐξῆς πολύτιμον ἀρχαίαν μαρτυρίαν περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως *εἰριούνιος*. Ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἐτυμολογικῷ 374,25 κέξ. διεσώθησαν οἱ ἐπόμενοι στίχοι τοῦ ποιητοῦ τοῦ γράψαντος τὴν Φορωνίδα:

*Ἐρμείαν δὲ πατὴρ εἰριούνιον ὠνόμασ' αὐτόν·
πάντας γὰρ μάκαράς τε θεοὺς θνητούς τ' ἀνθρώπους
κέρδεσι κλεπτοσύναις τ' ἐξαίνυτο τεχνήσσαις.*

Ἡ μαρτυρία αὕτη Ἑλληνας ποιητοῦ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, δυναμένου νὰ ἔχη αἰσθησιν ἐτυμολογικὴν καὶ σημασιολογικὴν τῆς λέξεως, ἧς ἡμεῖς σήμερον στερούμεθα, ἐνισχύεται σπουδαίως διὰ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑσυχίου: «*οὔνης κλέπτης. κλεπτῶν συνηφάρεια*»³.

Ἡ τε μαρτυρία τοῦ ποιητοῦ τῆς Φορωνίδος περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐπιθέτου *εἰριούνιος* καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑσυχίου συμφωνοῦσι πρὸς ἀρχαιοτάτην, ἤδη ὁμηρικὴν, παράδοσιν περὶ τῆς κλεπτοσύνης τοῦ Ἑρμοῦ. Πβ. Ὅμηρον:

Ε 388 *καὶ νύ κεν ἔνθ' ἀπόλοιτό Ἄρης ἄτος πολέμοιο·
εἰ μὴ μητροιή, περικαλλῆς Ἥερίβοια,
Ἐρμέα ἐξήγγειλεν ὁ δ' ἐξέκλεπεν Ἄρηα
ἤδη τειρόμενον, χαλεπὸς δέ εἰ δεσμὸς ἐδάμνα.*

καὶ Ω 24=109 *κλέψαι δ' ὀτρύνεσκον εὐσκοπον Ἄργεῖφόντην.*

Ὁ Ἑρμῆς ὀνομάζεται «*φηλητῶν ἄναξ*» Εὐριπ. Ρήσ. 217, «*φωρῶν*

¹ Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ὑποστηρίζει ἐκ νέου ὁ C. M. Bowra, Journ. Hell. Stud. LIV (1934) σ. 68.

² Τὴν ἐτυμολογίαν δέχεται καὶ ὁ O. Hoffmann, Griech. Dial. I σ. 276, ἔνθα καὶ παραβάλλει τὸν ἐν Κρήτῃ λατρευόμενον *δρομίον* Ἑρμῆν.

³ Ἀντὶ τοῦ ἀκαταλήπτου «*κλεπτῶν συνηφάρεια*» τοῦ κώδικος προτείνεται «*κλεπτοσύνη, φωρεία*» (Schmidt). Ἀκολουθεῖ μετ' ὀλίγον ἡ γλῶσσα: «*οὔνιος εὔνης. δρομεύς. κλέπτης*» μετὰ τῆς ὑποσημ. «*εὔνιος Thes. V c. 2391 D ex dittographia natum esse putat. Ordo poscit οὔνος, quod, cum per δρομεύς explicat, θῦνος δρόμος scribendum videtur, nisi θῦνοις δρόμοις malis*».

ἔταϊρος» Ἰππῶναξ 4 (Diehl I² 3,77), «κλεψίφρων» Ὑμν. εἰς Ἑρμ. 413 κλπ.¹ Παρὰ Πλουτ. Ἡθ. 303 Δ παραδίδεται ὡσαύτως ὅτι κατὰ τὰς θυσίας πρὸς τιμὴν Ἑρμοῦ τοῦ Χαριδώτου ἐν Σάμῳ ἐπετρέπετο ἡ κλοπή.

Καὶ τὸ ὀμηρικὸν ἐπίθετον τῆς Ἑρινύος, ἡεροφοῖτις, δὲν ἔχει ἐρμηνευθῆ ἱκανοποιητικῶς:

I 571 τῆς δ' ἡεροφοῖτις Ἑρινὺς
ἔκλυεν ἔξ Ἑρέβεσφιν

T 87 ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ ἡεροφοῖτις Ἑρινὺς

Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐπιθέτου τούτου παρεδόθησαν ἡμῖν αἱ ἐξῆς παλαιαὶ μαρτυρίαι:

Ἡρωδιαν. II 111,5 (L.): «πειστέον δὲ μᾶλλον τοῖς παρὰ τὸν ἀέρα ἐκδεξαμένοις τὴν σύνθεσιν γεγονέναι, ἐπεὶ ἀοράτως φοιτᾷ· ἀέρα γὰρ λέγει τὸ σκοτεινὸν κατάστημα».

Ἡσύχ.: «ἡ ἐν τῷ ἀέρι φοιτῶσα ἢ ἀέρα ἡμφιεσμένη ἢ ἀοράτως φοιτῶσα ἢ ἀεροπλάνος· οἱ δὲ οὗ ἐν Ἄδου καὶ ἐν σκοτίᾳ».

Σουίδ.: «ἡ ἀοράτως ἐρχομένη κατὰ τὰ ἔργα».

Εὐστάθ. 775,14 (εἰς I 571): «ἡ ἀφανῆς καὶ ὡς ἐν σκότει ἐπιφοιτῶσα. πολλαχοῦ γὰρ ἡέρα τὴν ἀορασίαν λέγει ὁ ποιητής, ἢ καὶ διότι ἀπὸ τοῦ σκότου ἦτοι τοῦ Ἄδου ἔξεισι» καὶ 1173,16 (εἰς T 87): «ἡεροφοῖτις Ἑρινὺς, ἡγουν ἀφανῶς φοιτῶσα κατὰ τινων».

Σχόλ. AB εἰς I 571: «ἡ ἐν τῷ σκότει φοιτῶσα· αἱ ποιναὶ γὰρ ἀπροοράτως ἔρχονται».

Μέγ. Ἑτυμολ. 421,56: «ἡ ἐκ τοῦ σκότους φοιτῶσα ἢ διὰ τοῦ σκότους ἐρχομένη, ἀόρατος. παρὰ τὸ περὶ τὸν ἀέρα φοιτᾷ, ἢ ἀοράτως φοιτῶσα».

Ἡ ἀνωτέρω παράδοσις διδάσκει ὅτι οἱ παλαιοὶ προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσωσι τὸ ἔτυμον πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐν Ἄδου διαμονῆς τῶν Ἑρινύων. Τὰ Σχόλ. B εἰς T 87 παρέχουσιν ἐρμηνείαν τοῦ ἡεροφοῖτις διὰ τοῦ ἔρεβοφοῖτις.

Οὕτω τὰ ἐρμηνεύματα «ἀοράτως φοιτῶσα» Ἡσύχ., «ἀοράτως ἐρχομένη»

¹ Δὲν εἶναι μόνον ὁ ἴδιος πεπραιοισμένος διὰ κλεπτοσύνης, ἀλλὰ συνήθως δωρεῖται ταύτην καὶ τοῖς τιμωμένοις ὑπ' αὐτοῦ. Οὕτω κλεπτοσύνην δωρεῖται εἰς τὸν Αὐτόλυκον, τὸν πρὸς μητρὸς πάππον τοῦ Ὀδυσσέως. Πβ. Ὅμ. τ 395-7: «ὅς ἀνθρώπους ἐκέκαστο | κλεπτοσύνη θ' ὄρκω τε· θεὸς δὲ οἱ αὐτὸς ἔδωκεν | Ἑρμείας...» Ὡσαύτως ἐπίκλοπον ἦθος δωρεῖται τῇ Πανδώρα. Πβ. Ἡσιόδ. Ἔργ. 77 κέξ.: «ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργεῖφόντης | ψεύδεά θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος | θῆκε θεῶν κῆρυξ...»

Σουίδ., «ἀόρατος... ἢ ἀοράτως φοιτῶσα» Μέγ. Ἑτυμολ., «... ἀπροοράτως ἔρχονται» Σχόλ., ὑποδηλοῦσιν ἀρχαίαν προσπάθειαν πρὸς ἔτυμολογίαν τῆς λέξεως ἡερο- < ἀόρατος. ¹

Εἰς τὸ ἐρμῆνευμα τοῦ Ἑσυχίου «ἢ ἐν τῷ ἀέρι φοιτῶσα... ἢ ἀεροπλάνος» δὲν ἀπεδόθη προσοχὴ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν καὶ λεξικογράφων, ὑφ' ὧν οὐδὲ κἂν ἀναφέρεται. Τὸ ἐπίθετον ἐρμηνεύεται σήμερον «quae non conspecta incedit» Ebeling κλπ.

Ἐπεὶ τῆς μαρτυρίας δ' ὅμως ταύτης τοῦ Ἑσυχίου συνηγοροῦσι τὰ ἐπόμενα:

Τὸ ἐπίετον φαίνεται πλασθὲν ὅπως τὰ ἡερόπλαγκτος, ἀεροβάμων, ἀεροδινης, ἀεροδόμος, ἀερονηχίς, ἀερονόμος, ἀεροπέτης, ἀεροπλάνος, ἀεροπόρος κτθ., οὐδενὸς δὲ τούτων οὐδὲ τῶν λοιπῶν μετὰ τοῦ ἡερο- ἢ ἀερο- συνθέτων ἢ σημασία συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὡς ἄνω δεκτὴν γενομένην σημασίαν τοῦ ἡεροφοῖτις ².

Ὁ Ἀριστοφάνης παραδίδει ἐν Βατραχίοις 1291 τὸν ἑξῆς Αἰσχύλειον στίχον:

κείρειν παρασχῶν ἰταμαῖς κυσὶν ἀεροφοῖτοις

Ἀερόφοιτοι κύνες ὀνομάζονται ἐνταῦθα, κατὰ μὲν τοὺς ἀποδίδοντας τὸν στίχον εἰς τὴν Σφίγγα ³, οἱ ἀετοί, κατὰ δὲ τοὺς ἀποδίδοντας τοῦτον εἰς τὸν Φινέα ⁴, αἱ Ἀρπυιαί. Εἶναι πάντως σημαντικὸν ὅτι ὑπὸ τῶν τραγικῶν ὀνομάζονται κύνες αἱ Ἐρινύες, οἱ ἀετοί, οἱ γρῦπες, ἢ Σφίγξ καὶ αἱ Ἀρπυιαί, ἤτοι διάφορα ἀρπακτικὰ τέρατα ⁵, ἢ δὲ σημασία τοῦ ἐπιθέτου «ὁ διὰ τοῦ ἀέρος πορευόμενος», «*roaming in air*» (Jones) δὲν ἀμφισβητεῖται.

Τὸ ἀρσενικὸν ἀεροφοῖτας μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας παραδίδεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ἴωνος τοῦ Χίου 9:

¹ «Bei den alten Grammatikern, die äher in der Bedeutung Nebel, Finsternis durch ἀορασία deutlich machen, spukt wieder eine ihrer gewöhnlichen Etymologien» Ph. Buttman n, Lexilogus I, Berlin 1818 σ. 117 σημ. 1.

² Μετὰ τοῦ αὐτοῦ δευτέρου συνθετικοῦ παρεδόθησαν ἡμῖν: α) Μόνον θηλυκά: ἐναυλακοφοῖτις Παλατ. Ἀνθολ. 6,88 καὶ ἐρεβοφοῖτις δι' οἷ, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἐρμηνεύεται ἐν Σχολίοις Α εἰς Τ 87 τὸ ἡεροφοῖτις β) Ἀρσενικά: αἰδοφοῖτις Ἑσυχ., Θρακοφοῖτις Ἀριστοφ. Ἀποστ. 198, Λιβυφοῖτις Ἑσυχ., ὄρθριοφοῖτις Φώτ., Σουίδ., ὄρειφοῖτις Φανοκλῆς 2, 1 (Diehl), ὄροφοῖτις Μέγ. Ἑτυμολ. 461, 27, οὐρανοφοῖτις Σουίδ. καὶ ὑψιφοῖτις Ἑσυχ., Φώτ. γ) Διγενές: οὐρεσιφοῖτις Παλατ. Ἀνθολ. 9,524, -φοῖτις Ὀρφ. Ὑμν. I. 8.

³ Ἰδ. W. H. van de Sande Backhuzen, De parodia in comœdiis Aristophanis, Traiecti ad Rhenum 1877 σ. 164 - 5.

⁴ Ἀ. Ζάκας, Κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις Α', Ἀθῆναι 1890 σ. 280 - 281.

⁵ Παραπομπὰς ἰδ. ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Βατραχίων ὑπὸ J. van Leeuwen σ. 190 εἰς στ. 1287. Κατωτέρω ὑποστηρίζω καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν τὴν στενὴν σχέσιν Ἐρινύων καὶ Ἀρπυιῶν.

*Ἄοϊον ἀεροφοίταν ἀστέρα
μείνωμεν ἀελίου λευκοπτέρυγα πρόδρομον*

(Diehl I² 1.86).

Ἐπίσης *ἡεροφοίτις* (μέλισσα) παραδίδεται παρὰ Ψευδοφωκυλίδη 171 (Diehl I² 2,110), *ἡερόφοιτος* (οἰστρός) Ὅρφ. Ἄργον. 47 κλπ.

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ εἶπω ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὁ ἔξοχος φιλόλογος v. Wilamowitz ἀντιλαμβάνεται ὁμοίως τὸ ἐπίθ. *ἡεροφοίτης*, σημαῖνον « ὁ ἐν τῷ ἀέρι φοιτῶν ». Ἐν τῇ περιφώνῳ πραγματεῖᾳ (διαλέξει) αὐτοῦ: Was ist übersetzen?¹ σ. 19 - 20, θέλων νὰ δείξῃ τὴν σημασίαν τῆς μεταφράσεως, ἀποδίδει ἐν τε τῇ Λατινικῇ καὶ τῇ Ἑλληνικῇ ποίημα τοῦ Götlie, οὗ τοὺς δύο πρώτους στίχους:

Dringe tief zu Berges Grüften,
Wolken folge hoch zu Lüften

μεταφράζει λατινιστί:

Ad ima terrae tu penetres licet,
petasve nimborum aemulus aethera

καὶ ἑλληνιστί:

ἦν τ' ἀρθῆς νεφέεσιν ὁμόδρομος ἡεροφοίταις,
Νικία, ἦν τ' ὀρέων νέρται' ἐς ἄντρα δύης.

Τὴν σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου *ἡεροφοίτις* δυνάμεθα τότε μόνον νὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅταν ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν φύσιν τῆς Ἐρινύος καὶ τὰς λαϊκὰς δοξασίας περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς θεότητος ταύτης.

Νομίζω δηλαδὴ ὅτι ἡ Ἐρινὺς ὠνομάσθη *ἡεροφοίτις*, διότι αὕτη, ὡς καὶ ἄλλαι θεότητες βλαπτικῶς ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργοῦσαι, ἐσχέτισθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἀέρα².

¹ Reden und Vorträge, Berlin 1913 σ. 1 - 29.

² Αἱ Ἐρινύες ἦσαν αἱ ψυχαὶ τῶν φονευομένων καὶ δὴ καὶ τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν, αἵτινες διώκουσαι τὸν φονέα ἐζήτουν νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ ἐκδίκησιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀπεριόριστος (πβ. Ἐρινύες μητρὸς, πατρὸς, τέκνων, τοκήων, πτωχῶν, Κλυταιμίστρας, Λαῖον τε καὶ Οἰδιπόδεω, ἐμαί-σαί, ξενικαί, φρενῶν, ἔτι δὲ καὶ κυνῶν Ἐρινύες. Παραπομπὰς ἰδ. ἐν τῷ λεξικῷ *Pape - Benseler*. Ἐν ταῖς ἀνωτέρω μαρτυρίαις συγγέεται πολλάκις τὸ προσηγορικὸν *ἐρινὺς* καὶ τὸ ὄνομα τῆς θεότητος). Μόνον βραδύτερον ἐλατρεύοντο ὡς ἐκδικητικὰ πνεύματα ἐν Ἄδου. Πβ. M. Nilsson, *Griech. Religion* σ. 91 καὶ σημ. 2: «Die Erinyen sollen Erdgottheiten sein; die gesetzgeberische Tätigkeit der Erdgöttin ist aber eine Spekulation ohne konkrete Begründung und das unterirdische Reich als Strafort ist eine späte, lange nach dem Abschluss der homerischen Gedichte aufgekommene Vorstellung». Ἐνδιαφέρουσαν πραγματεύσιν τοῦ θέματος τῆς λατρείας τῶν Ἐρινύων ἐπιχειρεῖ ὁ O. Walter, *Die Götter Griechenlands*, Bonn 1929 σ. 21 κέξ. στηριζόμενος κυρίως ἐπὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν τραγικῶν.

Τὴν γνώμην μου ταύτην στηρίζω εἰς τε τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὰς σημερινὰς λαϊκὰς δοξασίας περὶ ἑναερίων κακοποιῶν δαιμονίων.

Αἱ Ἐρινύες σχετίζονται καὶ ταυτίζονται πρὸς τὰς Ἀρπυίας¹. Ὁ Βεργίλιος ἐν Αἰν. 3,252 ἐμφανίζει τὴν Ἀρπυιαν Κελαινὴν καλοῦσαν ἑαυτὴν *Fugiatum maxiam*. Ὀνομάζονται ταχεῖαι Σοφ. Αἴ. 317 καὶ δρομάδες καὶ πτεροφόροι Εὐρ. Ὀρ. 317. Ἐπίσης παραβάλλονται πρὸς τὰς Γοργόνας, ἑναερίου καὶ ταύτας θεότητας (Αἰσχ. Εὐμ. 48, Χοηφ. 1048)².

Ὁ μυκηθμὸς τῶν Ἐρινύων, ἰδιότης καὶ ἄλλων ἑναερίων θεοτήτων, ὡς καὶ ἡ ἰδιότης αὐτῶν νὰ ὑλακτῶσιν ὡς κύνες (ἐξ οὗ πιθανῶς καὶ κύνες ὠνομάσθησαν)³, ἐρμηνεύονται ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ὡς ἀποδεικνύουσαι τὴν φύσιν αὐτῶν ὡς βροντωσῶν θεοτήτων⁴.

Σχετικὸν ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ ἐπίθετον τῆς Ἐρινύος ἐρίβρομος (Ὀρφ. Ὑμν. 68, 1), ὅπερ παραβάλλεται πρὸς τὸ ἐπίθετον τοῦ Διός, ὑψιβρεμέτης.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι Ἐρινύς καὶ Ἀτη συνάπτονται παρ' Αἰσχύλου Ἀγαμ. 1432-3:

*μὰ τὴν τέλειον τῆς ἐμῆς παιδὸς Δίκην,
Ἄτην Ἐρινύν θ'*

¹ Ἡ σχέσις αὕτη διδάσκει κατὰ τὸν O. Gruppe, Griechische Mythologie u. Religionsgeschichte II, München 1906 σ. 765: «wie leicht die verwandten Vorstellungen von diesen Dämonen in einander übergehen und von einander Züge entlehnen konnten».

² Τὸ θέμα παρ' Αἰσχύλου εἶναι διαφέρον καὶ χρήζει εὐρυτέρας ἐρεύνης. Ὁ ποιητής, διαστελλὼν σαφῶς τὰς Ἀρπυίας, τὰς Γοργόνας καὶ τὰς Ἐρινύς, παραβάλλει οὐχ ἥττον ταύτας. Ἐν Χοηφόροις 1048 ὁ Ὀρέστης λέγει ὅτι αἱ «μητρὸς ἔγκοτοι κύνες» ἐμφανίζονται εἰς αὐτὸν «Γοργόνων δίκην». Ἐν Εὐμενίσι δὲ στ. 46 κέξ. ἡ Προφήτις διαλογίζεται ἄν αἱ μορφαί, τὰς ὁποίας βλέπει εἶναι Γοργόνες, Ἀρπυιαὶ ἢ Ἐρινύες.

³ Πβ. Εὐρ. I. T. 293-4:

*φθογγὰς τε μόσχων καὶ κυνῶν ὑλάγματα
ἄς φάσ' Ἐρινύς ἰέγει μιμήματα.*

Ἰδιαιτέρως, νομίζω, πρέπει νὰ προσέξωμεν εἰς τὸν β' στίχον. Ἄν ἡ ἀρχὴ τούτου: «ἄς φάσ'» ἀποδίδη πράγματι τὴν λέξιν τοῦ Εὐριπίδου, τότε βεβαίως ὑποδηλοῦται ἡ σύγχρονος τῷ ποιητῇ λαϊκὴ ἀντίληψις περὶ μυκωμένων καὶ ὑλακτούσων Ἐρινύων. (Ἄλλως ὁ v. Wilamowitz, Griechische Tragödien II, Berlin 1929 σ. 232 καὶ σημ. 3). Ἐν Μνημοσύνη 1903 σ. 265 ἀντὶ τοῦ μιμήματα τῶν κωδίκων προτείνεται ὑπὸ τοῦ Nauck *μυκήματα*. Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ ὑποβλητικὸς μυθμὸς τῶν Ἐρινύων ἐν Εὐμενίσι τοῦ Αἰσχύλου στ. 117 κέξ., εἰς ὃν ἐμφαντικῶς ἀπαντᾷ τὸ εἶδωλον τῆς Κλυταιμίστρας: «μύσοιτ' ἄν, ἀνὴρ δ' οἴχεται φεύγων πρόσω».

⁴ Πβ. τὸ ἄρθρον Ἐρινύς (ὑπὸ A. Rapp) ἐν τῷ λεξικῷ Roscher σ. 1315 κέξ.

Ἡ Ἄττη, ἡ προκαλοῦσα τὴν φρενοβλάβειαν, εἶναι καὶ αὕτη φάντασμα τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τοῦ ἀέρος δρῶν: «οὐ γὰρ ἐπ' οὐδεὶ | πύλνεται, ἀλλ' ἄρα ἢ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα βαίνει» (Ὅμ. Τ 92-3).

Τῇ ἀνωτέρω γνώμῃ μου δὲν ἀντιστρατεύεται ἡ ὁμηρικὴ χρῆσις τῆς λ. ἀήρ, ἣτις παραδίδει ἡμῖν ταύτην σημαίνουσαν τὸ ὑπὸ τὸν αἰθέρα κατώτερον καὶ πυκνότερον στρωμα τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, τὴν ὁμίχλην καὶ τὴν πυκνὴν νεφέλην. Διότι οὔτε ἐτυμολογικῶς οὔτε λογικῶς δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ εἴτε ὅτι πρόκειται περὶ μορφολογικῆς συνεμπτώσεως δύο διαφόρων λέξεων εἴτε ὅτι ἡ αὕτη λέξις διεσπάσθη σημασιολογικῶς εἰς διαφόρους ἀποκλειούσας ἀλλήλας σημασίας¹. Ἐν τῷ ὁμηρικῷ ἀήρ ὑπόκειται ποιοτικαὶ καὶ ποσοτικαὶ σημασιολογικαὶ ἀποχρώσεις οὐδαμῶς ἀποκλείουσαι τὴν βασικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ὡς ὀρθῶς ὑπεστήριξεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ γνωστὸς ὁμηριστὴς Ph. Buttmann².

Ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως τὴν κατ' ἐξοχὴν καὶ ἴσως ἀρχικὴν³ ιδιότητα τῶν Ἐρινύων νὰ ποιῶσιν ἔκφρονας καὶ μαινομένους τοὺς ὑπ' αὐτῶν τιμωρουμένους, διότι ἀκριβῶς ἡ ιδιότης αὐτῶν αὕτη συνάπτεται πρὸς τὰς σημερινὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ θέμα εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Ἀλκμέωνος, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ περιπύστου μύθου τοῦ Ὀρέστου, ὃνπερ ἐπραγματεύθησαν κατὰ ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ὁ τε Αἰσχύλος καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐν ταῖς γνωσταῖς τραγωδίαις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν.

¹ Πβ. τὴν πραγματείαν μου περὶ τῆς ὁμηρ. φράσεως «ἐν νυκτὸς ἀμολγῶ», Ἀθηνᾶ 52 (1948) σ. 65 κέξ. καὶ δὴ καὶ τὴν ἐν σ. 67 σημ. 2, ἔνθα πραγματεύομαι περὶ τῶν λέξεων ἰερός καὶ ἰός. Ἴδ. ὡσαύτως τὴν περὶ τοῦ ἰερός πραγματείαν τοῦ καθηγητοῦ Ι. Καλιτσουνάκη ἐν τῷ πανηγυρικῷ τόμῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1937 (1938) σ. 414-418.

² Lexilogus I σ. 117: «Richtiger glaube ich es so vorzutragen, dass man sich unter *Nebel* weiter nichts als eine verdichte Luft dachte und unter *Finsternis* wieder nur einen sehr dichten, die Augen täuschenden Nebel. Also ist allerdings ἀήρ im Homer nicht in dem Sinne zweideutig, wie wir es bei einigen Wörtern dargetan haben, wo wesentlich geschiedene Begriffe durch dieselbe Wortform bezeichnet werden, ohne dadurch der Seele als wesentlich «einerlei zu erscheinen: sondern ἀήρ ist wirklich in jener ältesten Sprache durchgängig einerlei, und nur durch quantitative und qualitative Nebenbegriffe modifiziert, die bald in ausdrücklichen Beiwörterῶν (πολλή, μέλαινα) gegeben sind, bald in den Wirkungen sich aussprechen. So kann also Homer, und auch Hippokrates noch, ἀήρ oder ἡήρ ohne allen Zusatz bald für Luft bald für Nebel oder Dunst brauchen, ohne sich zwiefachen Wortsinnes bewusst zu sein. Und wenn man Stellen der ältesten Epiker in einer gewissen Folge ordnet so kann man sehr allmählich von userm Begriffe *Luft* durch die andern *Nebel*, *Finsternis*, durchgehn, ohne irgendwo eine radikale Trennung zu bemerken».

³ Πβ. O. Gruppe, Griech. Mythol. II σ. 766.

Οὕτως ἐν Νόννου Διονυσιακοῖς 21,106 ἀναφέρεται ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Νύσης πληγεῖσαι ὑπὸ τῆς Μεγαίρας ἐμυκῶντο ὡς ταῦροι καὶ ἔκφρονες γενόμεναι ἐφόνευσαν τὰ τέκνα αὐτῶν, ἐπίσης δ' αὐτόθι 32,100 ὅτι ἡ Ἐρινὺς ἐμβάλλει τὸν Διόνυσον εἰς βακχικὴν μανίαν.

Ἡσαΐως εἶναι ἡμῖν γνωστὸν ἐκ τῆς Αἰνειάδος 7.341 κέξ., ὅτι ἡ Ἄληκτὼ ἐμβάλλει τὴν Amataμ εἰς μανίαν¹.

Μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων τῆς Ἀττικῆς τραγωδίας, ὧν τὴν προέλευσιν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἀρχαίας Ἀττικὰς λαϊκὰς δοξασίας, κατατάσσονται, κατὰ τὸν W. Schmid²: «die in Attika heimischen Erinyen und Arai, mit denen die homerische Ate zusammenrückt und der vor Aischylos nicht bezeugte Alastor». Κατὰ δὲ τὸν E. Hedén³ ἡ παράστασις τῶν Ἐρινύων παρ' Αἰσχύλῳ εἶναι πολὺ ἀρχαιώτερα τῆς παρ' Ὀμήρῳ.

Ἴδου νῦν πῶς ἐμφανίζεται τὸ σχετικὸν λαογραφικὸν θέμα παρὰ τῷ νεωτέρῳ ἑλληνικῷ λαῷ, συνεχίζοντι καὶ ὡς πρὸς πολλὰς λαϊκὰς λατρευτικὰς δοξασίας, παρὰ τὴν τεραστίαν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παναρχαίαν κληρονομίαν⁴.

Ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος πιστεύει καὶ σήμερον ὁ λαὸς εἰς τὴν ὑπαρξίν δαιμονικῶν ὄντων, ποικίλως δρώντων βλαπτικῶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὧντινων ἡ κακοποιὸς ἐπίδρασις ἀποτρέπεται διὰ μαγικῶν καὶ ἔξευμενιστικῶν μέσων, ἐπιφιδῶν, ἔξορκισμῶν, καταδέσμων κλπ.⁵

Κατ' ἐξοχὴν δαιμονικὰ ὄντα τῶν συγχρόνων λαϊκῶν δοξασιῶν εἶναι αἱ Νεραίδες⁶. Αὗται φέρουσι τὸ ὄνομα τῶν ἀρχαίων Νηρηίδων, τῶν μυθολογουμένων θυγατέρων τοῦ Νηρέως, θαλασσίων κυρίως Νυμφῶν, τελοῦσι δ' ὅμως τὰ τῶν ἀρχαίων Νυμφῶν γενικῶς.

¹ Ἴδ. καὶ Ὁβιδίου Μεταμορφώσεις IV 491 κέξ.

² Schmid-Stählin, Geschichte der griechischen Litteratur II, München 1934 σ. 740.

³ Homerische Götterstudien, Uppsala 1912 σ. 139.

⁴ Ἴδ. καὶ M. Nilsson, Griech. Religion σ. 234-235.

⁵ «Αἱ ἐνέργειαι αὗται μαγικαὶ καὶ ἔξευμενιστικαὶ ἦσαν ἐν χρήσει κοινῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅποθεν ἀνεπτύχθη καὶ ἡ λατρεία τῶν δαιμόνων τούτων, εἶναι δὲ ἐν χρήσει καὶ σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ παραλλήλως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς κρατούσης χριστιανικῆς λατρείας». Σ. Κυριακίδης, Ἑλλην. Λαογρ. σ. 158.

⁶ Προσπαθείας πρὸς ἐρμηγίαν (φωνητικὴν - ἀναλογικὴν) τοῦ κοινοῦ τύπου Νεραίδα ἴδ. παρὰ A. Thum b, Idg. Forsch. II σ. 158, Γ. Χατζιδάκι, Γλωσσολ. Μελέται I σ. 229, P. Kretschmer, Lesb. Dial. σ. 123-4, A. Μπούτουρα, περιοδ. Ἀγωγή 1 (1915) σ. 358, Ν. Πολίτη, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 5 (1918-20) σ. 20-22.

Αἱ Νεραΐδες εἶναι ἀπεριόριστοι εἰς ἀριθμὸν καὶ σχετίζονται ὡς καὶ αἱ παλαιαὶ πρόγονοι αὐτῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, τοὺς ποταμούς, τὰς πηγὰς καὶ ἐν γένει τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ἀλλ' ἔχουσι καὶ ἄλλας πολυμερεῖς ιδιότητες, διδασκώσας ὅτι ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα Νεραΐδες ὁ λαὸς ἀντιλαμβάνεται πληθὺν δαιμονικῶν ὄντων.

Πῶς συνέβη, ὥστε αἱ Νεραΐδες νὰ ἐνσωματώσωσιν ἐν ἑαυταῖς διαφόρου φύσεως δαιμόνια, νὰ καταστῶσι δηλαδὴ αὐταὶ κατ' ἔξοχὴν φαντάσματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δὲν βοηθεῖ ἡ παράδοσις νὰ ἀντιληφθῶμεν. Πάντως νομίζω ὅτι τὴν αἰτίαν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸν περιπετειώδη ναυτικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὴν καθημερινὴν πάλην τοῦ Ἑλλήνος πρὸς τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον.

Ταυτίζονται δὲ αἱ σημεριναὶ Νεραΐδες οὐχὶ μόνον πρὸς τὰς συγγενεῖς αὐτῶν Νύμφας τῶν παλαιῶν Δρυάδας, Νηιάδας κλπ., ἀλλὰ καὶ πρὸς πᾶν κακοποιὸν πνεῦμα¹, πατάσσον τὸν ἄνθρωπον.

Οὕτως αἱ Νεραΐδες ταυτίζονται πρὸς τὰς Ἀρπυρίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὴν προσωποποίησιν δῆλον ὅτι τῶν ἀνέμων καὶ τῶν θυελλῶν². Ὡς δὲ αἱ Ἀρπυριαὶ ἐταυτίζοντο πρὸς τὰς Ἑρινῦς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οὕτω καὶ αἱ σημεριναὶ Νεραΐδες³.

Σήμερον, ὅταν πνέη σφοδρὸς ἄνεμος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ πιστεύει ὅτι διαβαίνουν αἱ Νεραΐδες, κύπτει δὲ καὶ ἀναφωνεῖ «μέλι καὶ γάλα ἔς τὸ δρόμο σας», ἵνα μὴ ἀναρπαγῇ ὑπ' αὐτῶν⁴. Ἐν Μέσῃ Εὐβοίᾳ πιστεύεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅτι ὁ συριγμὸς τοῦ ἰσχυροῦς πνέοντος ἀνέμου εἶναι τὸ ἄσμα τῶν Νεραΐδων, ὁ δ' ἀνεμοστρόβιλος εἶναι ὁ χορὸς τούτων. Ὡσαύτως ἐν Ζακύνθῳ, ὅταν πνέη ὁ ἀνεμοστρόβιλος, λέγουσιν ὅτι «χορεύουνε οἱ Ἀνεραΐδες».

Αἱ Νεραΐδες, ὡς καὶ αἱ παλαιαὶ Ἑρινῦες, ἀσκοῦσι κακοποιὸν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, οἷον ἐμβάλλουσιν αὐτοὺς εἰς μανίαν, προκαλοῦσι διαφόρους φρενοπαθείας, νευρικὰ νοσήματα, μελαγχολίας, ὑπνοβασίας κλπ.⁵ Τὴν κακοποιὸν ταύτην ἐπίδρασιν προσπαθῶν νὰ ἀποσοβῆσῃ ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ μεταχειρίζεται οὐχὶ μόνον μαγικοὺς τρόπους, ἐπφδάς, ἔξορκισμοὺς κλπ., ἀλλὰ καὶ εὐφημητικὰ ὀνόματα.

¹ Πλὴν τῶν Διαβόλων ἢ Δαιμόνων, οἵτινες ἔσχον διὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἰδίαν ἐξέλιξιν, καὶ τῶν Καλικαντζάρων καὶ Ἀνασκελάδων.

² Πβ. Ἡσύχ. «ἄρπυριαὶ αἱ τῶν ἀνέμων συστροφαί, θύελλαι». Σύγκρινον ἐπίσης τοὺς στίχους 66 καὶ 77 ἐν τῆς Ὀδυσσεΐας.

³ Περὶ τοῦ θέματος γενικῶς ἰδὲ τὴν ἐξαιρετὸν μονογραφίαν «Ἀνεμοστρόβιλος» τοῦ Ν. Πολίτου ἐν Λαογραφικοῖς Συμμείκτοις Γ' σ. 51 - 62.

⁴ Πβ. Ν. Πολίτου, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων Ἀ' Νεοελληνικῆ Μυθολογία, Ἀθῆναι 1871 σ. 81 κέξ., ἰδίᾳ σ. 109 κέξ. καὶ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ' σ. 54 κέξ.

⁵ Πβ. Σ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία σ. 187.

“Ὅπως δηλαδή οἱ ἀρχαῖοι ἀπεκάλουν τὰς Ἑρινῦς εὐφημητικῶς Εὐμενίδας καὶ Σεμνάς, οὕτω καὶ σήμερον ἀποκαλοῦσι τὰς Νεραίδας Καλῆς Κυράδες, Καλοκυράδες, Καλότυχες, ὡς καὶ Μελιτένιες καὶ Μελιγάλες, ὀνόματα «ἀμφότερα πλασθέντα ἐκ τῆς ἐπωδῆς: μέλι καὶ γάλα, τῆς ἐκφωνουμένης πρὸς ἀποτροπὴν κατὰ τὴν ἐν ἀνεμοστροβίλῳ ὑποτιθεμένην διάβασιν αὐτῶν»¹.

Αἱ Νεραίδες κατ'ἐξοχὴν προκαλοῦσι τοὺς ἀνεμοστροβίλους², εἰς οὓς πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι ὑπάρχουσι διάφορα κακοποιὰ δαιμόνια, ἐν οἷς καὶ αἱ Νεραίδες³. Ἔνεκα δ' ἀκριβῶς τῆς δοξασίας ταύτης ὀνομάζει ὁ λαὸς πάντα τὰ νομιζόμενα ὡς ἀπὸ τοῦ ἀέρος δρῶντα δαιμόνια, ἐν οἷς καὶ τὰς Νεραίδας, δι' ὀνομάτων παραγῶγων ἀπὸ τῶν λέξεων ἀήρ καὶ ἄνεμος⁴.

Καὶ πρῶτον Ἀγεραγίδα καὶ Γεραγίδα ὀνομάζεται ἐν Χίῳ ἡ Νεραίδα. Ὁ Ν. Γ. Πολίτης, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον 5 (1918/20) σ. 20 καὶ 24, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λέξις προῆλθεν ἐκ συμφύρσεως τῶν οὐσιαστικῶν ἀερικὸ καὶ Νεραίδα, ἡ ἔτυμολογία δ' αὕτη γίνεται δεκτὴ ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ (ἄρθρ. ἀεραγίδα).

Νομίζω δ' ὅμως ὅτι τοιαύτη σύμφυρσις δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ὅτι ἡ λέξις ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ πρῶτον οὗτος ἠτυμολόγησε (λαϊκὴ ἔτυμολογία Volksetymologie) τὴν λέξιν Νεραίδα. Ἐδημιουργήθη δὴλον ὅτι τὸ ψευδὲς ἔτυμολογικὸν σχῆμα: νερο - Νεραγίδα⁵ καὶ κατὰ τοῦτο ἐπλάσθη: ἀέρας - Ἀγεραγίδα⁶.

Περαιτέρω ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, ἡ λέξις Ἀνεμοραῖδα (οὕτω λέγεται ἐν Ἀπειράνθῳ τῆς Νάξου ἡ Νεραίδα) κατὰ τὰ πρότυπα Νεραίδα - Ἀγερα(γ)ίδα, ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἄνεμος⁷ καὶ τοῦ οἰονεῖ ὡς καταλήξεως ἐκκληφθέντος τελευταίου τμήματος

¹ Ν. Πολίτης, Λεξικογρ. Ἀρχ. 5 (1918/20) σ. 28.

² Ν. Πολίτης, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ' σ. 54.

³ Ν. Πολίτης, αὐτόθ. σ. 57. Πβ. καὶ Σ. Κυριακίδην, Ἑλλην. Λαογρ. σ. 186.

⁴ Διὰ τὰς καταχωριζομένας ἐφεξῆς πληροφορίας πβ. τὰ ἄρθρα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ: ἀεραγίδα, ἀέρας 8 β, ἀέρι 4 καὶ 4 β, ἀερικὸ 3-4, ἀερικὸς 6, ἀέρισμα 3, ἀεροχτυπημένος, ἀεροῦ, ἀνεμογαζοῦ, ἀνεμικὸς Β 2, ἀνεμοκρουγμένος, ἀνεμονεραῖδα, ἀνεμοπαρμένος, ἀνεμορριπὴ 2, ἄνεμος 1 β, ἀνεμοστροβίλος.

⁵ Νεραγίδα καὶ Νεραῖδα εἶναι συνήθεις διαλεκτικοὶ τύποι τοῦ ὄν. Νεραίδα.

⁶ Ἀέρας ὀνομάζεται ἐν Σηλυβρία τῆς Θράκης (κακὴ) νόσος (δαιμονικὴ ἐπίδρασις) τῆς λεχοῦς: «Τῆς πατημένης ἀπὸ κακὸ ἀέρα βάζ'νε ροῦχο 'ς τὸ ἄστρο... καὶ τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωτὶ τὸ φοράει καὶ γιανίσκει». Ἡ αὕτη νόσος ὀνομάζεται ἀερικὸ ἐν Σηλυβρία τῆς Θράκης καὶ αἶρ'κὸ ἐν Λέσβῳ.

⁷ Ἄνεμος καλεῖται πολλαχού τῆς Ἑλλάδος ὁ διάβολος, ἐκ τῆς προλήψεως ὅτι τὸν ἄνεμον προκαλεῖ δαιμονικὴ τις δύναμις. Πβ. Ἱστορ. Λεξ. ἄρθρ. ἄνεμος 1 β.

τῶν ἀνωτέρω λέξεων - ραΐδα. Μᾶλλον οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν σχηματισμὸν τῆς λέξεως, ἀντὶ νὰ δεχθῶμεν μετὰ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (ἄρθρ. ἀνεμοραΐδα) ὅτι αὕτη εἶναι σύνθετος ἐκ τῶν οὐσιαστικῶν ἄνεμος καὶ νεραΐδα, δι' ἀπλολογικῆς ἐκπτώσεως τῆς συλλαβῆς - νε -. Ἡ ἐκπτώσις αὕτη σὺν τοῖς ἄλλοις θὰ κατέστρεφε καὶ τὸ ἴνδαλμα τοῦ συνθέτου.

Ἄερικὰ λέγονται συγκεκριμένως μὲν αἱ Νεραΐδες ἐν Σικίνῳ, ἀορίστως δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος δαιμόνια κακοποιά, ἅτινα, ὡς αἱ παλαιαὶ Ἑρινύες, γίνονται πρόξενοι διαφόρων φρενικῶν καὶ νευρικῶν παθήσεων. Ἐν Μυκόνῳ λέγεται περὶ τοῦ ἀποθνήσκοντος ἐξ ἐπιδράσεως κακοποιῦ δαιμονίου: «Πήγετε ἀπ' ἀερισκοῦ». Συνεκδοχικῶς λέγονται συνήθως ἄερικὰ καὶ αἱ ὑπὸ κακοποιῶν πνευμάτων προκαλούμεναι φρενικαὶ καὶ νευρικαὶ νόσοι γενικῶς, εἰδικῶς δὲ ἡ φρενοβλάβεια ἐν Καρπάθῳ, Μεγίστῃ καὶ ἄλλαχοῦ, ἢ ἐπιληψία ἐν Σύμῃ κλπ. Ἄερι ἐν Ἡλιδι, ἀέρζι ἐν Τσακωνίᾳ καὶ ἄγερ' ἐν Τήνῳ ὀνομάζεται κακοποιόν τι δαιμόνιον.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον λέγονται ἀνεμικὰ αἱ Νεραΐδες καὶ ἄλλα κακοποιὰ δαιμόνια, ἅτινα πιστεύει ὁ λαὸς ἐνοικουῦντα ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ, ὃν καὶ προκαλοῦσι¹, συνεκδοχικῶς δὲ διάφοροι νευρικαὶ κυρίως παθήσεις, ὑπὸ τῶν δαιμονίων τούτων προκαλούμεναι².

Ἐν Μυκόνῳ λέγεται Ἄεροῦ θηλύ τι δαιμόνιον, ἢ Νεραΐδα κατ' ἐμὴν γνώμην, ἐν δὲ τῇ Αἰγίνῃ καὶ τῇ Γορτυνίᾳ τῆς Πελοποννήσου λέγεται Ἄνεμογαζοῦ³ δαιμόνιον τι εὐρισκόμενον ἐν τῇ δίνῃ τοῦ ἀνέμου, τῷ ἀνεμοστροβίλῳ, ὃν καὶ προκαλεῖ τοῦτο, περαιτέρω δὲ αὐτὸς οὗτος ὁ ἀνεμοστροβίλος. Ἄνεμορριπὴ λέγεται ἐν Κεφαλληνίᾳ ὁ διάβολος, ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι τὸν τυφῶνα προκαλεῖ πονηρὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον καὶ εὐρίσκεται ἐν αὐτῷ π.χ.: «Νὰ βῆ ἡ ἀνεμορροπὴ μέσα σου!» (ἄρά). «Πήγαινε - σῦρε ἔς τὴν ἀνεμορριπὴ!» κατὰ τὴν συνώνυμον ἀρατικὴν φράσιν: «Πήγαινε ἔς τὸ διάβολο!»⁴. Ἄνιμουνέρ' (ἀνεμονέρι) τέλος ὀνομάζεται ἐν ΓρεβENOῖς ἰαματικὴ πηγὴ θεραπεύουσα νοσήματα προερχόμενα ἐξ ἐπηρείας δαιμονίων ἀνεμικῶν.

Οἱ προσβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω κακοποιῶν δαιμονίων, οἱ νευροπαθεῖς, φρενόληπτοι, ἐπιληπτικοὶ κλπ., καλοῦνται κατὰ τόπους νεραγδιάρηδες, νεραΐδο-

¹ «Ἐκ πάντων δὲ τῶν πονηρῶν πνευμάτων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς Νεραΐδας ἀποδίδωσιν ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀνεμοστροβίλου» Ν. Πολίτης, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Γ' σ. 54.

² Πβ. Ἱστορ. Λεξ. ἄρθρ. ἀνεμικὸς Β 2 - 6.

³ Κατὰ Ν. Πολίτην, Παραδόσεις 2.856 ἡ λέξις εἶναι σύνθετος ἐκ τῶν οὐσιαστικῶν ἄνεμος καὶ γαζέπι. Ἡ ἐτυμολογία ὡς πρὸς τὸ β' συνθετικὸν εἶναι πάντῃ ἀπίθανος.

⁴ Παρὰ Α. Μαβίλη, Τὰ Ἔργα, Ἀλεξάνδρεια 1915 σ. 50 ἀναγινώσκωμεν: «Βγαίνουν στριμωχτὰ οὐρλιάζοντας τῆς ἀνεμομπομπούλας τὰ ξωτικά».

παρμένοι, νεραΐδοχυπημένοι, νεραΐδοκρουμένοι, ἀεροβαρεμένοι, ἀεροχυπημένοι, ἀνεμοκρουμένοι, ἀνεμοπαρμένοι κλπ., ἴτοι ἐρινύοντες¹.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης προκύπτει ὅτι, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ Ἐρινύες ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς Ἀρπυίας καὶ ἐσχετίσθησαν πρὸς τὰς Γοργόνας καὶ ἄλλα ἐναέρια κακοποιὰ δαιμόνια, διότι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ αὐταὶ ἦσαν αἱ ἀπὸ τοῦ ἀέρος δρῶσαι ψυχαὶ τῶν βιαιοθανάτων², αἵτινες πλανώμεναι ἐζήτουν νὰ λάβωσιν ἐκδίκησιν παρὰ τῶν φονέων τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν³, ἐνέβαλλον δὲ πρὸς τοῦτο τοὺς παρ' αὐτῶν τιμωρουμένους εἰς φρενικὰς νόσους, οὕτω καὶ αἱ Νεραΐδες τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ λαοῦ, δαιμόνια τοῦ ὑγροῦ στοιχείου κατ' ἀρχάς, ἐπειδὴ κυρίως αὐταὶ ἐνσωματοῦσι τὸν κόσμον τῶν δαιμονικῶν ὄντων, ὧν τὴν ὕπαρξιν, πέρα τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, πιστεύει ὁ ἀπαιδευτὸς ἑλληνικὸς λαός, παραλαβὼν ἀπὸ τῶν προχριστιανικῶν προγόνων αὐτοῦ, ἐταυτίσθησαν πρὸς ἄλλα ἐναέρια κακοποιὰ δαιμόνια τῶν δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προκαλοῦσι δὲ καὶ αὐταὶ, ὡς αἱ παλαιαὶ Ἐρινύες, φρενικὰ καὶ νευρικὰ νοσήματα.

Ἄν σήμερον δὲν πιστεύεται ὅτι αἱ Νεραΐδες ἐμβάλλουσιν εἰς φρενοπάθειαν τοὺς φονεῖς τῶν ἐξ αἵματος συγγενῶν, ὡς αἱ παλαιαὶ Ἐρινύες, ἀλλὰ παντοίους ἀνθρώπους καὶ διὰ παντοίας πλὴν τοῦ φόνου αἰτίας, τοῦτο πρέπει νὰ ὀφείληται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ἣν ἄλλως ἐπιτυγχάνεται ἡ τιμωρία τῶν ἐνόχων φόνου.

¹ Τὸ ρ. ἐρινύειν παραδίδεται μόνον παρὰ Πausanία 8.25,6 σημαῖνον ἄλλο τι: «τὸ θυμῷ χρῆσθαι καλοῦσιν ἐρινύειν οἱ Ἀρκάδες». "Ὅτι δ' ὅμως ἡ ἀρχικὴ τούτου σημασία ἦτο ἡ τοῦ προσβάλλεσθαι ὑπὸ τῶν Ἐρινύων δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἡ παραδιδόμενη ὡς ἀρκαδικὴ σημασία τοῦ ρήματος εἶναι πιθανῶς ἐσκευωρημένη ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἢ τῆς πηγῆς ἐξ ἧς ἠντλησεν οὗτος, ἵνα συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐντόπιον περὶ Δήμητρος παράδοσιν τὸ ἐπίθετον τῆς θεᾶς, Ἐρινύς. Περὶ τῆς αὐτόθι λατρείας τῆς Δήμητρος ἰδ. M. Nilsson, Griech. Religion σ. 449 καὶ v. Wilamowitz, Griech. Tragöd. II σ. 227.

² Ἰδ. E. Rohde, Psyche, Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen I 1897 σ. 270, J. E. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion 1903 σ. 213 κέξ.

³ Πβ. Σοφ. Ἠλ. 112 κέξ.:

σεμναί τε θεῶν παῖδες Ἐρινύες,
αἱ τοὺς ἀδίκως θνήσκοντας ὄραθ',
αἱ τοὺς εὐνάς ὑποκλεπτομένους,
ἔλθει', ἀρήξατε, τείσασθε πατρὸς
φόνον ἡμετέρον.

Ἐδείχθη, νομίζω, ἐπαρκῶς ἡ σχέσις, ἣν ἔχουσιν αἱ Νεραίδες πρὸς τὰς παλαιὰς Ἐρινῦς. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔρευναν ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνω, ἵνα δείξω τὴν λαογραφικὴν σχέσιν τῶν ὀνομάτων Ἀγεραγίδα, Ἀνεμοραίδα, Ἀεροῦ, Ἀεριστό, Ἀνεμικό κλπ. τῶν σημερινῶν Νεραϊδῶν πρὸς τὸ ὁμηρικὸν ἀμφισβητουμένης σημασίας ἐπίθετον τῆς Ἐρινύος, ἡεροφοῖτις.

Διότι ἀερικά καὶ μόνον πρέπει νὰ ἦσαν αἱ Ἐρινύες, ἃς ἐπὶ παραδείγματος παρακελεύεται ὁ Ὀρέστης ἐν τῷ ὁμωνύμῳ δράματι τοῦ Εὐριπίδου στ. 275 - 6.

*τίδητα μέλλει; ἔξακριζεῖ αἰθέρα
περοῖς*

ἔνθα ὁ Σχολιαστὴς ἐρμηνεύει: «εἰς τὰ ἄκρα τοῦ αἰθέρος πέτεσθε». Ὅμοίως φαντάζεται¹ καὶ προσφωνεῖ ὀλίγον κατωτέρω (στ. 317 κέξ.) τὰς Ἐρινῦς ὁ ἐκ Μυκηνίδων νεανίδων χορός:

*αἰαῖ,
δρομάδες ὦ περοφόροι
ποτριάδες θεαί,
ἀθάκχευτον αἰθίασον ἐλάχει' ἐν
δάκρυσσι καὶ γόοις,
μελάγχρωτες εὐμενίδες, αἴτε τὸν
ταναὸν αἰθέρ' ἀμπάλλεσθ', αἵματος
τινύμεναι δίκαν, τινύμεναι φόνον...*

Πᾶς τις, πιστεύω, θὰ μοὶ συνομολογήσῃ, μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ὅτι τὸ παλαιὸν ἐπίθετον τῆς Ἐρινύος καὶ τὰ σημερινὰ ἀπὸ τῶν λέξεων ἀήρ καὶ ἄνεμος ὀνόματα τῶν Νεραϊδῶν εἶναι ταυτόσημα καὶ ὅτι τὸ ἐπίθετον ἡεροφοῖτις δὲν εἶναι ποιητικὸν πλάσμα, ἀλλὰ λέξις ὑπὸ τοῦ λαοῦ πλασθεῖσα. Τὰ ἐν λόγῳ ὀνόματα εἶναι δηλωτικὰ τῆς ιδιότητος, ἣν ἔχουσι, κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν, τὰ φέροντα ταῦτα δαιμόνια νὰ διατρίβωσιν ἐν τῷ ἀέρι καὶ νὰ δρῶσιν ἐκεῖθεν.

Ἐπειδὴ γινώσκομεν ὅτι ἡ λατρεία τῶν Ἐρινύων ἀνήκει εἰς ἀρχαιοτάτας Ἀττικὰς λατρευτικὰς δοξασίας, πιθανῶς δὲ καὶ τὰς δοξασίας ἄλλων τμημάτων τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐπίθετον ἡεροφοῖτις ἐπλανᾶτο ὡς λέξις ἱερὰ ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ὡς τοιαύτην δὲ ἐθησαύρισε καὶ παρέδωκεν ἡμῖν ὁ ποιητής.

¹ Ἐν στ. 407 χαρακτηρίζονται αἱ Ἐρινύες φάσματα. Παραδίδεται καὶ ἡ γραφὴ φαντάσματα, παρὰ τὸ μέτρον, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐρμήνευμα τοῦ φάσματα. Ὁ Αἰσχύλος ἐν Εὐμενίσι στ. 51 ποιεῖ τὰς Ἐρινῦς ἀπτέρους, γενικῶς δὲ παρατηρεῖται ὅτι αἱ θεαὶ αὗται παρίστανται διαφόρως παρὰ τοῖς δυοῖς τραγικοῖς. Περὶ τοῦ ζητήματος ἰδὲ J. Toutain, Mélanges F. Cumont, Bruxelles 1936 σ. 449 κέξ.

Τὰ πλείστα τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἐρμηνεύονται διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὔτε δ' αἱ λοιπαὶ Ἰνδοευρωπαϊκαὶ γλώσσαι βοηθοῦσιν ἡμῖν πρὸς ἐτυμολογικὴν κατανόησιν τῶν ὀνομάτων τούτων. Εἶναι ταῦτα ὀνόματα θεῶν, οὓς ἐλάτρευσάν ποτε Προέλληνες κάτοικοι τῆς χώρας ἡμῶν καὶ ὧν τὴν λατρείαν μετὰ τοῦ ὀνόματος παρέλαβον οἱ Ἕλληνες, εἴτε ὀνόματα θεῶν γειτονικῶν λαῶν, οὓς ἐνεσωμάτωσαν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν λατρευτικὸν αὐτῶν κόσμον.

Τὰ ὀλίγα δ' ὅμως Ἰνδοευρωπαϊκὰ ὀνόματα θεῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου εἶναι σαφοῦς ἐτύμου καὶ βοηθοῦσι πρὸς ἀντίληψιν λατρευτικῶν δοξασιῶν τῶν προγόνων ἡμῶν. Τοῦτο εἶναι ἐφικτὸν σήμερον, ὅτε διὰ τῆς προόδου τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης εἶναι εὐκόλος ἡ σύγκρισις πρὸς τὰ συγγενεῖς γλώσσας. Καθίσταται οὕτω δυνατόν νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἄλλας συγγενεῖς γλώσσας ὡς προσηγορικὰ σαφοῦς ἐτύμου καὶ σημασίας λέξεις, αἵτινες ἐσώθησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ μόνον ὡς κύρια ὀνόματα.

Μόνον διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὰς συγγενεῖς Ἰνδοευρωπαϊκὰς γλώσσας εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ γλωσσικῶς τὸ ὄνομα Ζεὺς τοῦ ὑψίστου θεοῦ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ νὰ καταστῇ σαφῆς ἡ σημασία τῆς λέξεως. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι, καθ' οὓς χρόνους ἡ παράδοσις ἐμφανίζει τὴν θεότητα ὡς Ἑλληνικὴν, οἱ Ἕλληνες πιθανῶς δὲν ἠσθάνοντο πλέον τὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἀπλῶς ἐγνώριζον οὗτοι ὅτι οὕτως ὀνομάζεται ὁ «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε»¹. Διατί δ' ὅμως ὁ Ζεὺς ὀνομάζετο οὕτως, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν ποικιλοτρόπως νὰ ἐρμηνεύσωσι. Ποιηταί, φιλόσοφοι, γραμματικοὶ καὶ ἄλλοι ἐρευνῆται ἠσχολήθησαν ἀρχαίῳθεν περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ τέλος ἔλυσε ἡ νεωτέρα συγκριτικὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη.

Ἡ παράδοσις διετήρησε πολλὰς κατὰ καιροὺς προσπαθείας πρὸς ἐρμηνείαν τῆς λέξεως, ὧν ἱκαναὶ ἔχουσι συγκεντρωθῆ ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ 408,54 (λ. Ζεὺς)². Ἡ ἀνώμαλος κλίσις τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ποικιλία τῶν τύπων ἐγένοντο αἰτία πρὸς ποικίλας ἐρμηνείας, ὧν τὰς σπουδαιότητας παρατίθημι :

Ἡ αἰτιατικὴ Δία ἐσχετίσθη πρὸς τὴν πρόθεσιν διὰ, ἵνα δηλωθῇ ὅτι ὁ Ζεὺς ὑπῆρξεν ἡ ὑψίστη αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἤδη ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν Ἔργων καὶ Ἡμερῶν τοῦ Ἡσιόδου στ. 2 κέξ. :

¹ Εἶναι γνωστὸν ὅτι τότε μόνον ἐπικρατεῖ ὡς κύριον ὄνομα προσηγορικόν τι, ὅταν ἡ προσηγορικὴ σημασία αὐτοῦ ἀμαυρωθῇ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαλούντων, ὅτε πλέον ἡ λέξις δηλοῖ τὸν φέροντα τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ πλέον οὐ. Πβ. καὶ P. Kretschmer, Die Sprache σ. 45 (Gerke - Norden Einl. ³ 6).

² Ἴδ. ὡσαύτως τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ Zeus σ. 575 6 τοῦ λεξικοῦ Roscher.

δεῦτε Δί' ἐννέπετε, σφέτερον πατέρ' ὑμνείουσαι
 ὄν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε,
 ῥητοί τ' ἄρρητοί τε Διὸς μέγαλοιο ἔκκηι¹

Ὅμοίως ἐρμηνεύει τὸν τύπον Δία καὶ Χρῦσιππος παρ' Ἰωάννη τῷ Λυδῷ, Περὶ μηνῶν IV 71 «διὰ τὸ δι' αὐτὸν εἶναι τὰ πάντα», Διογένης ὁ Λαέρτιος VII 147 (Stoicorum veterum fragm. II 305, 20 ed. Arnim):

Δία μὲν γάρ φασι δι' ὄν τὰ πάντα

καὶ ἄλλοι².

Ὅμοίως ἀπὸ τῶν πλαγίων πτώσεων Διός, Δί, Δία ὀρμηθέντες πολλοὶ ἐσχέτισαν τὴν λέξιν πρὸς διάφορα ρήματα, οἷον: Ἰωάννης Λυδὸς ἐνθ' ἄν. «Κράτης δὲ ἀπὸ τοῦ διαίνειν, τουτέστι παιίνειν τὴν γῆν βούλεται τὸν Δία ὀνομασθῆναι», αὐτόθ. «ἀπὸ τοῦ δεῖν, τουτέστι δεσμεύειν καὶ συνέχειν τὸ σύμπαν αἰσθητόν», Κορνοῦτος 2 «ἀπὸ τοῦ δεύειν τὴν γῆν» κλπ.

Τὸ σύστημα Ζεύς, Ζηνός, Ζηνί, Ζῆνα ἐξ ἄλλου ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ σχετισθῆ ἡ λέξις πρὸς τὸ ζέω Μέγ. Ἐτυμολ. 409.4, πρὸς τὸ ζῶ Ψευδαριστοτ. Περὶ κόσμου 7: «Καλοῦμεν δ' αὐτὸν καὶ Ζῆνα καὶ Δία, παραλλήλως χρώμενοι τοῖς ὀνόμασι, ὡς ἂν εἰ λέγοιμεν δι' ὄν ζῶμεν», πρὸς τὸ ζα καὶ αὔω Μέγ. Ἐτυμολογ. 409,1: «παρὰ τὸ ζα καὶ αὔω, τὸ βοῶ, ὁ μέγας αὔων» κλπ.

Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω προσπάθειαι πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Διὸς δεικνύουσιν ὅτι τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως ὑπῆρξε δυσδιάκριτον εἰς τοὺς παλαιούς.

Εὐτυχῶς τὸ ὄνομα μετὰ τῆς λατρείας διέσωσαν ἐκ τῶν ἀδελφῶν γλωσσῶν ἢ τε Ἰταλική, ἢ μήτηρ τῆς Λατινικῆς, καὶ ἡ Ἰνδική, αἵτινες καὶ διετήρησαν συγχρόνως τὴν λέξιν ὡς προσηγορικόν³. Ἄλλως θὰ ἦτο δύσκολον νὰ γνωρίσωμεν τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως, ἔτι δὲ μᾶλλον νὰ ὑποπτεύσωμεν τὴν ἀρχικὴν σημασίαν καὶ ἰδιότητα τῆς θεότητος, διότι ἡ ἑλληνικὴ παραδόσις θὰ ᾠδήγει εἰς παρερμηνείαν ταύτης, ἥτοι θὰ ἐκώλυε νὰ ἴδωμεν πῶς ἀντελήφθη καὶ ἐλάτρευσε τὸ ὑπέρτατον ὄν ὁ πρωτόγονος Ἰνδοευρωπαῖος, οἷος ἦτο καὶ ὁ Ἕλλην τῶν ἀρχῶν τῆς παραδόσεως.

¹ Πβ. τὴν σχετικὴν πραγματείαν τοῦ K. Ziegler, Das Proömium der Werke und Tage Hesiods, Archiv für Religionswissenschaft 14 (1911) σ. 399.

² Πβ. καὶ Στοβαίου Ἐκλογάς 131, 11 (Stoicorum vet. fr. II 312, 21): «Δία δὲ αὐτὸν λέγουσιν, ὅτι πάντων ἐστὶν αἴτιος καὶ δι' αὐτὸν πάντα», Εὐστ. 1386, 58 (εἰς A 25): «παρὰ τὸ δι' αὐτοῦ τὰ κατὰ γῆν διοικεῖσθαι» (πβ. καὶ 1200,15). Ἄπαντες οἱ ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ἔχουσιν ὡς πηγὴν τὸν Ἡσίοδον.

³ Μόνον ὡς προσηγορικόν μετὰ παραγῶγων παραδίδεται ἡμῖν ἡ λέξις καὶ ἐξ ἄλλων ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν Walde-Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen I, Berlin 1928 σ. 773-4, Walde-Hofmann, Latein. Wörtb., ἄρθρα dies καὶ deus.

Ἐκ τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ρίζης *d e i-, *d e j a¹ τῆς σημαίνουσης λάμπειν, στίλβειν κλπ. σχηματίσθη διὰ τοῦ προσφύματος u² ἡ παρεκτεταμένη βάσις *d e i e u (o)-, ἐξ ἧς παρήχθησαν οὐσιαστικά πρὸς δήλωσιν τοῦ (φωτεινοῦ, αἰθρίου καὶ ὡς θείου λατρευθέντος) οὐρανοῦ καὶ τῆς (φωτεινῆς) ἡμέρας, περαιτέρω δὲ τοῦ θεοῦ καὶ ἐπίθετα πρὸς δήλωσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θείου.

Ἡ ἀρχικὴ κοινὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα εἶχεν, ὡς τοῦτο διδασκόμεθα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, τὸν ἐξῆς ἀναμφισβήτητον κλιτικὸν τύπον: Ὀνομαστικῆ: *d (i) i eus, Αἰτιατικῆ: *die (u) m, Κλητικῆ: *dieu, Τοπικῆ: *diéui, *diui καὶ *diēu, Δοτικῆ: *diuái, Γενικῆ: *diués, -ós.

Τὸ Ἰνδοευρωπαϊκὸν τοῦτο ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς ἡμέρας παρεδόθη ὑπὸ τοὺς ἐξῆς βασικοὺς πτωτικοὺς τύπους³ εἰς τὰς τρεῖς ἀδελφὰς γλώσσας Ἑλληνικὴν, Ἰνδικὴν καὶ Ἰταλικὴν:

Α' Ἑλληνικὴ - Ἰνδική: Ὀνομαστικῆ: Ἰνδοευρ. *d (i) i eus = Ἑλλην. Ζεὺς, Ἰνδ. dyāús, ἀκριβῶς ὡς Ἑλλην. β ο ὕ ς, ν α ὕ ς, Ἰνδ. gaús, παús. Τὴν Ἰνδοευρ. μακρὰν δίφθογγον ἐτήρησεν ἡ Ἰνδικὴ γλῶσσα⁴, ἡ δ' Ἑλληνικὴ ἔτρεψε κανονικῶς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Osthoff, εἰς βραχὺ τὸ μακρὸν φωνῆεν τῆς δίφθογγου πρὸ τοῦ ἐπομένου συμφώνου: Ζεὺς < *Ζηὺς, ὡς ναῦς < *ν α ὕ ς, γνοῖμεν, δραῖμεν, κλπ.⁵ Τὸ ζ τοῦ τύπου Ζεὺς προῆλθεν ἐκ τοῦ συμπλέγματος dj-⁶. Γενικῆ - Ἀφαιρετικῆ: Ἰνδοευρ. *diu - és, -ós Ἑλλην. Διός Ἰνδ. di-nás καὶ σπάνιος, ὅστις ἴσως εἶναι καὶ παλαιότερος, τύπος dyó-s⁷. Δοτικῆ - Ὀργανικῆ: Ἰνδοευρ. *diuái = Ἑλλην. Δι(Ἔ)ί, Δι(Ἔ)εῖ, Ἰνδ. diuā. Τοπικῆ: Ἰνδοευρ. *diéui, *diui καὶ *diēu = Ἑλλην. Δι(Ἔ)ί, Ἰνδ. diví καὶ dyáni. Αἰτιατικῆ:

¹ Ἰδ. Walde-Pokorny, I σ. 772.

² Περὶ τῆς σημασίας τῶν διὰ τοῦ προσφύματος u σχηματιζομένων ὀνομάτων ἰδ. κατωτέρω.

³ Λέγομεν βασικοὺς πτωτικοὺς τύπους, διότι ἐξ αὐτῶν πάλιν διὰ διαφόρους λόγους προῆλθε πλῆθος νεωτέρων τύπων καὶ δὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

⁴ Ἰδ. J. Wackernagel, Altindische Grammatik III (-A. Debrunner) σ. 222.

⁵ H. Hirt, Handbuch der griech. Laut- u. Formenlehre² σ. 153, E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 279, M. Lejeune, Traité de Phonétique Grecque, Paris 1947 σ. 188-189.

⁶ Τὰ συμπλέγματα dj, gj καὶ gwj ἀποδίδονται διὰ τοῦ ζ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ: ὄζω < odjo (ὄδ-μή), στίζω < stig-jo (στιγ-μή), νίζω < nig^w-jo (νίπ-τρον), κλπ. Ἰδ. A. Meillet-J. Vendryes, Traité de grammaire comparée de langues classiques, Paris 1924 σ. 42, E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 330, M. Lejeune, Phonét. σ. 94 κλπ.

⁷ J. Wackernagel, ἔνθ' ἄν. σ. 224.

Ἰνδοευρ. *diē [u]m = Ἑλλην. Ζῆν, Ἰνδ. Dyām. Τὸ ὑποτακτικὸν στοιχεῖον τῆς μακρᾶς διφθόγγου ēu ὑπελείπεται εἰς ἠχητικὴν δύναμιν τοῦ προηγουμένου μακροῦ φωνήεντος καὶ οὕτω μόνις ἀρθρούμενον ἐσιγήθη σὺν τῷ χρόνῳ¹. Ἡ συμφωνία μάλιστα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζῆν, τοῦ Ἰνδικοῦ Dyām, καὶ τοῦ Λατινικοῦ diem (<-ēm), δηλοῖ ὅτι τὸ φαινόμενον συνετελέσθη ἤδη ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις. Κλητικὴ: Ἰνδοευρ. *diēu = Ἑλλην. Ζεῦ, ἤτοι αὐτὴ αὐτὴ ἢ Ἰνδοευρ. βᾶσις, ἐνῶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἀντὶ τῆς ἤδη ἐν τοῖς Rig Veda μὴ μαρτυρουμένης κλητικῆς τίθεται ἢ ὀνομαστικὴ².

Β' Δατινικὴ γλῶσσα: Ἐν τῇ λατινικῇ γλῶσσῃ τὸ Ἰνδοευρωπαϊκὸν ὄνομα *d(i)iēus ἐχωρίσθη εἰς δύο παραδείγματα, ἵνα δι' ἑκατέρου ἐκφρασθῇ ἐκάστη τῶν σημασιῶν «οὐράνιος θεὸς - Ζεὺς». Ἡ ἐξέλιξις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δεισιδαιμονικῆς τάσεως τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου νὰ ἀποφεύγῃ νὰ χαρακτηρίσῃ δι' ἱερᾶς καὶ μαγικῆς λέξεως ἄλλα, πλὴν τοῦ φορέως τοῦ ὀνόματος, πρόσωπα ἢ πράγματα³. Τὸ ἐπίθετον π.χ. χριστός, ἀφ' οὗ χρόνου κατ' ἐξοχὴν ἀπεδόθη τῷ Κυρίῳ

¹ E. Schwyzer, ἐνθ. ἀν. σ. 200. Πβ. ὁμοίως Stolz-Schmalz, (—M. Leumann u. J. B. Hofmann) Lateinische Grammatik, München 1926 (ἐφεξῆς Stolz, Gramm.) σ. 67: «Die idg. Langdiphthongen verloren teilweise schon im Indogermanische unter unklaren Bedingungen ihren zweiten Bestandteil und erscheinen demgemäss einzelsprachlich als einfache Langvokale». Ὁ A. Meillet πραγματευόμενος τὸ φαινόμενον ἐν Memoires de la Société de Linguistique de Paris 13 (1905/1906) σ. 29 κέξ. καταλήγει σ. 31-32: «Ces chutes indo-européennes de sonantes dans les diphtongues à premier élément long permettent de soupçonner que le grec a gardé sur ce point — comme en général sur l'ensemble du vocalisme — la prononciation indo-européenne».

² J. Wackernagel, ἐνθ. ἀν. καὶ H. Collitz, Bezenb. Beitr 10 (1886) σ. 14-15.

³ «Ein den Wortschatz immer wieder von neuem umgestaltender Faktor ist der Wortberglaube der Urzeit und der primitiven Völker überhaupt, d. h. der magische Glaube an die Zauberkraft des Namens, an die Identität von Namen und Wesen des damit Bezeichneten. Personen und Dinge, an die sich diese abergläubische Vorstellungen heften, werden, soweit sie nicht durch lautliche Umformungen und Entstellungen unkenntlich gemacht werden, durch substantivierte Epitheta oder sonstige durchsichtige Umschreibungen ersetzt.....» J. B. Hofmann ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς λατινικῆς γραμματικῆς Stolz Schmalz⁵ σ. 28. Πβ. ἐτι O. Kern, Die Religion der Griechen I, Berlin 1926 σ. 181, H. Diel ἐν Archiv für Religionswissenschaft 22 (1923/24) σ. 2-3, G. Rohlf, Sprache und Kultur, Braunschweig 1928 σ. 22 κέξ. καὶ W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax σ. 106. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἱεροῦ καὶ μαγικοῦ ὀνόματος ὁ λαὸς χρησιμοποιοῖ τοῦτο φωνητικῶς παρελλαγμένον ἢ ἄλλως πληθὺν εὐφημητικῶν περιγραφῶν. Ἀντὶ διάβολος, λέγεται πολλαχοῦ διάτανος, διάοισος, διά-

ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξεβλήθη τῆς παρὰ τῷ λαῷ χρήσεως, ὥστε οὐδεὶς τῶν ἀπαιδευτῶν αἰσθάνεται σήμερον ἄλλως τὴν λέξιν ἢ ὡς κύριον ὄνομα τοῦ Θεανθρώπου, εἰ καὶ τὸ ρῆμα χρίω ζῆ πάντοτε παρὰ τῷ λαῷ ἐν διαφόροις σημασίαις¹. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν πιστεύω ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἤδη ἐν ὀμηρικοῖς χρόνοις, εἶχε λησμονηθῆ ἢ προσηγορικὴ σημασία τῆς λέξεως Ζεὺς, ἃν βεβαίως τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ φῦλα, ἅτινα ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, εἶχον γνωρίσει ποτὲ τὴν λέξιν ὡς προσηγορικόν².

Πρὸς διάκρισιν λοιπὸν τοῦ προσηγορικοῦ ἀπὸ τοῦ θείου ὀνόματος ἐν τῇ λέξει Ζεὺς τὰ πράγματα ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ ἐξειλίχθησαν ὡς ἀκολούθως:

Ἡ ἀρχαία ὀνομαστικὴ *dius* < *d(i)ieus ἐξεβλήθη ἐνωρὶς τῆς χρήσεως³, ὅπερ ἐβοήθησεν εἰς τὴν διάσπασιν τοῦ κλιτικοῦ συστήματος τῆς λέξεως καὶ τὴν δημιουργίαν δύο αὐτοτελῶν συστημάτων μετὰ σαφῶς καθωρισμένης σημασίας, ἴτοι ἑνὸς πρὸς δῆλωσιν τοῦ προσηγορικοῦ *ἡμέρα* καὶ ἑτέρου πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ.

Πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐννοίας «ἡμέρα» ἐσχηματίσθη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας αἰτιατικῆς *diēm* (ἑλλην. Ζῆν, ἀρχ. Ἰνδ. *dyām*) ὀνομαστικὴ *dies*, ἀφ' ἧς εἶτα ὀλόκληρον σύστημα,

---

σκαζος, ἀντὶ ἀνάθεμα λέγεται ἀνάλεμα, ἀνάθεκα, ἀνάρεμα κλπ. Διὰ τοῦ περιγραφικοῦ: ἀπ' ἐμᾶς καλοὶ ὀνομάζονται ἐν Σινώπη δαιμονικά τινα ὄντα, κοινῶς πολλαχοῦ ὁ μῦς κτλ. «Götternamen stehen überall im Zentrum des Tabubegriffes, daher auch die vielen euphemistischen Decknamen für göttlich dämonische Wesen» H a n e r s ἐνθ' ἀν. Ἰδ. καὶ M. N i l s s o n, Griech. Religion σ. 55-56.

¹ Ὑπὸ τοὺς τύπους *χρίω*, *χριῶν*, *χρηγιῶν*, *χρίων*, *χρῶν*, *χρῶν*, *φρίω*, *φρίζω*, *φρίσκομαι*, *φρίγουμε* κατὰ διαλέκτους καὶ ἰδιώματα ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

² Ἐνδείξεις ἀμυδρᾶς περὶ προσηγορικῆς χρήσεως τῆς λέξεως Ζεὺς (= ἡμέρα) ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ παρέχουσιν ἡμῖν: α) τὸ παρ' Ὀμήρῳ Λ 726 καὶ δ 450 ἔνδιος (= μεσημβρινός) < ἐνδίφιος < ἐν διφί, ὡς ἐννύχιος < ἐν νυχί. Πβ. Ἡσύχ.: «εἶδος (γρ. ἴδος) ἐνδίω· καύματος μεσημβρινῶ» ἰδ. καὶ W. L e g e r l o t z ἐν Kuhn's Zeitschr. VII σ. 299 καὶ J. W a c k e r n a g e l, Sprachliche Untersuchungen zu Homer, Göttingen 1916 σ. 42· β) τὸ παρ' Ἡσυχίου «ὄγδοδιον· θυσία παρ' Ἀθηναίοις τελουμένη Θεοσί»· γ) ἡ μαρτυρία τοῦ Μακροβίου Saturn. I 15, 14 «Cretenses δία τὴν ἡμέραν vocant». Ἐσφαλμένως ἡ G. S t. H o p k i n s, Indoeur. *deiyoos and related words, Yale University Dissertation (Language Dissertations published by the Linguistic Society of America, XII) Philadelphia 1932 σ. 76 κατατάσσει ἐνταῦθα τὸ παρ' Ὀμήρῳ θ 449 αὐτόδιον = ἐξ αὐτῆς τῆς ὁδοῦ· πβ. π 138 «εἰ καὶ Λαέρτη αὐτὴν ὁδὸν ἄγγελος ἔλθω». Ὁρθῶς ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Σχολιαστοῦ: «ἐξ αὐτῆς τῆς ὁδοῦ ἐλθόντα» ἴτοι αὐτόθεν, εὐθύς. Πβ. καὶ F. B e c h t e l, Lexilogus σ. 77.

³ Ὑπολείμματα χρήσεως τῆς ὀνομαστικῆς ταύτης μετ' ἀμφοτέρων τῶν σημασιῶν (ἡμέρα-Ζεὺς) ἔχομεν ἐν τοῖς *nudius tertius-sextus* καὶ τῇ φράσει *me Dius Fidius* (sc. *juvet*). Ἰδ. J. W a c k e r n a g e l, Indogerm. Forsch. I (1892) σ. 411 καὶ S t o l z, Gramm.⁵ σ. 238.

ἀκολουθῆσαν τὴν κλίσιν τοῦ οὐσιαστικοῦ *res*. Ἡ νεοσχημάτιστος αὕτη ὀνομαστικὴ *dies* ἐλαμβάνετο καὶ πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ, καθ' οὓς χρόνους οἱ διάφοροι τύποι ἐπάλαιον ἔτι πρὸς ἀλλήλους, μέχρις οὗ αἱ δύο ἔννοιαι (ἡμέρα - Ζεὺς) ἐπεκράτησε νὰ διακρίνονται πλέον δι' ἰδίου ἑκατέρα γραμματικοῦ τύπου. Τοῦτο δὲ διδασκόμεθα ἐκ τοῦ παραδοθέντος συνθέτου *Diespiter*¹, ὅπερ ἐπιγραφικῶς φέρεται καὶ κατὰ διάστασιν *Dies pater*².

Καὶ τὸ ὄνομα *Diespiter* ἐσχημάτισε κατ' ἴδιον κλιτικὸν τύπον τὰς πλαγίας πτώσεις, ἤτοι γενικὴν *Diespitri* καὶ αἰτιατικὴν *Diespitrem*, καθὰ παραδίδει ὁ Οὐάροϋν, *de lingua latina* IX 75. Ἀναλογικῶς δὲ πρὸς τὸ *Diespiter* ἐρρυθμίσθη καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐτέρας μεγάλης λατινικῆς θεότητος *Mars* εἰς *Marspiter*, *Marspitri*, *Marspitrem*. Οὐάροϋν ἔνθ' ἂν., ἔτι δὲ VIII 33, 49 καὶ X 65.

Πρὸς δῆλωσιν τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ οἱ Λατῖνοι ἀντικατέστησαν τὴν ὀνομαστικὴν *Dius* διὰ τῆς κλητικῆς *dieu pater > *Juppiter* (πβ. καὶ ὀμβρικὴν κλητικὴν *Juater*). Καθ' ἡμᾶς ἡ λέξις *pater* - πατήρ προεφέρετο τὸ πάσαι διὰ διπλοῦ *p* (π), ἐξ οὗ καὶ ἐρμηνεύονται τὰ δύο *p* ἐν τῷ ὀνόματι *Juppiter*. Ἡ λέξις *πατήρ*, ὡς καὶ τὸ *μήτηρ*, βάσιν ἔχουσι τὰς παιδικὰς λέξεις *πά* καὶ *μά*, αἵτινες προφέρονται καὶ ὡς *πὰ* καὶ *μμά*, διότι ἡ παιδικὴ γλῶσσα διπλασιάζει τὰ σύμφωνα. Ἐν τῷ *Juppiter* ἐσώθη τὸ διπλοῦν σύμφωνον διὰ τὴν σύνθεσιν, ἀποσπασθὲν τῆς οἰκογενείας. Ὡστε κακῶς παραβάλλεται ἡ λέξις *Juppiter* πρὸς τὰ *littera, mittere, cirrus, tottus* κλπ. παρὰ *Stolz, Gramm.*⁵ σ. 143. Ἡ κλητικὴ *Juppiter*, πολύχρηστος λατρευτικὴ ἐπίκλησις, ἀντικατέστησε τὴν ὀνομαστικὴν³, ὡς ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ ἀπὸ τῆς λατρευτικῆς ἐπικλήσεως «*δέσποτα*» ἐσχηματίσθη ὀνομαστικὴ *δέσποτας*.

Ἀπὸ τῆς ὀνομαστικῆς ταύτης ἐσχηματίθη κανονικὴ γενικὴ *Juppiteris*-*Jupitris*⁴, ἣτις ὅμως δὲν ἐπέδωκεν οὐδ' ἐβοήθησεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν λοιπῶν πλαγίων πτώσεων, διότι ἐν τῷ γλωσσικῷ αἰσθήματι τῶν λαλούντων εἶχον ριζωθῆ βαθυτάτα αἱ παλαιαὶ πλάγια πτώσεις. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν κανονικὴν γενικὴν *Jovis* (*Dionis*) ἐσχηματίσθη ὀνομαστικὴ *Jovis*, κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς τὴν

¹ *Plautus, Captivi* 909.

² *Walde - Hofmann* λ. *dies* σ. 350.

³ Κατὰ τὸν *E. Hermann, Kuhn's Zeitschr.* LXIV σ. 72 ἡ ἀντικατάστασις τῆς ὀνομαστικῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἀσυνήθη κλίσιν, τὴν ἔλλειψιν τοῦ - *piter* εἰς τὰς πλαγίας πτώσεις.

⁴ Ἰδ. *Fr. Neue - G. Wagner, Formenlehre der lateinischen Sprache*³ I σ. 261, 294 καὶ *Stolz, Gramm.*⁵ σ. 260. Ἰδὲ ὅτι καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς λαλουμένῃ, ἀπὸ τῆς νέας ὀνομαστικῆς *δέσποτας* (<κλητ. *δέσποτα*), ἐσχηματίσθησαν αἱ πλάγια πτώσεις τοῦ *δέσποτα*, τὸν *δέσποτα*.

μόνον ἐν ἐπιγραφαῖς μαρτυρουμένην γενικὴν Δίονος ἐσχηματίσθη ὀνομαστικὴ Jovos¹.

Ταῦτα εἰς λόγον γραμματικῆς μορφῆς τῆς λέξεως. Ἄλλὰ καὶ ἡ σημασία ταύτης παρουσιάζει διὰ τὴν ἔρευναν ἱκανὰς δυσκολίας.

Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω σ. 31, παραδοθεῖσαι σημασίαι εἶναι ἡ τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἡμέρας. Ἡ σημασία οὐράνιος θεός ἦτο εὐκόλον νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς σημασίας οὐρανός. Τοῦναντίον αἱ σημασίαι οὐρανός-ἡμέρα εἶναι δύσκολον νὰ συναφθῶσιν.

Τελευταῖον ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ ζητήματος ἡ Grace St. Hopkins, *Indoeuropean Deimos and related words*, Philadelphia 1932 σ. 75 κέξ. Αὕτη ὑπεστήριξεν ὅτι αἱ σημασίαι οὐρανός-ἡμέρα δὲν συνάπτονται διὰ τῆς ἐννοίας φωτεινότης, ὡς σήμερον εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένον, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ τῆς σημασίας οὐρανός ἡ λέξις *deius ἦλθεν εἰς τὴν σημασίαν ἡμέρα ὡς ἀκολούθως:

Ἐκ τῆς βάσεως *deiu - προῆλθον τὸ μὲν τὸ οὐσιαστικὸν *deius = οὐρανός, τὸ δὲ τὸ ἐπίθετον *deiuos = οὐράνιος, ὅπερ ἐνωρὶς προσέλαβε τὴν σημασίαν «θεός». Τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἀφ' οὗ προσέλαβε τὴν σημασίαν «θεός» ἔπαυσε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ σημαίνῃ «οὐράνιος», διὸ καὶ ἐσχηματίσθη πρὸς δήλωσιν τῆς σημασίας ταύτης ἕτερον ἐπίθετον ἀπὸ τοῦ οὐσιαστικοῦ *deius, ἦτοι τὸ *diuio. Ἐν περιόδῳ σχετικῶς μεταγενεστέρα, ὅτε πλέον τὸ ἐπίθετον *diuio ἐγένετο χρηστικὴ λέξις, ἐλήφθη τὸ οὐσιαστικὸν *deius πρὸς δήλωσιν τῶν χρονικῶν περιόδων, αἵτινες ὀρίζονται διὰ τῶν φάσεων τοῦ οὐρανοῦ, ἦτοι τῶν ἡμερῶν (σ. 80).

Ἡ συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ παλαιότερα γνώμη τοῦ J. Wackerpaignel², καθ' ἣν τὸ ἀρχαῖον Ἰνδικὸν ὄνομα dyauh καὶ αἱ ἀνάλογοι συγγενεῖς λέξεις τῶν λοιπῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἔχουσι μόνον τὰς σημασίας οὐρανός-ἡμέρα. Ἄλλ' ὡς ἀπέδειξεν ὁ P. Kretschmer³, αἱ ἐννοιαὶ οὐρανός-ἡμέρα μόνον διὰ τῆς μεσολαβούσης ἐννοίας φωτεινότης δύναται νὰ συναφθῶσι καὶ καταστῶσιν ἀντιληπταί. Ἐπειδὴ τὸ ἀρχαῖον Ἰνδικὸν ρῆμα dyotate (Βεδικὸν adyaut) δὲν ἔχει τὸν τύπον τοῦ παραγώγου ἐκ τῆς ὀνομαστικῆς ρίζης *dyau-, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ ὀνομαστικὴ αὕτη ρίζα ἔχει τὴν σημασίαν φωτεινός.

Εἶναι λοιπὸν σαφὴς ἡ σημασία τοῦ Ἰνδοευρωπαϊκοῦ ὀνόματος Deius. Ἡ

¹ Id. Stolz, *Gramm.* σ. 259 καὶ 267. Τοῦναντίον ὁ E. Bickel, *Rhein. Museum* 80 (1931) σ. 294 κέξ. ὑποστηρίζει ὅτι ὁ τύπος Jovos δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς γενικῆς Δίονος, ἀλλ' εἶναι παράλληλος τύπος τῆς ἀρχαίας ὀνομαστικῆς ἢ ἐπλάσθη κατ' ἐπίδρασιν ταύτης.

² *Sitzungsb. Berl. Akad.* 1918 σ. 396 κέξ.

³ *Glotta* 13 (1924) σ. 109 κέξ.

λέξεις ἐσήμαινε τὸν οὐράνιον φωτεινὸν χῶρον, ὅστις καὶ ὡς θεὸς ἐλατρεύθη καὶ τὴν χρονικὴν περίοδον τοῦ εἰκοσιτετραῶρου, τὴν ἡμέραν. Ὁ οὐράνιος θεὸς ἦτο ὁ ὕψιστος θεὸς καὶ πατὴρ τῶν ἄλλων θεῶν, περὶ τούτου δὲ συμφωνεῖ ἡ παράδοσις ἐν πολλαῖς Ἰνδοευρωπαϊκαῖς γλώσσαις.

Φανερόν ὅτι ἡ συμφωνία αὕτη μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν γλωσσῶν Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς, Ἰλλυρικῆς¹ καὶ Ἰνδικῆς δὲν δύναται νὰ εἶναι τυχαία². Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ζεὺς καὶ δὴ τὴν κλητικὴν προσφώνησιν Ζεῦ πάτερ, ἀντιστοιχεῖ Λατινικὸν Diespiter - Juppiter, Ἰλλυρικὸν Δειπάτυρος, Ἰνδικὸν Dyaus pitar, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸν Δία ὡς πατέρα ἐκόμισαν καὶ ἐγκατέστησαν ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν οἱ ἀπὸ βορρᾶ ἐλθόντες Ἰνδοευρωπαῖοι.

Ἡ προσφώνησις Ζεῦ πάτερ³ δὲν εἶναι ποιητικὸν πλάσμα, ἀλλὰ δημιούργημα τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, ταύτην δὲ συναντῶμεν ἐν λαϊκοῖς μνημείοις.

Οὕτως ἐπὶ μελανομόρφου ἀμφορέως τοῦ ἔκτου π. Χ. αἰῶνος παραίσταται πωλητῆς ἐλαίου, ὅστις μεταγγίζει τὸ ἐμπόρευμα αὐτοῦ ἀπὸ ἐνὸς δοχείου εἰς ἕτερον, πιθανῶς νοθεύων τοῦτο, ἐξωτερικεῦει δὲ τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ πόθον διὰ τῆς φράσεως:

«ὦ Ζεῦ πάτερ, αἶθε πλούσιος γε [νοίμαν]!»⁴

Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ζεὺς ὑπῆρξε θεὸς τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτὸς ἦτο μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων γενικῶς παραδεδεγμένη καὶ ἡ μόνη κρατοῦσα.

Πρῶτος ὁ v. Wilamowitz ὑπεστήριξε τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ Ζεὺς παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ὑπῆρξεν ἐπίγειος θεὸς καὶ θεὸς τῶν καιρικῶν συνθηκῶν καὶ ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἔλαβεν οὗτος τὴν σημασίαν τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ. Κατὰ τοῦτον ὁ Ἑλληνας δὲν ἠσθάνετο πλέον τὴν παλαιὰν Ἰνδοευρωπαϊκὴν σημασίαν τοῦ λάμπειν, ἣτις ἐνυπῆρχεν ἐν τῇ ρίζῃ τῆς λέξεως, τὸ δὲ ὄνομα, ὅπερ ἡ θεότης αὕτη παρέλαβεν ἐκ

¹ Πβ. Ἡσύχ. «Δειπάτυρος· θεὸς παρὰ Τυμφαίοις».

² Ὑπεστηρίχθη πολλάκις ὅτι καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ γερμανικοῦ θεοῦ Ziu (βορειογερμ. Tyr) ὑπόκειται ἡ αὐτὴ λέξις, πάντως ὅμως τῆς ὑπαρχούσης τυχὸν παναρχαίας συγγενείας δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ διακρίνωμεν τὴν φωνητικὴν σχέσιν. Πβ. Walde-Pokorny I σ. 773.

³ Εἰς ἑκατὸν περίπου χωρία τοῦ Ὀμήρου ὁ Ζεὺς φέρει τὴν προσωνυμίαν «πατήρ» ἰδ. G. M. Calhoun, Zeus the Father in Homer, Transactions of the American Assoc. of Philology LXVI (1935) σ. 15.

⁴ Πβ. P. Kretschmer, Die griechischen Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht, Gütersloh 1894 σ. 80 καὶ Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen 1896 σ. 79 σημ. 2.

παναρχαίων χρόνων, δὲν πρέπει νὰ ἄγῃ εἰς τὴν ἐσφαλμένην γνώμην ὅτι ὁ Ζεὺς ἐλατρεύθη παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ὡς θεὸς τοῦ φωτός¹.

Τελευταῖον ὡσαύτως ἐπελήφθη τῆς ἐξετάσεως τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ ὁ M. Nilsson ἐν Archiv für Religionswissenschaft 35 (1938) σ. 156 κέξ. καὶ Griech. Religion σ. 364 κέξ. Ὁ Ζεὺς κατὰ τοῦτον εἶναι θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, οὐχὶ ὅμως τοῦ αἰθρίου, τοῦ γελῶντος οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ ὡς χώρου τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, ἥτοι εἶναι οὗτος ὁ νεφεληγερέτης, ὁ ἀστεροπητής, ὁ ὑέτιος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς τῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Εἶναι ὁ θεὸς ὃν ὁ ἔποικος Ἑλλησιν ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ὃν ἐπανεύρισκεν ἐπὶ τοῦ πλησίον τῆς κατοικίας αὐτοῦ ὄρους, ὅθεν ἐξερρηγνύετο ἡ καταιγὶς καὶ ἤρχετο ἡ βροχή. Νέφη, καταιγίδες καὶ βροχαὶ ἔρχονται τόσον ἐκ τοῦ Ὀλύμπου, ἥτοι τοῦ ὄρους, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὕτω δ' ἐξηγεῖται διατὶ παρ' Ὀμήρῳ γίνεται ταυτόσημος χρῆσις οὐρανοῦ καὶ ὄρους ὡς τόπου τῆς κατοικίας τοῦ Διός. Ὁ M. Nilsson νομίζει ὅτι ὁ αἰθριος οὐρανὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἀσυνήθη ἐντυπωσιακὴν σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ πρωτογόνου Ἑλλησιν, διότι ἦτο φαινόμενον συνηθέστατον ἐν τῇ χώρᾳ καὶ οὕτω κρίνει ὡς οὐχὶ παραδεκτὸν ὅτι ὁ Ζεὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ. Ἰνα παρακάμψῃ τὴν δυσχέριαν τῆς συνάψεως ἐτύμου καὶ σημασίας, δέχεται οὗτος σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν καὶ γενικῶς θεωρεῖ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ὡς ἀναξιόπιστον ὁδηγὸν πρὸς εὔρεσιν τῆς σημασίας τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ταύτης θεότητος².

Εἰς μέγας φιλόλογος καὶ εἰς μέγας θρησκευολόγος στρέφονται, ὡς βλέπομεν, ἐναντίον γνώμης γενικῶς μέχρι τοῦδε κρατούσης. Ἡμεῖς ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι διὰ τῆς ὀρθῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας λέξεων ἀναφερομένων εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς λατρείας ἀγόμεθα πολλάκις μετ' ἀσφαλείας εἰς τὴν ἀντίληψιν λαϊκῶν λατρευτικῶν δοξασιῶν ἀνθρώπων παρωχημένων ἐποχῶν, ἐπιχειροῦμεν ἐν τοῖς ἑξῆς ἐκ νέου συζητήσιν τῶν γνωμῶν τῶν σοφῶν τούτων ἀνδρῶν.

Ὡς πρῶτον ἀδιάσειστον ἐπιχείρημα ἔστω ἡ ἀνωτέρω σ. 31 μνημονευθεῖσα ἐτυμολογία τῆς λέξεως Ζεὺς, ἐξ ἧς προκύπτει ὅτι ἡ Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα τῆς λέξεως σημαίνει λάμπειν καὶ ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἐσήμαινε τὸ πάλαι πρῶτον μὲν τὸν λάμποντα οὐρανὸν καὶ εἶτα τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦτο δὲν ἀμφισβη-

¹ Vorträge der Bibliothek Warburg 1923-24 III (1926) σ. 1 κέξ. καὶ Der Glaube der Hellenen I, Berlin 1931 σ. 224 κέξ.

² Griech. Religion σ. 366. Καὶ ὁ O. Gruppe, Griech. Mythol. II σ. 1100 κέξ., ἐξαίρει τὴν σημασίαν τοῦ Διός ὡς θεοῦ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, ἀμφισβητεῖ δὲ ὅτι οἱ Ἑλλησιν τῶν χρόνων τοῦ ἔπους ἠσθάνοντο ἔτι τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τῆς λέξεως.

τοῦσι καὶ οἱ ἀνωτέρω ἐρμηνευταί, δέχονται δ' ὅμως ὁ μὲν πρῶτος ὅτι ἡ σημασία τῆς λέξεως εἶχεν ἤδη λησμονηθῆ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὁ δ' ἕτερος σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν. Τὸ πρῶτον ὑποστηρίζομεν καὶ ἡμεῖς, ἀλλὰ τὸ δεύτερον εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν προκειμένου περὶ τοῦ Διὸς τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως, ἀναλογιζόμενοι πόσον στερεῶς ἔχονται πάντοτε οἱ λαοὶ τῆς πατρώας θρησκείας, καὶ μάλιστα ἐκ τούτων οἱ πρωτόγονοι καὶ ἄμοιροι παιδεΐας. Ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνῃ καὶ κατωτέρω πλατύτερος λόγος.

Ἐπειτα παρατηροῦμεν ὅτι τόσον ὁ v. Wilamowitz ὅσον καὶ ὁ M. Nilsson ἐξετάζουσι τὸ ζήτημα μόνον ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἀπόψεως, εἰ καὶ πρόκειται περὶ θεότητος, κληρονομίας ἀναμφισβητήτου τοῦ Ἰνδοευρωπαϊκοῦ κόσμου, παραλλήλως διατηρηθείσης παρὰ διαφόροις συγγενέσι λαοῖς.

Ἡ ἐξῆς ἀντίρρησης θὰ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ μοι προβληθῆ: Ὅτι οἱ διάφοροι λαοὶ δὲν συνεχίζουσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Διὸς ἀρχαίαν παράλληλον παράδοσιν, ἀλλ' ὅτι οἱ λῶιποὶ παρέλαβον τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ καὶ ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις, ὅτε εἶχον ἤδη συμβῆ ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ αἰ ὑποτιθέμεναι μεταβολαί. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τῶν Ἰνδῶν δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ τοιαύτη ἄποψις. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτοῖς λατρείαν τοῦ Διὸς τὰ πράγματα ἔχουσιν ὡς ἐξῆς:

Καὶ πρότερον, ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὴν κατάρρριψιν τῆς θεωρίας περὶ ἰταλοελληνικῆς γλωσσικῆς ἰδιαιτέρας συγγενείας¹, ἡ γνώμη ὅτι τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς παρέλαβον οἱ Ἰταλοὶ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀντεπροσωπεύθη πάντοτε ἀσθενέστατα.

Τελευταῖον ὁ F. Altheim, Römische Religionswissenschaft I, Berlin 1931 σ. 77, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἐγνώρισαν τὸν Δία τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς χερσονήσου τῶν Ἀπεννίνων: «Vielmehr muss mit der Möglichkeit gerechnet werden, dass der Gott D i e u s den Italikern erst auf dem Boden der Apenninenhalbinseln bekannt geworden ist». Ἡ ἄποψις αὕτη ἐπολεμήθη πολλαχόθεν². Συστηματικὴν ἀνασκευὴν ἐπεχείρησεν ὁ E. B i c k e l, Nordisches Stammgut in der römischen Religion, Rhein. Museum 89 (1940) σ. 12 κέξ. Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ σ. 151 - 2 ἀπήντησεν ὁ Altheim καταλήξας ὡς ἐξῆς: «Den engen Zusammenhang der römisch - italischen Religion mit der indogermanischen, insbesondere der germanischen, habe ich auf Grund eigener Neufunde zusammen mit E. Trautmann in der Aufsatz, Wörter und Sachen N. F. 1 (1938)

¹ Ἰδ. πρὸ πάντων A. W a l d e, Über älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italikern, Innsbruck 1917.

² Ἐν W a l d e - H o f m a n n, Lat. Wörtb. ἄρθρ. Juppiter σ. 732 χαρακτηρίζεται ὡς «unbeweisbar und unwahrscheinlich».

14 f. und in dem Buche «Vom Ursprung der Runen» (1939) 64 f. nachdrücklich vertreten».

Ἐπρεπε λοιπόν, ὅπου ἡ παράδοσις ἐπέτρεπε τοῦτο, νὰ συνεξετασθῇ καὶ συγκριθῇ ἡ ἰδέα τῆς θεότητος ταύτης παρὰ τοῖς συγγενέσιν Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς.

Ἄλλ' ἄς φυλοκρινήσωμεν νῦν λεπτομερῶς τὰς γνώμας ἀμφοτέρων :

A') Ἡ θέσις τοῦ ν. Wilamowitz

Ἡ θέσις τοῦ ν. Wilamowitz συμπυκνοῦται εἰς τὸν ἐξῆς κυρίως συλλογισμόν ¹.

Ἡ ἀντίληψις περὶ μιᾶς γενικῆς θεότητος, ὡς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ φωτός ἢ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπεῖχε πολὺ τῆς πρωτογόνου σκέψεως τοῦ λαοῦ, ὅστις κατώκησέ ποτε ἐπὶ τῶν ὄρεων τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου, τῶν μετέπειτα Ἑλλήνων. Ὁ ὀρίζων τῆς σκέψεως τοῦ λαοῦ τούτου μόλις ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ τὸν ὀρίζοντα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Βεβαίως ἐκάλουν οὗτοι θεὸν τινα Δία, ὅστις ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους ἐξηκόντιζε τὸν κεραυνὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ θεὸς οὗτος ἐκάθητο ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἐφ' ἧς συνηγείροντο τὰ νέφη καὶ ὅθεν ἐξερηγνύετο ἡ κακοκαιρία. Περαιτέρω δὲν ἐσκέφθησαν οὗτοι. Ὅρος διὰ τὸν κάτοικον τῆς Μακεδονίας, ἀκριβέστερον τῆς Πιερίας, εἶναι ὁ Ὀλυμπος. Βραδύτερον, ὅτε τὰ ἑλληνικὰ φῦλα ἐτράπησαν νοτιώτερον καὶ πέρα τῆς θαλάσσης, ἐτήρησε, κυρίως ἐν τῇ ποιήσει, τὸ παλαιὸν ὄνομα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραλείπηται νὰ τοποθετῆται ἐπὶ τοῦ ὄρους, ὅπερ νῦν ἔκειτο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Ἑλληνος ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κατοικίᾳ. Οὕτως ἡ Ἰδη εἶναι τὸ ὄρος διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Λέσβου καὶ ὀλοκλήρου τῆς ἀντιπέραν παραλίας. Ἐνταῦθα ἄλλως τε ἐδράζεται καὶ ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ ποιητὴς δὲ δὲν φροντίζει πάντοτε νὰ ἐμφανίσῃ τοῦτον ἐρχόμενον πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐκ τοῦ Ὀλύμπου. Ἐν τῷ κόλπῳ, ἔνθα κεῖνται αἱ Ἀθῆναι, εἶναι καὶ σήμερον ἔτι τὸ ὄρος τῆς Αἰγίνης ἐκεῖνο, πρὸς ὃ ἀτενίζει ὁ βουλόμενος νὰ προῖδῃ τὸν καιρὸν. Ἑλληνες διαφόρων φύλων κατόικουν τὸ πάλαι ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ, οἵτινες καὶ ἐλάτρευσαν τὸν κύριον τοῦ ὄρους τῆς Αἰγίνης ὡς τὸν Δία πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ζεὺς δὲν ἦτο ἀκόμη θεὸς ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Ἐν πολλοῖς τόποις ὠνόμασαν οἱ ἔποικοι τὸ σημαντικὸν δι' αὐτοὺς ὄρος Ὀλυμπον. Τοῦτο βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβῃ καὶ ἐπὶ τῶν Προελλήνων, διότι τὸ ὄνομα εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἑλληνικὸν καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἦτο ὑψολατρικός.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἔχομεν γενικῶς νὰ παρατηρήσωμεν :

¹ Πβ. Vorträge Bibl. Warburg III σ. 3 καὶ Glaube I σ. 224-5.

Ἐν πρώτοις ἔχει ὑποστηριχθῆ ἤδη ὑπ' ἄλλων ἡ γνώμη ὅτι ἀκριβῶς ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς γενικῆς θεότητος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, διότι ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ συνῆψεν οὗτος τὰ προκαλοῦντα ἐντύπωσιν φαινόμενα καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν (θεότητα) πάντα τὰ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ προσπίπτοντα. Ὑπεστηρίχθη δηλαδὴ ὅτι ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς γενικῆς ἰδέας τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ὑπερτάτου ὄντος, ὅπερ ἀπέστελλε τὸ φῶς, τὸν κεραυνόν, τὴν βροχὴν κλπ., ἦλθε προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὴν ἰδέαν τῶν ἐπὶ μέρους θεοτήτων.

Τὴν γνώμην ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐμὸς διδάσκαλος W. Havers ἐν τῇ περιφῆμῳ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Primitive Weltanschauung und Witterungsimpersonalia, Wörter und Sachen* 11 (1928) σ. 75 κέξ., ἣν ἐπικαλεῖται ὁ E. Fehrle ἐν τῷ ἄρθρῳ *Zeus* τοῦ λεξικοῦ Roscher εἰς ἀντίκρουσιν τῆς ὡς ἄνω γνώμης τοῦ v. Wilamowitz. Ἐν δὲ τῷ συγγράμματι αὐτοῦ *Handbuch der erklärenden Syntax* σ. 101 ὁ καθηγητὴς Havers, ὑποστηρίζων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς K. Brugmann καὶ J. Wackernagel ὅτι ἡ φράσις «Ζεὺς ὕει» εἶναι παλαιότερα τοῦ ἀπροσώπου τύπου «ὕει», ἐπάγεται: «Jeder war im Anfange auf sich selbst angewiesen, er war sein eigener Handwerker und Baumeister, es gab noch kein Spezialistentum und keine Arbeitsteilung, ausser der zwischen Mann und Frau: Totalitätscharakter besass das wirtschaftliche und demgemäss auch das religiöse Leben, die Sondergötter sind eine Geburt späterer, spezialisierter Wirtschaftsverhältnisse»¹.

Ἐπειτα εἶναι ἀναπόδεικτον καὶ ἀπίθανον ὅτι οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι Ἑλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν Προελλήνων τὴν ὑψολατρίαν (Höhenkult). Τοῦναντίον καὶ παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς εἶναι συνηθεστάτη καὶ παναρχαία ἡ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων καὶ τῶν λόφων λατρεία τοῦ Διὸς², εἶναι δὲ φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τόσον οἱ Ἑλληνες ὅσον καὶ οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι γενικῶς³ ἠσθάνοντο τὰ γήινα ὑψώματα ὡς συνδετικὰ σημεῖα μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ, κατάλληλα πρὸς τοποθέτησιν τῶν θεοτήτων, ἃς ἐλάτρευον.

Βεβαίως ἦτο δυνατόν, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ v. Wilamowitz, ἡ σημασία θεὸς τοῦ φωτός - οὐράνιος θεός, ἣν τὸ ὄνομα Ζεὺς εἶχεν οἰκοθεν, νὰ ἀφανισθῇ

¹) Πβ. ἔτι αὐτόθ. σ. 237 - 8 ἔνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

² «Auf den meisten römischen Hügeln lassen sich alte Juppiterkulte nachweisen» Wissowa ἔνθ' ἀν. σ. 116.

³ Περὶ τῶν Περσῶν διηγείται ὁ Ἡρόδοτος I 131 (Hude): «οἱ δὲ νομίζουσι Διὶ μὲν ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὄρεων ἀναβαίνοντες θυσίας ἔρδειν τὸν κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες».

παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὡς ἐπίσης ἦτο δυνατόν ὁ θεός, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευόν ποτε ἐπὶ τῶν ὀρέων νὰ ἐξελιχθῆ εἰς οὐρανίαν θεότητα. Περίπου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐξελίχθη ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς συγχρόνοις πρωτογόνους λαοῖς ¹. Θὰ ἦτο ὅμως ἀκατανόητον καὶ ἄνευ προηγουμένου, ἂν ἡ ἰδίᾳ θεότης μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος καὶ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, παρὰ δυσὶ συγγενέσι λαοῖς, ὡς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰταλοί, ἐξελίσσετο οὕτως, ὥστε παρὰ μὲν τοῖς Ἰταλοῖς νὰ μὴ ἠφανίζετο ποτὲ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ ἢ σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ὁ θεὸς οὗτος νὰ ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτός, ὡς γενικῶς εἶναι παραδεκτὸν καὶ ὡς αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι διδάσκουσι, παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησι νὰ ἠφανίζετο αὕτη ἐνωρίς, ὁ ἀρχικὸς οὐράνιος θεὸς νὰ ἐλατρεύετο ὡς ἐπίγειος, ἵνα καὶ πάλιν ἐξελιχθῆ βραδύτερον εἰς τὴν σημασίαν τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ, εἰς ἣν σημασίαν δῆλον ὅτι εἶχεν ἔκπαλαι.

Ὁ v. Wilamowitz ἔπρεπε πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θέσεως αὐτοῦ νὰ ἀποδείξῃ εἴτε ὅτι παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς ἔχομεν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ Διὸς ἐξελίξιν, εἴτε ὅτι οὗτοι παρέλαβον τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου παρὰ τῶν Ἑλλήνων ². Ἀκριβῶς ὅμως ἡ ἰταλικὴ παράδοσις καὶ δὴ καὶ ἐν ἐκτάσει οἶαν δὲν παρέχουσιν αἱ ἑλληνικαὶ πηγαί, ἐμφανίζει τὸν Δία ὡς θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτός. Κρίνω περιττὸν νὰ ἀναχθῶ ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ εἰς πηγὰς, ἅς ὁ βουλούμενος δύναται νὰ ἴδῃ συνειλεγμένας ἐν τῷ ἄρθρῳ Juppiter τοῦ λεξικοῦ Roscher τόμ. 2 σ. 618 κέξ. καὶ τοῖς εἰδικοῖς ἐγχειρίδιοις. Εἶναι πάντως τοῖς πᾶσι γνωστόν ὅτι αἱ φράσεις sub dīno, sub diu, sub diō ἔτι δὲ καὶ sub Jove σημαίνουσιν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

Ὁ G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer ², München 1912 σ. 113 - 114 θεωρεῖ ὡς ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα τῆς μελέτης τῆς ἰταλικῆς τέχνης καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης ὅτι πανταχοῦ τοῦ ἰταλικοῦ κόσμου ἦτο αἰσθητὴ ἡ ἀντίληψις τοῦ Διὸς ὡς θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτός τόσον ἐν τῇ λαϊκῇ χρήσει ὅσον καὶ ἐν ταῖς ποιητικαῖς μεταφοραῖς, ἔνθα ὁ Ζεὺς ἐμφανίζεται ταυτιζόμενος πρὸς τὸν οὐρανόν. Πβ. σ. 114: «Die Verehrung des Gottes erstreckt sich über ganz

¹ Πβ. P. W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee VI, Münster 1935 σ. 327.

² Τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ τούτου παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς δὲν δυνάμεθα ἀτυχῶς νὰ παρακολουθήσωμεν. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ὁ Ζεὺς εἶναι δευτερεύουσα θεότης σπανίως ἐμφανιζομένη, δι' ὃ καὶ αἱ εἰδήσεις τῶν Rig Veda περὶ τούτου εἶναι λίαν πενιχραί. Καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ὁ Dyaus, ὡς ὁ ἑλλήν. Ζεὺς, ἦτο πατὴρ πολλῶν θεῶν καὶ θεαινῶν. Υἱοὶ αὐτοῦ ἦσαν οἱ θεοὶ Asvins, Agni, Parjanya, Aditya, θυγάτηρ δὲ ἡ θεὰ Uśāh (ἦτοι ἡ ἑλληνικὴ Ἡώς), ἣτις μάλιστα καλεῖται duhitā divah, προσωνυμία ἣτις ἀντιστοιχεῖ γράμμα πρὸς γράμμα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν «θυγάτηρ Διός».

Italien, und überall, wo uns die spärlichen Nachrichten ein Urteil gestatten, ist seine Bedeutung als Himmelsgott deutlich erkennbar; insbesondere scheint der Beiname *Lucetius* «Lichtbringer», unter welchem in Rom die Salier den Gott anriefen, ein allgemein italisch gewesen zu sein».

Εἰς τὰ αὐτὰ περίπου συμπεράσματα καταλήγει καὶ ἡ ἔρευνα, ἣν ἐπιχειρεῖ ὁ P. Kretschmer ἐν *Glotta* 13 (1924) σ. 112 κέξ. ¹. Ὁ Ζεὺς κατὰ τοῦτον εἶναι θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτός οὐχὶ μόνον τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ τῆς νυκτὸς ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ κεραυνοῦ. Τὴν σχέσιν τοῦ Διὸς πρὸς τὸ φῶς τῆς νυκτὸς μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις ὅτι πᾶσαι αἱ εἰδοὶ ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς τοῦτον ὡς *feriae Jovis*, διότι κατὰ τὰς πανσελήνους νύκτας αὐτῶν τὸ οὐράνιον φῶς δὲν διακόπτεται ὑπὸ τοῦ νυκτερινοῦ σκοτός, ἀλλὰ καταναγάζει τὸν κόσμον καθ' ἅπαν τὸ εἰκοσιτετράωρον.

Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἡ *Diana* ἐλατρεύετο ὡς θεὰ τῆς σελήνης. Τὸ ὄνομα προέρχεται κατὰ τὸν F. Solmsen ² ἐκ τοῦ *diviana σημαίνει δὲ κατὰ τὸν P. Kretschmer ³ «die zur Mondgöttin *Divia gehörige». Ὁ P. Kretschmer δέχεται τὴν σημασίαν ταύτην ἀγόμενος ἐκ τοῦ ἐπιθετικοῦ τύπου (-*ano*) τῆς λέξεως. Τὴν δὲ δυσκολίαν ταύτην προσπαθῶν νὰ παρακάμψῃ ὁ F. Altheim ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λέξις ἐπλάσθη κατὰ τύπον μόνον ἐπιθετικόν, σημαίνει δ' ὅμως «die Mondgöttin selbst»⁴. Ὅπωςδήποτε καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ρωμαϊκῆς ταύτης θεότητος διδασκόμεθα ὅτι ἡ ρίζα *div* - σχετίζεται οὐχὶ μόνον πρὸς τὸν αἰθέριον οὐρανὸν καὶ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ὁμοίως καὶ πρὸς τὸ φῶς τῆς νυκτὸς.

Τοῦτ' αὐτὸ διδασκόμεθα καὶ ἐκ τοῦ ἔτρουσκικοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς τῆς σελήνης *Tiv* (παρεδόθη ἡμῖν ἡ γενικὴ *Tivs*), ὅπερ ἐπίσης σχετίζεται ὑπὸ τοῦ P. Kretschmer πρὸς τὸ *Diana* < *Diviana (ἐνθ' ἄν. 111 - 2).

¹ Πβ. πρὸ πάντων αὐτόθ. σ. 113: «Alle *Idus* waren ihm als *feriae Jovis* geweiht, weil sie die Vollmondstage waren, an denen das himmlische Licht Tag und Nacht leuchtet, und der Gott galt daher als Urheber des Lichtes schlechthin, daher sein Beinamen *Lucetius* (wohl von einem verlorenen *Lucetus*, gebildet wie *vegetus*). Vgl. Macrobius Sat. I 15. 14: *Nam cum Jove accipiamus lucis auctorem, unde et Lucetium Salii in carminibus canunt et Cretenses Δία τὴν ἡμέραν vocant, ipsi quoque Romani Diespitrem appellant ut dici patrem, jure hic dies Jovis fiducia vocatur, cujus lux non finitur cum solis occasu, sed splendorem diei et noctem continuat inlustrante luna; quod semper in plenilunio i.e. medio mense fieri solet.* Gellius V 12, 6 interpretiert *Diespiter* ausdrücklich als *diei et lucis pater*».

² Studien zur lateinischen Lautgeschichte, Strassburg 1894 σ. 111.

³ *Glotta* 13 (1924) σ. 112.

⁴ Griechische Götter im alten Rom, Giesen 1930 σ. 96.

Ὁ v. Wilamowitz¹ ἀποδίδει ἰδιαίτεραν σημασίαν εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Διὸς πρὸς τὸν κεραυνόν, ἵνα στηρίξῃ τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ Ζεὺς ἦτο ἀρχικῶς θεὸς τοῦ κεραυνοῦ, εἶτα δὲ θεὸς τῶν καιρικῶν μεταβολῶν γενικῶς καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς σημασίας ταύτης ἐξειλίχθη εἰς χρόνους μεταγενεστέρους εἰς τὴν σημασίαν: θεὸς τοῦ οὐρανοῦ.

Ἄλλ' οὐδὲν πειθαναγκάζει νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ μεγάλου φιλολόγου. Ἡ παράδοσις ἐμφανίζει τὸν Δία ἔχοντα παντοδυναμίαν καὶ πολυμερεῖς ἰδιότητας:

*Ζεὺς ἐστὶν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶνδ' ὑπέριτερον*

Αἰσχύλ. ἀποσπ. 70 (N.). Ἀπλῶς ἐκεῖναι, εἰς ἃς ὁ v. Wilamowitz ἀποδίδει ἰδιαίτεραν σημασίαν, εἶναι ὀλίγαι τῶν πολλῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ². Τὸ κύριον ὀμηρικὸν κοσμητικὸν ἐπίθετον τοῦ Διός, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς κεραυνοβόλου, τὸ ἀργικέραυνος, διδάσκει ὅτι ὁ Ζεὺς ἦτο κάτοχος τοῦ λάμποντος κεραυνοῦ, ἦτοι τοῦ κεραυνοῦ ὡς φωτεινοῦ φυσικοῦ φαινομένου³.

Ὁ Ὀλυμπος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς κατοικίας τοῦ Διὸς παρ' Ὀμήρω, ἔνθα οὗτος ἐδράζεται ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς, ἧς τὸ ὕψος διὰ τὸν Ἕλληνα τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ οὐρανοῦ:

A 497 *ἠερίη δ' ἀνέβη μέγαν οὐρανὸν Οὐλυμπόν τε.
εὔρεν δ' εὐρύοπα Κρονίδην ἄτερ ἡμερον ἄλλων
ἀκροτάτη κορυφῇ πολυδειράδος Οὐλύμποιο.*

¹ Vorträge Bibl. Warburg III σ. 2 κέξ. καὶ Glaube I σ. 212.

² «Die ursprüngliche Bedeutung als Gott des Himmels, sowohl des hellen, sonnenerfüllten als des wolkensammelnden Himmels mit seinem furchtbaren Donner und dem versengenden Blitze, leuchtete von vornherein jedem Hellene ein» H. Diehl, Archiv f. Religionswiss. 22 (1923/4) σ. 8. Πβ. καὶ O. Schradler, Sprachvergleichung und Urgeschichte², Jena 1890 σ. 604 κέξ. ἔτι δὲ X. X. Χαριτωνίδου, Ποικίλα Φιλολογικά, Ἀθήνησι 1904 σ. 782 κέξ.

³ Τὸ ἐπίθετον διὰ τὴν σύνθεσιν αὐτοῦ θεωρῶ ὡς οὐχὶ ποιητικόν. Ἡ τροπὴ ἐν τῷ ἀ' συνθετικῷ ἀργι- (ἀπὸ θέματος ἀργεσ-:πβ. ἐναργῆς) ἔχει ἀνάλογα ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ καὶ τῇ Ἰνδικῇ γλώσσῃ. Περὶ τῶν συνθέτων τοῦ τύπου τούτου διέλαβεν ὁ J. Wackernagel, Vermischte Beiträge zur griechischen Sprachkunde, Basel 1897 σ. 8 κέξ. Πβ. καὶ E. Schwyzer, Griech. Gram. σ. 447. Τὸ ἕτερον σχετικὸν κοσμητικὸν ἐπίθετον τεραπικέραυνος θεωρῶ (παρὰ τὴν ἀπορίαν ἣν ἐκφράζει ὁ F. Bechtel, Lexilogus ἐν λ.) μετὰ τοῦ A. Thumb, Griech. Gram. σ. 197 ὡς ἀναλογικῶς πρὸς τὸ ἀργικέραυνος πλασθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ.

Βεβαίως καὶ ἐπὶ ἄλλων ἑλληνικῶν ὁρέων ἐλατρεύετο ὁ Ζεὺς κατὰ τόπους, τοῦτο δ' ὅμως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, οὗτινος κατὰ τὸν v. Wilamowitz: «der Horizont seines Denkens ging kaum über den Gesichtskreis seiner Augen hinaus»¹.

Ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐτοποθέτησαν οἱ βόρειοι ἐπιδρομεῖς κατερχόμενοι τὴν ὑψίστην αὐτῶν θεότητα. Τοῦτο ὑπῆρξε μεγάλη νίκη ἐναντίον τῆς ἐνταῦθα λατρευομένης θεότητος τῶν Προελλήνων². Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁρέων τῆς Ἑλλάδος, ἐνθα τὴν λατρείαν προελληνικῶν θεοτήτων ἀντικατέστησε μετὰ τὴν κάθοδον ἢ λατρεία τοῦ Διός³. Οὕτω σὺν τῇ ἐγκαταστάσει τῶν βορείων ἐπιδρομῶν ἐγκαθίσταται καὶ ὁ Ζεὺς, παραμερίζων τὰς ἐγχωρίους θεότητας, ὡς ὁ ὑψιστος τῶν θεῶν πάντων τῶν Ἑλλήνων.

Εἶναι περίεργος ἡ γνώμη τοῦ v. Wilamowitz, καθ' ἣν ὁ Ζεὺς ἐλατρεύθη ὡς θεὸς ὅλων τῶν Ἑλλήνων τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἣς τὴν ἀκτὴν κατέκουν διάφορα ἑλληνικὰ φύλα, ἅτινα ἐλάτρευσαν ὁμοῦ τὸν ἐπὶ τοῦ ὕρους τῆς Αἰγίνης Δία ὡς τὸν θεὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀντιλήπτων καιρικῶν συνθηκῶν. Προέρχεται βεβαίως ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἐπιφανοῦς φιλολόγου νὰ ἀποδείξη τὸν Δία ὡς οὐχὶ οὐράνιον, ἀλλ' ἐπίγειον ἐπὶ τῶν ὁρέων λατρευόμενον θεόν, ἀλλ' οὐδόλως ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως, δι' ἧς καὶ παρ' οὐδενός, καθ' ὅσον γινώσκω, ἐγένετο αὕτη ἀποδεκτὴ.

Τὸ κύριον ἐπιχείρημα, ὅπερ προσάγει οὗτος ὅτι δηλαδὴ παρ' Ὀμήρω ὁ Ζεὺς ἐμφανίζεται κατοικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὐχὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, καταπίπτει διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἐν τῷ ἔπει ἀκριβῶς ἔχομεν μαρτυρίας περὶ ἀντιλήψεως τοῦ Ὀλύμπου ὡς οὐρανοῦ χώρου⁴.

Θ 23 *ἀλλ' ὅτε δὴ καὶ ἐγὼ πρόφρων ἐθέλοιμι ἐρῦσαι,
αὐτῇ κεν γαίῃ ἐρῦσαιμ' αὐτῇ τε θαλάσῃ·
σειρὴν μὲν κεν ἔπειτα περὶ ὄϊον Ὀλύμπιοιο
δησαίμην, τὰ δέ κ' αὖτε μετήορα πάντα γένοιτο.*

Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μάλιστα ὁ Ὀλυμπος περιγράφεται ὡς τόπος ἰδεώδης, ὑπέργειος:

¹ Vortr. Bibl. Warburg III σ. 3.

² Πβ. O. Kern, Die Religion der Griechen I, Berlin 1926 σ. 43.

³ A. B. Cook, Zeus I, 1914 σ. 117 κέξ. καὶ II, 1925 σ. 868 κέξ. ἔτι δὲ K. Ziegler ἐν τῷ ἄρθρῳ Zeus τοῦ λεξικοῦ Roscher τόμ. VI σ. 568 κέξ.

⁴ Πβ. K. Ziegler ἐνθ' ἀν. σ. 567.

ζ 41 ἡ μὲν ἄρ' ὡς εἰποῦσ' ἀπέβη γλαυκῶπις Ἀθήνη
 Οὐλυμπον δ', ὅθι φασὶ θεῶν ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
 ἔμμεναι οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρω
 δεύεται, οὔτε χιῶν ἐπιπίλνεται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
 πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη

Ὁ ποιητὴς ἐνταῦθα περιγράφει τὸ ὑπέργειον βασιλείον τῶν θεῶν — Ὀλυμπος καὶ οὐρανὸς ταυτίζονται —, ὡς ἰδεώδη φωτεινὸν χῶρον, ὅθεν βεβαίως ἀνάσσει ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ οὐρανοῦ.

Ἡ ὡς ἄνω περιγραφή δὲν εἶναι κατὰ βάσιν ἔμπνευσις τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ κρατοῦσα τότε λαϊκὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ τόπου τῆς κατοικίας τῶν θεῶν: «ὅθι φασὶ θεῶν ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ ἔμμεναι». Ἡ κατοικία αὕτη ἀρμόζει τῷ ὄντι εἰς τὴν φύσιν τοῦ Διὸς. Ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ θεότητες ἐκεῖ κατοικοῦσιν, ὀφείλεται εἰς τὴν πατριαρχικὴν συγκρότησιν τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς οἰκογενείας¹. Οἱ λοιποὶ θεοὶ εἶναι ἀπλῶς ἡ θεία οἰκογένεια, ἥτις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ κατοικεῖ μετ' αὐτοῦ².

Ἡ ἐπὶ τῆς Ἰδης τῆς Μ. Ἀσίας λατρεία τοῦ Διὸς καὶ δὴ καὶ ἡ ἐπαμφοτερίζουσα θέσις, ἣν οὗτος λαμβάνει ἔναντι τῶν ἀντιμαχομένων, ἀπησχόλησεν ὡσαύτως τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν³. Ἐνταῦθα ἐλατρεύετο ἀσιατικὴ θεότης, ἣν οἱ ἐπελθόντες Ἕλληνες ἐταύτισαν σὺν τῷ χρόνῳ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν Δία.

Κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἀντίληψιν ὁμοῦς ὁ Ζεὺς μόνον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐδράζεται μονίμως. Τὴν Ἰδην ἐπισκέπτεται δι' ὀλίγον χρόνον καὶ πρὸς ἐπίτευξιν ὀρισμένου σκοποῦ (Θ καὶ Λ - Ρ), εὐθύς δ' ὁμοῦς ὡς ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐπιστρέφει καὶ πάλιν ἐκεῖ, ἔνθα ἐτοποθέτησε τοῦτον μονίμως ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ:

Θ 438 Ζεὺς δὲ πατὴρ Ἰδηθεν εὐτροχὸν ἄρμα καὶ ἵππους
 Οὐλυμπον δ' ἐδίωκε, θεῶν δ' ἐξίκετο θώκους.
 τῷ δὲ καὶ ἵππους μὲν λῦσε κλυτὸς ἐννοσίγαιος,
 ἄρματα δ' ἄμ βωμοῖσι τίθει, κατὰ λίτα πειάσσας·
 αὐτὸς δὲ χρύσειον ἐπὶ θρόνον εὐρύοπα Ζεὺς
 ἔζετο, τῷ δ' ὑπὸ ποσσὶ μέγας πελεμίζειτ' Ὀλυμπος

¹ Πβ. καὶ M. Nilsson, Griech. Religion σ. 330.

² Ἄν τὸ ὄνομα Ποσειδῶν ἐτυμολογῆται ὀρθῶς καὶ σημαίνῃ «πόσις τῆς γῆς», πρέπει βεβαίως νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο ἐπλάσθη εἰς χρόνους, καθ' οὓς εἶχεν εἰσέτι ἐξαιρετικὸν κύρος ἡ Δημήτηρ, ἥτοι ἡ «γαῖα μήτηρ» ἢ «pr̥thivi matar». Ὁ Ἡρόδοτος IV 59 παραδίδει περὶ τῶν Σκυθῶν: «θεοὺς μὲν μόνους τοῦσδε ἰλάσκονται... Δία τε καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα».

³ Πβ. J. van Leeuwen, Commentationes Homericae, Lugd. Batav. 1911, σ. 88 κέξ., v. Wilamowitz, Homer u. Ilias, Berlin 1916 σ. 288, P. Causer, Grundfragen der Homerkritik, Leipzig 1921 σ. 244 κέξ.

Ἡ ὁμηρικὴ παράδοσις περὶ τοῦ Διὸς ὡς θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φωτὸς καὶ προξένου τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ρίζης *d e i - *d e j a - τῆς σημαινούσης φέγγειν, λάμπειν ἐσηματίσθη διὰ παρεκτάσεως διὰ τοῦ u, ἦτοι διὰ τοῦ ριζικοῦ τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας, τὸ μὲν τὸ Ἰνδοευρωπαϊκὸν ὄνομα *D i e u s = οὐρανὸς καὶ ἡμέρα, τὸ δὲ τὸ ἐπίθετον *d e i u o s = οὐράνιος, ἐκ τῆς βάσεως *d e i e u (o) ¹.

Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι ὁ πρωτόγονος Ἰνδοευρωπαῖος πρὸς ἔκφρασιν τοῦ ὑψίστου σημείου καὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος συνέδεσε πρὸς ρίζαν σημαίνουσαν φέγγειν, λάμπειν τὴν παρέκτασιν u, δηλαδὴ θεματικὸν στοιχεῖον τῆς ρίζης τῆς ἀντωνυμίας «ἐκεῖνος», ἦτοι ὁ μακρὰν εὐρισκόμενος.

Τὸ ζήτημα ἀψησόλησε τελευταῖον τὸν διαπρεπῆ καθηγητὴν τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου F. S p e c h t, ὅστις ἐν βραχείᾳ, ἀλλὰ πυκνῇ πραγματείᾳ ἐν τῷ περιοδικῷ Die alten Sprachen (Heft 6/7 Juli 1940) σ. 112 - 122 ὑπεστήριξεν ὅτι τοῦτο συνέβη, διότι «der idg. Mensch hat ursprünglich ganz räumlich gedacht. Er selbst fühlte sich als Mittelpunkt des Weltalls und bestimmte von sich aus, durch die entsprechenden Pronominalstämme, die er der Wurzel anfügte, die räumliche Entfernung zu den Gegenständen» (σ. 118). Ὁ πρωτόγονος Ἰνδοευρωπαῖος ἐχρησιμοποίησε στοιχεῖον τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας, ἵνα δείξῃ πόθεν ἐνεργοῦσιν αἱ ὑπερφυσικαὶ δυνάμεις.

Ἡ συζήτησις ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς τὸ περίπυστον ζήτημα τῆς συμβολικῆς τῶν φθόγγων σημασίας (Lautsymbolik).

Ἡ σχέσις φθόγγων καὶ σημασιῶν ἀπασχολεῖ πάντοτε τὴν γλωσσικὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἴσταται ἔτι ἔναντι τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος μετὰ ποιᾶς τινος ἐπιφυλάξεως. Ἡ ἐπιφυλακτικότης αὕτη εἶναι δεδικαιολογημένη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνάγεται κυρίως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, περὶ ἧς εἶναι φυσικὸν αἰ γνώσεις ἡμῶν νὰ εἶναι πάντοτε περιορισμένα. Πάντως ἡ ἐξέτασις τῆς παιδικῆς γλώσσης, ὡς καὶ τῆς γλώσσης τῶν συγχρόνων πρωτογόνων λαῶν, ἐπιτρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ ἄνθρωπος συνέδεε τοὺς φθόγγους, οὓς ἐξέφερεν ἢ ἤκουε, πρὸς ὠρισμένας ἐννοίας καὶ ὅτι ἡ σύνδεσις ἐννοίας τινὸς πρὸς ὠρισμένον φθόγγον ἢ φθογγικὸν σύστημα εἶχεν

¹ Πβ. H. H i r t, Indogermanische Grammatik II. Heidelberg 1921 σ. 171.

ὡς αἰτιώδη αὐτῆς σχέσιν αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ φθόγγου ἢ τοῦ φθογγικοῦ συστήματος¹.

Τὴν σχέσιν ταύτην φθόγγων καὶ σημασιῶν εἶναι σήμερον πολὺ δύσκολον καὶ ἐν τοῖς πλείστοις ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν, διότι χωρίζει ἤδη ἡμᾶς τεραστία ἀπόστασις χρόνου, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ ἄνθρωπος τῇ συνεργασίᾳ τῶν φωνητικῶν αὐτοῦ ὀργάνων, τοῦ νοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος κόσμου, χωρεῖ πάντοτε διὰ μέσου μακρᾶς σειρᾶς χιλιετηρίδων καὶ αἰῶνων ἐπὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ὑψίστου δώρου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τῆς ἰκανότητος πρὸς διαμόρφωσιν γλώσσης.

Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία δύναται διὰ τῆς μελέτης τῶν φθογγικῶν καὶ κλιτικῶν συστημάτων τῶν ἐπὶ μέρους γλωσσῶν γλωσσικῆς τινος οἰκογενείας νὰ ἀναχθῇ ἐν τινι βαθμῶ εἰς τὴν μητέρα γλῶσσαν τῆς οἰκογενείας ταύτης. Οὕτω διὰ τῆς μελέτης τῶν ἐπὶ μέρους Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυνάμεθα σήμερον νὰ καθορίζωμεν τοὺς θεμελιώδεις νόμους τοὺς διέποντας τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν πρώτην γλῶσσαν καὶ νὰ κερδίζωμεν μέχρι τινὸς τὸν γλωσσικὸν ταύτης θησαυρόν. Περαιτέρω καὶ ἵνα φθάσωμεν εἰς τὴν πρώτην ἀνθρωπίνην γλῶσσαν, εἰς τὸ σημεῖον δῆλον ὅτι εἰς ὃ θὰ ἦτο εὐδιάκριτος ἢ ἄμεσος αἰτιώδης σχέσις φθόγγων καὶ σημασιῶν, πρέπει νὰ εὕρωμεν πάλιν τὴν οἰκογένειαν, ἧς μέλος ἀπετέλει ἡ γλῶσσα ἐκείνη, τὴν μητέρα γλῶσσαν τῆς οἰκογενείας ταύτης καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἐπιτεύγματα πρὸς ἃ δὲν ἀποβλέπει, τό γε νῦν ἔχον, ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη.

Ἡ ἀδυναμία δ' ὅμως ἡμῶν αὕτη δὲν ἐμποδίζει νὰ παρατηρῶμεν, ὅπου εἶναι δυνατόν, ἴχνη τῆς σχέσεως ταύτης. Ὁ πολὺς G. Curtius, παρατηρῶν ὅτι παρ' ἅπασιν τοῖς Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς διὰ τοῦ φθογγικοῦ συμπλέγματος *sta* ἐκφράζεται ἡ ἔννοια τοῦ «ἴστασθαι» καὶ διὰ τοῦ συμπλέγματος *plu* ἡ ἔννοια τοῦ «πλέειν» ἐπιφέρει: «Gewiss blieb dieselbe Vorstellung mit denselben Lauten deshalb durch alle Jahrtausenden verbunden, weil für das Gefühl der Völker zwischen beiden ein inneres Band bestand, das heisst, weil für sie ein Trieb vorhanden war diese Vorstellung gerade mit diesen Lauten auszudrücken. Man hat die Behauptung, dass die ältesten Wörter irgend eine Beziehung der Laute zu der bezeichnenden Vorstellung voraussetzen, oft

¹ Πβ. π.χ. τὰς καλουμένας ὀνοματοποιίας. Ἰδ. J. M. Kořinek, Remarques sur les onomatopées (Studie zoblasti onomatopoje) Pragae 1934 σ. 286: «Dans les langues du monde les plus variées les voyelles d'un timbre clair représentent le vocalisme radical des mots désignant quelque chose de petit, de fin etc., par opposition aux voyelles d'un timbre sombre (et moyen) figurant dans les racines des mots qui expriment une idée de grosseur, de largeur, de grossièreté etc.».

verlacht und verspottet. Dennoch ist es schwer ohne diese Annahme die Entstehung der Sprache zu erklären»¹. Ὁμοίως ἀντιλαμβάνεται καὶ ὁ πολὺς P. Kretschmer τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης: «Am Anfang standen die Naturlaute, die Gefühle, Affekte und Willensimpulse ausdrückten. Der Gefühls— (sogen. Ausrufs-) Satz und der Aufforderungssatz waren die ältesten Satztypen, aus denen der Aussagesatz durch Abschwächung des Gefühls- und Befehlstones hervorging»².

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπανερχόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ διὰ τῆς ἀντωνυμικῆς ρίζης **u** τῆς δεικτικῆς ἀντωνυμίας σχηματισμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτὸς ἐκ τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ρίζης *dei-. Ἐκ πολλοῦ ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι ἐν πολλαῖς γλώσσαις ὑπάρχει στενὴ σχέσηις μεταξύ ὠρισμένων φωνηέντων καὶ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς «δείξεως»³, ἴτοι τῆς δηλώσεως τῆς ἀποστάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸν λαλοῦντα. Οὕτως ὁ J. Wackernagel, Altindische Grammatik III (-Debrunner) σ. 509 κέξ. παρατήρησεν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ γλώσσῃ οἱ πλεῖστοι τῶν τύπων πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἀμέσως πλησίον πρὸς τὸν ὁμιλοῦντα ἀποστάσεως περιέχουσι τὸν φθόγγον **i** (i, e, y), ὅλοι σχεδὸν οἱ τύποι οἱ πρὸς ἔκφρασιν τῆς μακρινῆς, τῆς πέρα τῆς σφαίρας τοῦ ὁμιλοῦντος ἀποστάσεως, περιέχουσι τὸν φθόγγον **u** (u, ū, au), οἱ δὲ τύποι οἱ πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐνδιάμεσου ἀποστάσεως περιέχουσι τὸν φθόγγον **a** (ἐξ Ἰνδοευρωπ. e, o): «Diese Beziehung zwischen Vocalismus und Bedeutung ist ererbt und wurzelt in allgemein menschlichen Sprachgewohnheiten: in vielen Sprachen verbindet sich mit hellem Vokal der Begriff räumlicher Nähe, mit dumpfem der des Entferntseins»⁴. Διὰ συγκριτικῆς τέλους ἐρεῦνης ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ Ἰρανικῇ γλώσσῃ παρατήρησεν (σ. 510) ὅτι ἀσφαλῶς ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἀδελφαῖς ταύταις γλώσσαις ἡ δεικτικὴ ἀντωνυμία **a ya mi** σχετίζεται πρὸς τὴν γῆν, ἡ δὲ ἀντωνυμία **a sa u**⁵ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ οὐράνια φαινόμενα.

Ὅτι ὁ πρωτόγονος Ἰνδοευρωπαῖος πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος συνέδεσε τὴν «ἐκεῖνος δεῖξιν» (Jener-Deixis) πρὸς ρίζαν σημαί-

¹ Grundzüge der griechischen Etymologie⁵, Leipzig 1879 σ. 96.

² Glotta 13 (1924) σ. 137-8.

³ Deixis, E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 610.

⁴ σ. 509 ἔνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁵ Ἐκ τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἀντωνυμίας *so. Πβ. προχείρως E. Schwyzer, ἔνθ' ἀν. σ. 611. Κλίσιν, σύγκρισιν καὶ γλωσσικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀντωνυμίας ταύτης ἰδ. παρὰ J. Wackernagel ἔνθ' ἀν. σ. 528.

νουςαν λάμπειν, φέγγειν ἐνέχει βαθυτάτην σημασίαν ἐξικνουμένην μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ¹.

Οὐρανὸς καὶ θεὸς εἶναι ἔννοια συμπίπτουσαι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου. Τὸ ὑψιστον ὃν ὀφείλει νὰ εὐρίσκηται ἐκεῖ, ἔνθα εἶναι τὸ φῶς. Τὸ φῶς δίδει εἰς τὸν πρωτόγονον ἀνθρώπον τὰς δυνατότητας πρὸς τὸ ζῆν καὶ τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς. Φῶς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ θεός. Τὸ θεῖον δὲ τοῦτο φῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο ἢ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ².

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως ἐδηλώθησαν ὅτε οὐρανὸς καὶ ἡ ἡμέρα ³. Ἡ χρονικὴ ἔννοια ἡμέρα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς μεσολαβούσης ἐννοίας τοῦ φέγγειν, τῆς φωτεινότητος. Πβ. P. Kretschmer, Glotta 13 (1924) 109: «Weder lässt sich «Tag» aus «Himmel» noch «Himmel» aus «Tag» ungezwungen ableiten. Diese grosse Bedeutungsverschiedenheit lässt sich nur durch den vermittelnden Begriff des Leuchtens, der Helligkeit oder dergl. überbrücken: der Himmel ist der leuchtende, helle Raum, der Tag ist die Zeit des Leuchtens, der Helligkeit. Für beide Bedeutungsübergänge gibt es Parallelen...».

B') Ἡ θέσις τοῦ M. Nilsson.

Ἡ θέσις τοῦ M. Nilsson συμπίπτει πρὸς τὴν τοῦ v. Wilamowitz, ἐν ᾧ σημείῳ νομίζει καὶ οὗτος τὸν Δία θεὸν τῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Διότι δέχεται μὲν ὁ Nilsson ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι οὐράνιος θεός, οὐχὶ δ' ὅμως τοῦ αἰθρίου, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ ὡς τοῦ τόπου ἐκδηλώσεως τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων. Ὁ αἰθριος οὐρανὸς δὲν εἶχε, κατὰ τοῦτον, ἐντυπωσιακὴν τινα σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ

¹ «Im Zusammenhang mit dem Erlebnis der Weltwirklichkeit sind seit uralter drei grosse Leitideen in den Vordergrund getreten, das Licht, die Unendlichkeit und die ewige Weltordnung. Das idg. Licht- und Unendlichkeitserlebnis, das schon den Anfang der idg. Religion bestimmt haben muss, ist die dem Kosmos zugewandte seelische Dynamik dieses Menschen. Im gewaltigen Fluten des Lichtes und im grenzenlosen Raume fand er sein Wesen wunderbar gespiegelt» J. W. Hauer, Festschrift für H Hirt, Germanen und Indogermanen I, Heidelberg 1936 σ. 192.

² Πβ. τὰ τοῦ Σωκράτους ἐν Πλάτ. Κρατύλ. 418: «οἱ μὲν ἀρχαιότατοι ἡμέραν τὴν ἡμέραν ἐκάλουν, οἱ δὲ ἐμέραν, οἱ δὲ νῦν ἡμέραν... Οἶσθα οὖν ὅτι μόνον τούτων δηλοῖ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τὴν διάνοιαν τοῦ θεμένου; ὅτι γὰρ ἀσμένους τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἡμείρουσιν ἐκ τοῦ σκότους τὸ φῶς ἐγίγνετο, ταύτη ὠνόμασαν ἡμέραν».

³ Πβ. καὶ τὸ λατινικὸν Lux.

πρωτογόνου ἀνθρώπου, οὐδὲ ἦτο παράξενόν τι ἐντυπωσιακὸν φαινόμενον, ὥστε νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ θεοποιηθῆ.

Κατ' ἐμὴν γνώμην ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀκριβῶς διὰ τὸν πρωτόγονον ἀνθρώπον δὲν εἶναι ἐπιτυχής ¹. Οὗτος ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ οἰκῆσει αὐτοῦ, ἄνευ ἀποτελεσματικῶν μέσων ἀμύνης, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐγκαταλελειμμένον εἰς τοὺς κινδύνους τῆς νυκτός. Διαρκούσης ταύτης λαμβάνουσιν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ οἱ διάφοροι κίνδυνοι μέγεθος ἀσυνήθους ἐκτάσεως. Μεταξὺ τῶν διαφόρων θορύβων τῆς νυκτός δὲν δύναται νὰ διακρίνη οὗτος τὰ κομίζοντα τὸν ὄλεθρον λαθραῖα βήματα τοῦ ἐχθροῦ. Ἀκούει τοὺς ἀπειλητικὸς βρυχηθμοὺς τῶν θηρίων καὶ ἀπελπισ δὲν γινώσκει πότε καὶ πόθεν θὰ δεχθῆ τὴν ἐπίθεσιν. Περιδεῆς ἀναμένει τὴν χαραυγὴν τῆς ἡμέρας, ἣτις θὰ φέρῃ τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητα. Δι' αὐτὸν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἶναι τὸ πᾶν, εἶναι ὁ δοτὴρ τῆς ζωῆς καὶ τῆς χαρᾶς.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ παρακολουθήσωμεν ἀκριβῶς εἰς τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα τὸν πρωτόγονον Ἰνδοευρωπαῖον. Ἡ διαδρομὴ δ' ὅμως τοῦ βίου τούτου ἀντιστοιχεῖ περίπου πρὸς τὴν τοῦ βίου τῶν σημερινῶν πρωτογόνων λαῶν, παρ' οἷς ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ, θεοποιεῖται τὸ λάμπον φῶς. Πβ. P. W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee VI*, Münster 1935 σ. 290: «Als hell und licht wird die Gestalt des höchstens Wesens bezeichnet unter den Pygmäen, bei den Andamenesen, den Semang, den Efé, dann bei den Samojuden, den Ainu, den Maidu, den Delawaren (den Okanagon)». Ἐπίσης κατωτέρω σ. 325 ἀναφέρει οὗτος ὡς κυρίαν ιδιότητα τοῦ ὑψίστου ὄντος παρὰ τοῖς σημερινοῖς πρωτογόνοις λαοῖς τὴν τοῦ λάμποντος φωτός: «Die andere Eigenschaft ist die des hellen Leuchtens und Glänzens dieser Gestalt».

¹ Ἄλλη ἐρμηνεῖα δὲν χωρεῖ ἢ ὅτι ἡ θεοποίησις καὶ προσωποποίησις τοῦ

---

¹ «Alle indogerm. Götternamen, welche sich mit Sicherheit auf die Urzeit zurückführen lassen, sind der Benennung von Naturgewalten entnommen, und dass in der Urzeit das Band zwischen der Erscheinung und dem in der Erscheinung verehrten Wesen ein so enges, wie möglich war, dafür sprechen mit zwingender Notwendigkeit die zahlreichen Züge, welche in der Mythologie der Einzelvölker gerade die ältesten Göttergestalten wie einem Nachhall ihres Ursprungs aus der Natur und deren Erscheinungen bewahrt haben. Vor allem hat der strahlende Himmel selbst die Verehrung der Indogermanen auf sich gezogen». O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, Jena 1906 σ. 431.

αἰθρίου οὐρανοῦ τῆς ἡμέρας προῆλθεν ἐκ τῆς τρομερᾶς ἀγωνίας τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου πρὸ τοῦ πλήρους ἀβεβαιότητος σκότους τῆς νυκτός ¹.

Συμφωνοῦμεν πρὸς τὸν M. Nilsson ὅτι ὁ Ζεὺς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἦτο θεὸς καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὡς τόπου ὅθεν ὀρίζονται αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι καὶ προκαλοῦνται τὰ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα. Τοῦτο προσάδει πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ θεοῦ τούτου. Πβ. Θεόκρ. 4,43 :

χὼ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἰθριος, ἄλλοκα δ' ὕει ²

Ἐπισημασθῆναι ὅτι δ' ὅμως ἡ ιδιότης αὐτοῦ αὕτη ἦτο ἡ σπουδαιοτάτη καὶ δὴ καὶ ἡ ἐπικρατήσασα καὶ ἐκτοπίσασα, ἥδη ἐν ἀρχαιοτάτοις ἑλληνικοῖς χρόνοις, τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῷ ὀνόματι Ζεὺς σημασίαν τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ, ἀδυνατοῦμεν νὰ δεχθῶμεν.

Ὁ Ζεὺς εἶναι οὐράνιος θεός, ἀλλὰ πρὸ πάντων θεὸς τοῦ λάμποντος, τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ. Εἶναι ὁ εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις δωρεῖται τὸ φῶς καὶ πέμπει τὴν εὐεργετικὴν βροχὴν. Ἐπισημασθῆναι ὅτι δ' ἐξ ἀντιθέτου εἶναι συχνότατα οὗτος δύσθυμος καὶ ὀργίλος, βροντᾶ ³, διὰ τοῦ κεραυνοῦ αὐτοῦ τιμωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους, σείει τὴν γῆν κλπ., περιέγραψε κατὰ τρόπον ἀσύγκριτον ὁ Ὅμηρος.

¹ « In das ganze menschliche Dasein ist diese Verehrung des Lichtes verwebt. Die Grundzüge derselben sind allen Gliedern der indoeuropäischen Völkerfamilie gemeinsam, ja sie reichen viel weiter; bis heute sind wir, vielfach unbewusst, davon beherrscht. Aus dem Halbtod des Schlafs erweckt uns das Licht des Tages zum Leben; « das Licht schauen », « das Licht der Sonne sehen », « im Lichte sein » heisst leben, « ans Licht kommen » geboren werden, « das Licht verlassen » sterben. Nach den Gefahren und gespenstischen Schrecknissen der Nacht wirkt das aufgehende Licht erlösend und rettend, befreiend und reinigend. Schon im homerischen Epos ist Licht Rettung und Heil; nach unserer Redeweise « scheint » dem hoffnungslosen « kein Stern mehr », geschweige denn eine Sonne: der letzte Schimmer himmlischen Lichtes ist ihm versagt. Der Hahn, der Herold des kommenden Lichts, verscheucht durch sein Krähen die nächtlich umgehende Dämonen und Gespenster; selbst der Löwe, das irdische Bild des Hades, weicht vor dem Hahnenschrei. Böse, Unglück verheissende Träume wendet der Grieche von sich ab, indem er sie unter reinigendem Opfer dem aufgehenden Licht des Tages kündigt, wie man auch gerne der Sonne oder dem Licht sein Leid klagt (Theodektes fr. 10, vgl. Plautus merc. 12 f.): die nächtlichen Gesichte lösen und verlieren sich wie Dunst vor den Strahlen der Sonne... ». H. Usener, Götternamen, Bonn 1896 σ. 178.

² Πβ. καὶ Ἀριστοφ. Ὀρν. 1501-2:

Τί γὰρ ὁ Ζεὺς ποιεῖ; | ἀπαιθριάζει τὰς νεφέλας ἢ ξυννέφει;

³ Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ὁ ἀπλοϊκὸς ἀνθρώπος τοῦ λαοῦ πιστεύει ὅτι ἡ βροντὴ εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ ἐξωργισμένου θεοῦ. Τοῦτο παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς σημερινοῖς πρωτογόνους λαοῖς: « Hierher (δηλ. πρὸς τὰς ιδιότητας τοῦ ὑψίστου ὄντος) gehört auch die Beziehung zu Donner und Blitz, die wir bei allen Völkern der südostaustralischen

Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶναι οὗτος ὁ καλὸς θεὸς τοῦ φωτός καὶ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ἐν καλῇ ἐννοίᾳ. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει εἶναι οὗτος ὁ ἐριβρεμέτης καὶ ἐρίγδουπος, ὁ ἀστεροπητῆς κλπ., ἦτοι ὁ φοβερός θεὸς τῶν καιρικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων ἐν κακῇ ἐννοίᾳ¹. Μόνον οὕτως ἀπλῶς καὶ ἀνθρωπίνως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ὁ πρωτόγονος Ἰνδοευρωπαῖος², πᾶσα δὲ μονόπλευρος ἐρμηνεία εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη.

Ὁ Ἰνδοευρωπαῖος Ἑλληνας, εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν αὐτὸν ἐν τῇ νέᾳ πατρίδι, δὲν ἀντελαμβάνετο πλέον τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος Ζεὺς³. Δι' αὐτὸν τὸ ὄνομα οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ θεός. Ὅτι δ' ὅμως οὗτος μετὰ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως εἶχεν ἐπίσης λησμονήσει καὶ τὴν ὑψίστην ιδιότητα τοῦ θεοῦ τούτου, τὴν τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, εἶναι ἀπίθανον καὶ ἀναπόδεικτον.

Τοῦναντίον πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι παναρχαίαν λατρείαν, ἣν εἶχε δημιουργήσει ὁ ἀγὼν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἐναντίον τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλλῃ εὐκόλως ὁ Ἑλληνας κατὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ βήματα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ὅτε βεβαίως οὗτος ἐξηκολούθει εἰσέτι νὰ εὐρίσκηται ἐν σχετικῇ πρωτογόνῳ καταστάσει. Εἶναι μᾶλλον νοητὸν καὶ παραδεκτὸν ὅτι οὗτος ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ κατοικίᾳ ἐδέχθη ζωηρότερον ἢ μέχρι τοῦδε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ

Urkultur antreffen, ausgenommen die Kurnai, vielleicht nur wegen der Spärlichkeit unseres dortigen Materials. Keines dieser höchsten Wesen hat zwar seinen Namen von diesen Donnerbeziehungen, sondern der Donner ist ihre Stimme, so bei den Nordkulin, den Stämmen von Südwest. Mit dieser Stimme ruft es den Regen herbei, der Wachstum für Menschen und Tiere bringt, so auch bei den Juin und bei den Kamilaroi » P. W. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 325. Πβ. ὡσαύτως αὐτόθ. σ. 290.

¹ Ἰδ. W. Havers, Wörter and Sachen 11 (1928) σ. 75 κέξ.

² « Der indogermanische *Dieus ist in seinen proethnischen Zeiten zunächst einfach der Tageshimmel gewesen, eben der Himmel, an dem die Morgenröte, das strahlende Licht (ohne Zusammenhang damit) auch die Sonne aufziehen, aus dem Blitze geschleudert werden und befruchtender Regen herabfällt; er ist zugleich die Personifikation dieses Tageshimmels gewesen. Es störte die Vorstellung von ihm nicht, wenn man etwa daneben die Morgenröte oder den Blitz noch als selbständige auffasste; denn je nach der Intensität des Erlebnisses lag bald der ganze Himmel, bald der einzelne Blitz « Keraunos » in der geistigen Blickrichtung, und zur klaren Begriffsunterscheidung reichte die primitive Logik nicht aus » F. Schwenn, Gebet und Opfer, Heidelberg 1927 σ. 82-3.

³ Πβ. U. v. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen I, σ. 225.

τῆς χώρας. Εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι πρὸς διατήρησιν τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἕξ ὄλων τῶν Ἰνδοευρωπαϊῶν μόνον παρὰ τοῖς Ἑλλησι, τοῖς Ἰταλοῖς καὶ τοῖς Ἰνδοῖς συνέβαλε σπουδαίως ὁ γεωγραφικὸς παράγων.¹

Ὁ Ζεὺς καὶ μόνος οὗτος ἔπεμπεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὸ εὐεργετικὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς φῶς τῆς ἡμέρας, τὴν ιδιότητα δὲ ταύτην μόνον βραδύτερον ἀπέκτησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀπόλλων. Ἐν ταῖς ἑξῆς λέξεσι τοῦ Ὀμήρου διακρίνω τὴν παναρχαίαν εὐχὴν τοῦ πρωτογόνου Ἰνδοευρωπαϊοῦ πρὸς τὸ ὑψιστον ὄν:

P 645 *Zeū páter, álla sù rúσαι áp' h́eros v́ias Ἀχαιῶν,
ποιήσον δ' αἰθρην, δὸς δ' ὀφθαλμοῖσιν ιδέσθαι!*

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐξητάσθησαν διεξοδικώτερον ὠρισμένα ζητήματα ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα τίθενται ἐν τῷ κεφαλαίῳ « ἡ γ λ ὠ σ σ α τ ῆ ς λ α τ ρ ε ῖ α ς ». Ἐδείξαμεν δι' ἱκανῶν παραδειγμάτων ὅτι ἡ εὐρεσις τῆς βασικῆς σημασίας ὀνόματος ἢ ἐπιθέτου θεοῦ ἢ δαίμονος βοηθεῖ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ τούτου καὶ ὅτι τὸ ἔτυμον, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ, εἶναι ἀσφαλῆς ὁδηγὸς πρὸς τοῦτο. Πανταχοῦ δὲ τοῦ κεφαλαίου προσεπαθήσαμεν νὰ δείξωμεν τὴν ἀπαραγνώριστον συμβολὴν τῆς τε γραπτῆς καὶ προφορικῆς παραδόσεως πρὸς ἐρμηνεῖαν γλωσσικῶν ζητημάτων, ὡς καὶ τὴν ἀνάγκην καὶ τρόπον κριτικῆς τῆς παραδόσεως ταύτης.

Ἐτέθησαν οὕτω, τὸ ἐφ' ἡμῖν, αἱ βάσεις τῆς σημασιολογικῆς ἐρεῦνης ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς λατρείας. Ὅτι δ' ὅμως ἡ στενὴ δημιουργικὴ καὶ ἐξελικτικὴ σχέσις γλώσσης καὶ λατρείας πρέπει νὰ ζητηθῇ καὶ ἐν τῷ τυπικῷ, τῷ συντακτικῷ καὶ τῷ παραγωγικῷ τμήματι τῆς γλώσσης, εἶναι φανερόν. Πολλαχοῦ τοῦ προσεχοῦς κεφαλαίου ἐν ᾧ πραγματευόμεθα περὶ τῆς μορφολογίας τοῦ ὀνόματος Ζεὺς, θέλει δειχθῆ ὅτι ἡ λατρεία εἶναι παράγων πλουτισμοῦ τοῦ τυπικοῦ τῆς γλώσσης καὶ ἐξάπλωσεως φωνητικῶν φαινομένων.

Πάντα τὰνωτέρω διδάσκουσιν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης μόνον ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν δύναται νὰ ἐξετάζηται. Μόνον διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως π.χ. τῶν ὄρων ὑφ' οὓς παρείχετο ἐκάστοτε ἡ παιδεία εἰς τοὺς ἑλληνόπαιδας θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν ἐν τῷ ρ. παιδεύω, ὕπερ ἀπὸ τῆς γνωστῆς σημασίας τοῦ ἐκπαιδεύω, κατήντησεν εἰς μεταγενεστέρους

¹ Ἴδὲ ὅτι ὁ ἥλιος, ἐξαιρετικὸς παράγων τῆς ζωῆς παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς Ἰταλοῖς, εἶναι γένους ἀρσενικοῦ ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν λαῶν τούτων, παρὰ δὲ τοῖς βορείοις Ἰνδοευρωπαϊοῖς εἶναι γένους θηλυκοῦ. Ἴδ. καὶ O. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte², Jena 1890 σ. 606.

χρόνους νὰ σημαίνει κολάζω, τιμωρῶ, εἰς μεσαιωνικούς δὲ καὶ νεωτέρους χρόνους ὑποβάλλω εἰς μαρτύρια, βασανίζω. Τοῦ ρ. βαπτίζω εἰδικεύθη ἡ σημασία ἐν τῇ χριστιανικῇ γλώσσῃ. Τὸ ρ. μαρτυρῶ ὡσαύτως προσέλαβε τὴν σημασίαν ὑφίσταμαι βασάνους καὶ περαιτέρω θνήσκω ὑπὲρ τῆς ιδέας ἐν χρόνοις χριστιανικοῖς. Ἐπίσης ἡ λ. ἐκκλησία προῆλθεν εἰς τὴν σημασίαν ναὸς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἡ λ. σταυρὸς προῆλθεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἱεροῦ συμβόλου ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κλπ. ¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ ΖΕΥΣ ΕΝ Τῇ ΕΛΛΗΝΙΚῃ ΓΛΩΣΣῃ

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ ἐτύμου, τῆς ἐν ἀδελφαῖς γλώσσαις βασικῆς γραμματικῆς μορφῆς καὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος Ζεύς.

Τὸ ὄνομα δ' ὅμως τοῦτο παρουσιάζει ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν καὶ μέγιστον γραμματικὸν διαφέρον. Οὐδεμία ἄλλη λέξις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης παρεδόθη μετὰ τοσαύτης ποικιλίας τύπων. Διὰ τὴν μεγίστην σημασίαν τοῦ φορέως τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ λέξις ἔζησε ζωηρῶς ἐν τῷ γλωσσικῷ αἰσθήματι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἠκολούθησε τὰς πολυκυμάντους φάσεις τῆς ἐξελίξεως τῆς ἡμετέρας γλώσσης.

Οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ ἠσχολήθησαν περὶ τὴν λέξιν. Τὰ φωνητικὰ καὶ κλιτικὰ προβλήματα, ἅτινα αὕτη ἐμφανίζει, δὲν ἔλυσαν βεβαίως οὗτοι, παρέδωκαν δ' ὅμως ἡμῖν πολυτίμους πληροφορίας καὶ τύπους σπανίους καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλως ἀμαρτύρους, ὧν πολλοὶ πιστοῦνται ἐκ τῶν ὑστέρων εἴτε δι' ἐπιγραφῶν ἢ καὶ διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως.

Παραδόξως οὐδεὶς τῶν νεωτέρων παρ' ἡμῖν διέλαβεν εἰδικῶς περὶ τῆς λέξεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων ἐρευνητῶν, εἰ καὶ πολλοὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐξήτασαν τὴν λέξιν γραμματικῶς, οὐδεὶς κατ' ἀλήθειαν ἠσχολήθη εἰδικῶς περὶ τὴν κλίσιν καὶ τοὺς ποικίλους τύπους ταύτης.

Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ γνωστὸς γραμματικὸς καὶ ἐπιγραφικὸς H. Collitz ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ Flexion der Nomina mit dreifacher Stammabstufung im Altindischen und im Griechischen, Bezzenbergers

¹ Πβ. καὶ P. S. Costas, An outline of the history of the Greek language, Chicago 1936 σ. 70-71.

Beiträge 10 (1886) σ. 1. κέξ. ἠσχολήθη περὶ τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος ἀπὸ σ. 47 κέξ. Μετὰ τὸν H. Collitz ὁ H. Ehrlich, Zur indogermanischen Sprachgeschichte, Progr. Königsberg 1910 ἠσχολήθη ὡσαύτως περὶ τὴν λέξιν σ. 42 κέξ. Ἐν τῷ λεξικῷ Roscher τέλος παρατίθενται ὑπὸ τοῦ συντάκτου τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου E. F e h r l e, ἐκ τῶν χειρογράφων καταλοίπων τοῦ O. Gruppe, οἱ τύποι τῆς λέξεως, οὓς οὗτος εἶχε συναθροίσει ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτοῦ τῷ προοριζομένῳ διὰ τὸ λεξικὸν τοῦτο (ἄρθρ. Zeus σ. 572 κέξ.). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τοὺς τύπους καὶ τὴν κλίσιν τῆς λέξεως πραγματεύονται διὰ βραχέων αἱ γραμματικαὶ καὶ τὰ λεξικά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὐδὲν τῶν βοηθημάτων δ' ὅμως τούτων δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι πραγματεύεται ἐπαρκῶς περὶ τῆς λέξεως εἰς λόγον κλίσεως καὶ ποικιλίας τύπων.

Διὰ ταῦτα ἐνόμισα ἐπιβεβλημένον νὰ διαλάβω ἐν κεφαλαίῳ περὶ τῆς λέξεως Ζεύς, παρατιθέμενος καὶ ἐρμηνεύων ἅπαντας τοὺς παραδοθέντας τύπους, μετὰ συγχρόνου παραθέσεως τῶν γραμματειακῶν καὶ ἐπιγραφικῶν πηγῶν, ἐνθα οὗτοι τὸ πρῶτον ἀπαντῶσι, καὶ πραγματευόμενος τὴν κλίσιν ταύτης συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς γραμματικῆς.

Τὸ ὄνομα Ζεύς παρεδόθη ὑπὸ τοὺς ἐξῆς τύπους εἰς τὰς διαφόρους πτώσεις καὶ ἀριθμούς: ΕΝΙΚΟΣ: Ὀνομαστικὴ Ζηός (;), Ζεύς, Ζεῦς, Ζδεός, Ζδεῦς, Σεός, Δθεός, Ζεῖς, Ζήν, Τάν, Δάν, Σδάν, Δεός, Δήν, Δίς, Ζάν, Ζάς, Ζής, Δίος (;) καὶ Δίας. Γενικὴ ΔιΦός, Διός, Δίος, Διόρ, Διές (;), Ζηρός, Ζανός, Ττηρός, Σηρός (;), Ζαντός, Ζάντος, Ζιός, Ζεός, Ζέως, Ζέος (;), Ζενός (;), Ζεῦ, Ζεῦς καὶ Δία. Δοτικὴ ΔιΦί, Δί, ΔιΦεί, Δεῖ, Διέφι (;), Δί, Ζί, Δεῖ, Δηή (;), Ζηνί, Ζηνεῖ, Ζανί, Ττηνί, Ζεῖ καὶ Ζεῦ. Αἰτιατικὴ Ζήν, Ζήνα, Ζάνα, Δία, Δηήνα, Τάνα, Τήνα, Ττηνα, Τίαν, Ζέα καὶ Ζεῦν. Κλητικὴ Ζεῦ, Δδεῦ, Βδεῦ, Ττεῦ, Σδεῦ, Ζάς, Ζήν, Ζεύς, Δίε καὶ Δία. ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ: Ὀνομ. Δίες, Ζήνες, Ζάνας. Γεν. Διῶν. Δοτ. Δισί. Αἰτιατ. Δίας, Ζήνας, Ζάνας.

Ἐπιτραπήτω μοι νὰ εἶπω ὅτι οὐδείς τῶν πρὸ ἐμοῦ ἐρευνητῶν κατώρθωσε νὰ συναθροίσῃ πλέον τῶν 60 % τῶν ἀνωτέρω τύπων. Διὰ τῶν 83 δὲ τύπων, οὓς παρατίθημι, ἐλπίζω ὅτι ἐξαντλεῖται ἡ περὶ τῶν τύπων τοῦ ὀνόματος Ζεύς ἐρευνα. Προέρχονται δ' οὗτοι ἐκ πασῶν τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι ἅπασαι αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἐποιοῦντο καθ' ἡμέραν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑψίστου τῶν θεῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀντικατέστησε τὴν ἑλληνικὴν, τὸ ὄνομα τοῦ Διὸς ὅμως ζῆ εἰς τὴν ἐθνικὴν γραμματείαν ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι σήμερον.

Ἡ φωνητικὴ διαφορὰ τῶν ὀρθῶν ἀπὸ τῶν πλαγίων πτώσεων, ἡ δυσκολία τῆς κλίσεως καὶ ἡ ἔνεκα ταύτης προσπάθεια, ὅπως ἀναλογικῶς πρὸς ἄλλας ὁμαλω-

τέρας συγγενείς λέξεις ἐξομαλισθῆ τὸ κλιτικὸν σύστημα τοῦ ὀνόματος, πρὸς δὲ πολλακίς ἢ τάσις πρὸς ἀποφυγὴν χρήσεως τύπου τοῦ ὀνόματος συνήθους¹ ἐδημιούργησαν πλῆθος νεωτέρων σχηματισμῶν, οἵτινες φέρουσι τὸν μὴ εἰδικὸν πρὸ ἀληθοῦς συγχύσεως. Πράγματι ὁ ἐξετάζων τοὺς ἀνωτέρω τύπους σχηματίζει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι διάφοροι λέξεις ἐλήφθησαν πρὸς δήλωσιν τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

Προσεκτικωτέρα δ' ὅμως παρατήρησις πείθει ὅτι τῇ ἀληθείᾳ δύο συστήματα παλαίους πρὸς ἐπικράτησιν, ὧν τὸ μὲν ἀποτελοῦσιν οἱ μετὰ τοῦ ζ τύποι, τὸ δὲ οἱ μετὰ τοῦ δ: ὁ Ζεύς, τοῦ Διός, τῶ Δί, τὸν Δία, ὦ Ζεῦ καὶ ὁ Ζεύς, τοῦ Ζηνός, τῶ Ζηνί, τὸν Ζῆν(α), ὦ Ζεῦ. Κατὰ τὰ λοιπὰ τὰ συστήματα ἐξελίσσονται ἐν τῇ λεγομένῃ γ' κλίσει τῶν ὀνομάτων, μόνον δ' ἢ μεταγενεστέρα καὶ νεωτέρα Ἑλληνικῆ ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς Δία ὀρμώμεναι ἐρρῦθμισαν τὸ ὄνομα ὁμοίως πρὸς τὰ πρωτόκλιτα: ὁ Δίας, τοῦ Δία, τὸν Δία, ὦ Δία ἢ ἔκλιναν τοῦτο ὡς ἰδιόκλιτον: ὁ Ζεύς, τοῦ Ζεῦ, τῶ Ζεῦ, τὸν Ζεῦ(ν), ὦ Ζεῦ.

Τῶν ἀνωτέρω δύο συστήματα Ζεύς, Διός... καὶ Ζεύς, Ζηνός... παραδίδονται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὅμηρου. Ὅτι δ' ὅμως τὸ Ζεύς, Διός εἶναι παλαιότερον καὶ βασικόν, ἐξ οὗ τὸ ἕτερον, συμπεραίνομεν, ἀνεξαρτήτως τῶν γλωσσικῶν λόγων, οὓς κατωτέρω θὰ ἀναπτύξωμεν, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ κυρίου ὀνόματος Διόσκοροι ἢ Διόσκουροι, ὧν ἡ λατρεία παναρχαία², ἐν ᾧ ἔχει ἀπολιθωθῆ τρῶπον τινὰ ἢ κληρονομηθεῖσα γενικὴ Διός. Ὁ τύπος δ' οὗτος ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ὁ ἐπικρατέστερος ἀπὸ τοῦ Ὅμηρου, ἐνθα ὁ νεώτερος σχηματισμὸς Ζηνός ἀπαντᾷ μόνον 22 φορὰς καὶ δοτ. Ζηνί μόνον 9 φορὰς, ἤτοι ἐν ἀναλογίᾳ 1:10³.

Εὐκόλως νοεῖται ὅτι μετὰ τὴν δημιουργίαν καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἀνωτέρω δύο συστημάτων ἄλλαι μὲν τῶν διαλέκτων ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ ἐνός, ἄλλαι δὲ τοῦ ἑτέρου⁴. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ ἦτο σύνηθες τὸ σύστημα Ζεύς, Διός... ἐν δὲ τῇ κρητικῇ τὸ Ζεῦς, Ζηνός... Πάντως διὰ τὴν ἀνὰ τὸ Ἑλληνικὸν κυκλοφορίαν λατρευτικῶν τοῦ Διὸς ὕμνων, ἀφιερώσεων, ἐπικλήσεων κλπ. οἱ διάφοροι τύποι ἐταξίδευσαν καὶ ἐμείγνυντο. Ἡ ἀνάμειξις καὶ ἡ κλιτικὴ δυσκολία (δύο θέματα) ἐπέτρεψαν ὥστε νὰ δημιουργηθῶσι πολλοὶ νέοι τύποι

¹ Ἰδ. ἀνωτ. σ. 32-33.

² Πβ. U. v. Wilamowitz-Moellendorf, Herakles II, Berlin 1899 σ. 58 κέξ. καὶ δὴ M. Nilsson, Griech. Religion σ. 380 κέξ.

³ Πβ. J. Wackernagel, Sprachliche Untersuchungen zu Homer, Göttingen 1916 σ. 163 σημ. I.

⁴ Πβ. H. Collitz, Bezz. Beitr. 10 (1886) σ. 50.

ὀνομαστικῆς, κατὰ τινα ἀναλογίαν ἀπὸ τῶν διαφόρων πλαγίων πτώσεων ὀρηθέντες, ἀπὸ τούτων δὲ πάλιν νέαι πλάγιαι πτώσεις. Πλὴν τοῦ τύπου Ζεῦς (Ζεῦς, Ζδεῦς, Ζδεῦς, Δεῦς, Σεῦς) παραδίδονται αἱ ὀνομαστικαὶ Ζηύς (;), Ζήν (Δήν, Ζάν, Δάν, Σδάν, Τάν), Ζής (Ζάς), Ζεῖς, Δίς, Δίος (;), Δίας, ἅπασαι νεώτεροι ἀναλογικοὶ σχηματισμοί, ὡς κατωτέρω ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους θέλει δειχθῆ.

Εἶδομεν ἀνωτέρω σ. 31 πῶς ἐν τῇ Ἰνδοευρωπαϊκῇ κοινῇ γλώσσῃ ἐσχηματίσθη τὸ προσηγορικὸν *d(i)ieus οὐρανός, οὐράνιος θεός, ἡμέρα.

Εὐτυχῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ Ἰνδικῇ γλώσσῃ¹ ἐσώθη ἡ ἀρχαία κλίσις τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ οὕτω διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐν ταῖς γλώσσαις ταύταις τύπων ἀγόμεθα εἰς τοὺς ἀρχικοὺς καὶ βασικοὺς τύπους τῆς λέξεως Ζεῦς, πρᾶγμα ὅπερ ἀπετέλει πρόβλημα δυσεπίλυτον διὰ τὴν πρὸ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος γραμματικὴν ἐπιστήμην. Τῷ Ἰνδοευρ. *d(i)ieus ἀντιστοιχεῖ Ἑλλην. Ζεῦς², Ἰνδ. dyāúh. Τὴν ἀρχαίαν μακρὰν δίφθογγον ἐτήρησεν ἡ Ἰνδική, ἡ δ' Ἑλληνικὴ ἔτρεψε κανονικῶς εἰς βραχεῖαν: *d(i)ieus > *Δηύς > *Ζηύς > Ζεῦς³.

Ὅθεν ὡς προβαθμίδα τοῦ τύπου Ζεῦς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸν ὑποθετικὸν τύπον *Ζηύς. Λέγομεν δ' ὑποθετικόν, διότι συμφώνως πρὸς φωνητικὸν νόμον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης (νόμος τοῦ Osthoff), καθ' ὃν μακρὸν φωνῆεν σὺν ἡμιφώνῳ καὶ συμφώνῳ βραχύνεται, ἡ ὑπαρξίς τοῦ τύπου τούτου ἀντὶ τοῦ κανονικοῦ Ζεῦς δὲν δικαιολογεῖται⁴.

Ἄλλὰ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν Ζηύς ἐμαρτυρήθη ἐξ ἀρχαίας ἐπιγραφῆς ἐκ Θήρας ἐπὶ βράχου κεχαραγμένης⁵. Ὁ F. Hiller v. Gaertringen, ὁ καὶ πρῶτος καταγράψας τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην⁶, ὑποστηρίζει ἐν *Philologische Wochenschrift* 49 (1929) σ. 403 ὅτι ὁ τύπος Ζηύς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ὑπὸ

¹ Ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ τὸ παράδειγμα διεσπᾶσθη ἐνωρίς εἰς δύο συστήματα, ὡς ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ σ. 32 κέξ. ἐξετέθη.

² Τὸ ζ τοῦ τύπου Ζεῦς προῆλθεν ἐκ τοῦ δι, ὡς ἐλπίζω < *Fe*λπίδζω, πεζός < *pe*δζός κλπ. Ἰδ. G. Gurtius, *Grundz.* σ. 615 κέξ., H. Hirt, *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg 1902 σ. 164 Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² I σ. 130, E. Schwyzer, *Gr. Gramm.* σ. 330, M. Lejeune, *Phonét.* σ. 94.

³ Ἰδ. ἀνωτ. σ. 31.

⁴ Ἰδ. ἀνωτ. σ. 31 σημ. 4 καὶ 5 ἔτι δὲ Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² I σ. 258. σημ. 1.

⁵ Ἄλλως κανονικῶς ἐκ Θήρας Ζεῦς πβ. GDI 4707^a, 4708, 4709, 4710, 4730, 4753, 4761 κλπ. Τύπος Ζηύς ἐμαρτυρήθη καὶ ἐξ Ἀγύλλης τῆς Ἰταλίας GDI 5783, ἀλλ' αὐτότι ὡς παρατηρεῖται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου « *E dient zur Bezeichnung nicht nur des kurzen e - Lautes, sondern auch der Länge, mag diese alt oder ionisch - attisch sein; und H wird auch zur Bezeichnung des kurzen e benützt* ».

⁶ Athen. Mitteil. 26 (1901) σ. 425.

τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ὑποθεθεῖς τύπος Ζηύς, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ τύπος Ζεύς καὶ προστίθησι: «*daran ändert nichts, dass man sonst auch in Thera Ζεύς schrieb. Zu Ζηύς gehört der Genetiv Ζηνός¹ in Thera IG XII 3, 1357*»². Ὁ Μ. Hammarström ἀπαντῶν εἰς τὸν v. Gaertringen ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ τῆς Philol. Wochenschr. σ. 1312, ὑπεστήριξεν ὅτι ἐν τῷ τύπῳ Ζηύς ἔχομεν ἀπλῆν ὀρθογραφικὴν ποικιλίαν τοῦ τύπου Ζεύς καθ' ὅσον εἰς τὰς Κυκλάδας κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐτίθετο πολλάκις τὸ γράμμα Θ πρὸς δήλωσιν τοῦ βραχέος ε (ε)³. Ἡ θέσις δ' ὅμως αὕτη τοῦ Μ. Hammarström οὐδόλως ἐνισχύεται ἐκ τῆς ἐπιγραφικῆς παραδόσεως τῆς Θήρας, ἐνθα ὁ κανονικὸς τύπος Ζεύς εἶναι συνηθέστατος⁴.

Διὰ ταῦτα ἄλλη τις ἐκδοχὴ φαίνεται ὡς ἡ μᾶλλον πιθανή. Ὁ H. Jacobson, Kuhn's Zeitschr. 43 (1910) σ. 42 κέξ. πραγματευόμενος περὶ τῆς διφθόγγου ηυ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐρμηνεύει καὶ τὸν τύπον Ζηύς ὡς κατ' ἐπίδρασιν τῆς γενικῆς Ζηνός πλασθέντα. Καὶ πράγματι τὸ πλῆθος τῶν ἐκ πλαγίων πτώσεων ἀναλογικῶς σχηματισθεισῶν ὀνομαστικῶν τῆς λέξεως ταύτης προάγει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ τύπος Ζηύς εἶναι νεώτερος σχηματισμὸς, ὀρμηθεὶς εἴτε ἀπὸ τῆς γενικῆς Ζηνός εἴτε ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς Ζῆν (α)⁵.

Βασικὸς λοιπὸν καὶ σύμφωνος πρὸς τοὺς φωνητικούς νόμους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὀνομαστικὸς τύπος τοῦ ἡμετέρου ὀνόματος εἶναι ὁ τύπος Ζεύς⁶. Ὁ τύπος οὗτος μαρτυρεῖται φιλολογικῶς ἤδη παρ' Ὀμήρῳ:

παρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι

A 175 οἳ κέ με τιμήσουσι, μάλιστα δὲ μητίετα Ζεὺς

¹ Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ὁ τύπος τῆς γενικῆς Ζηνός ἐπλάσθη κατ' ἐπίδρασιν τῆς αἰτ. Ζῆν(α), ὡς κατωτέρω θέλει δειχθῆ.

² Ἐν συνεχείᾳ παρατηρεῖ οὗτος: «*Es ist beachtenswert, dass neben diesem dorischem, ionisches α auftritt: Ζὰς bei Pherekydes... Ζανὸς im ionischen Ephesos, 4. Jahrh. v. Chr., auf einer Inschrift bei J. Keil. Österr. Jahresh. 1926, Beibl. 259, wo die Endung Κυννίδεω jeden Gedanken an dorisches ausschliesst*».

³ Πβ. καὶ P. Kretschmer, Glotta 4 (1913) σ. 337.

⁴ Οὔτε ἡ γνώμη τοῦ Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² I σ. 46 σημ. 1, καθ' ἣν ἡ γραφὴ Ζηύς ὀφείλεται εἰς ξένον ἢ ἀλλόγλωσσον βάρβαρον χαράκτην, προάγει τὸ ζήτημα.

⁵ Πβ. καὶ E. Schwyzer, Griech. Grammatik σ. 203 σημ. 2. Ἰδὲ ὅτι καὶ ὁ ὀμηρικὸς τύπος νηὺς προῆλθεν ἀναλογικῶς ἀπὸ τῶν πλαγίων πτώσεων ἰδ. M. Lejeune, Phonétique Grecque σ. 189 σημ. 3.

⁶ Ἀναλογικῶς πρὸς τὸ Ζεὺς ἐσχηματίσθη καὶ ὀνομαστικὴ μεῦς (=μήν), ἣτις ἐμαρτυρήθη ἐξ ἐπιγραφῆς ἐξ Ὀλυμπίας.

ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι σήμερον ὡς κοινὸς πανελλήνιος καὶ περαιτέρω διεθνῆς τύπος ὀνομαστικῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑψίστου τῶν θεῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐπιγραφικῶς μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἐξ Ὀλυμπίας ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 372 π. Χ.: *Dit-Purg*¹. ἀριθ. 166₁: «*ἦνίκα μοι Ζεὺς δῶκεν νικῆσαι*». Ἐπίσης αὐτόθι. 703: «*Ζεὺς Ὀλύ(μ)πιος*». Καὶ ἐκ Λακεδαίμονος (III π. Χ.) *IG XII 3*, 1316: «*Ζεὺς Μηλίχιος*»².

Ἐξ αἰολικῶν πηγῶν ἔχομεν τοὺς περισπωμένους τύπους *Zeūs - Σδεῦς*. Ἡ περισπωμένη ὀφείλεται εἰς τὴν αἰολικὴν βαρυτονίαν, ἥτοι εἰς τὴν ιδιότητα τῆς διαλέκτου ταύτης νὰ ἀναβιβάζη τὸν τόνον ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ ποσότης τῆς ληγούσης: Ἄτρεις, Ἀχίλλεις, πόταμος, σόφος κλπ.³ Τὸν τύπον *Zeūs* εὐρίσκομεν παρ' Ἀλκαίῳ 38 (*Diehl I*² 4 σ. 103):

αἰ δέ κ' ἄμμι Zeūs τελέση νόημ <μ>α

τὸν δὲ τύπον *Zδεῦς* παρέχει ἡμῖν Ἰωάννης ὁ Γραμματικός: «*Ἀντὶ δὲ τοῦ ζ τιθέασι (sc. οἱ Αἰολεῖς) σ καὶ δ Ζεὺς - Σδεῦς (sic), ζυγόν - σδυγόν, μελίζειν - μελίσειν ...*»⁴.

Ὁ *R. Meister*, *Griech. Dial.* I σ. 130 προσέθηκε πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ὡς ἄνω μαρτυρίας τοῦ γραμματικοῦ τὴν γλῶσσαν τοῦ *Μεγ.* Ἐτυμολ. 214, 33: «*βρίσδα· ῥίζα*» καὶ τὸ προσονυμάσδεσθαι ἐξ ἐπιγρ. *IG Rom.* IV 1302, 7-8 (*Cagnat*): «*κίσταν τε καὶ εὐεργέταν προσονυμάσδεσθαι*».

Παραλλήλως ἐνδιαφέρων πρὸς τὸν τύπον *Σδεῦς*, ἀπὸ ἀπόψεως νῦν ἀποδόσεως τοῦ φθόγγου ζ, εἶναι ὁ τύπος *Zδεύς*, ὅστις μαρτυρεῖται ἐξ ἐπιγραφῆς (VI π. Χ.) ἐπὶ μελανομόρφου ἀμφορέως εὐρεθέντος ἐν Ἀγύλλῃ τῆς Ἐτρουρίας καὶ ἀποκειμένου νῦν ἐν Λούβρω: *S. Reinach*, *Répertoire des vases peints I*, Paris 1899 σ. 155-6. Αἱ γραφαὶ *Σδ - Ζδ* εἶναι ἀπόπειραι ἀποδόσεως τῆς ἐπιχωριαζούσης προφορᾶς τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων, αἵτινα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐκ ταύτης ἐν τῇ Κοινῇ καὶ τῇ καθόλου Ἑλληνικῇ παρίσταντο διὰ τοῦ γράμ-

¹ *W. Dittenberger - K. Purgold*, *Die Inschriften von Olympia*, Berlin 1896 (= *Die Ausgrabungen von Olympia Bd. V*).

² Δὲν πρέπει νὰ ξενίζη ὅτι ἡ ὀνομαστικὴ *Zeūs* δὲν μαρτυρεῖται ἐξ ἐπιγραφῶν παλαιότερων χρόνων, διότι ἡ λέξις, ὡς ὄνομα θεοῦ, παρετίθετο συνήθως ἐν τῇ κλητικῇ, ἥτοι ἐν τῇ πτώσει τῆς προσφωνήσεως καὶ ἐπικλήσεως.

³ Ἰδ. *Γ. Χατζιδάκι*, Ἀκαδ. Ἀναγν.² I σ. 174-175 *E. Schwyzer*, *Griech. Gramm.* σ. 383 καὶ *M. Lejeune*, *Phonétique Grecque* σ. 94 κέξ.

⁴ Ἰδ. τὸ χωρίον ἐν κριτικῇ ἐκδόσει ἐν *O. Hoffmann*, *Griech. Dial.* II σ. 216.

ματος ζ¹. Ἐξ Ἀττικῆς ὅμως ἐμαρτυρήθη καὶ τύπος ὄνομ. Σεύς IG III 707₁₀ (περίπου 340 π. Χ.), τῶν αὐτῶν δὲ χρόνων εἶναι καὶ τὰ ἐπίσης Ἀττικά ἐπεψηφισεν (=ζεν), ἐχυράσουσιν (=ἐχυράζουσιν)². Καθὰ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Schwyzer τοιαῦται γραφαὶ μαρτυροῦσι «gegen die Aussprache von ζ als Konsonantenverbindung (zd bzw. dz), nicht für ζ=s»³.

Ἡ προέλευσις τοῦ φθόγγου τούτου εἶναι ποικίλη: ζ - < σδ: ὄζος < *osdo-, Διόζοτος < *Διὸς δοτὸς κλπ., ζ < δj: Ζεὺς < *d(i)ieus, ζ < δι: λεσβ. ζά, ζαβάλλειν, Ζόννυσος... < διά, διαβάλλειν, Διόνυσος..., ζ < dj < gj γογγύζω, νίζω, στίζω... < γογγύγ-j'ω, νίγ-j-ω, στίγ-j-ω κλπ.⁴

Οὐχὶ δὲ μόνον διὰ τοῦ ζ, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου παριστῶντο κατὰ τόπους καὶ χρόνους ἐν τῇ γραφῇ οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅμοια φθονγικά συμπλέγματα φθόγγοι. Οὕτω παραδίδεται ἀπὸ τοῦ VI καὶ V αἰ. π.Χ. ἐκ Βοιωτίας, Ἡλείας, Λακωνικῆς καὶ Θεσσαλίας, ἀντὶ τοῦ ζ ἐν τῷ μέσῳ μὲν λέξεως δδ: κριδδέμεν = κρίζειν: γελᾶν, μάδδαν, χρήδδεται, γυμνάδδομαι, περιδδυγα, δοκιμάδδει κλπ.⁵, ἐν ἀρχῇ δὲ λέξεως ἀπλοῦν δ.

Ὡς ἦτο φυσικὸν ἢ διὰ τοῦ δ (δ) παράστασις τοῦ φθόγγου ζ παρέσχεν ἀναλόγους τύπους τοῦ πολυχρήστου ὀνόματος τοῦ θεοῦ.

Ὁ Ἀριστοφάνης παραδίδει ἡμῖν τὸν τύπον Δεὺς Ἀχ. 911: «Τῶδ' ἐμὰ Θείβαθεν, ἴτω Δεὺς», τὸν τύπον δὲ τοῦτον μαρτυροῦσιν ὡς βοιωτικὸν οἱ γραμματικοὶ Ἡρωδιανὸς II 911, 7 (L.): «ὑπὸ Βοιωτῶν καὶ Δεὺς καὶ Δάν» καὶ Χοιροβοσκὸς I 213, 31 (Hilgard): «Τοιοῦτόν ἐστιν καὶ τὸ Ζεὺς Βοιωτικῶς... τὸ γὰρ ζ εἰς δ τρέπουσιν οἱ Βοιωτοί, οἷον Ζῆθος, Δῆθος, οὕτως οὖν καὶ Ζεὺς Δεὺς». Ὁμοίως ἐν An. Ox. IV 325, 24 ἀναφέρεται: «ὁ Ζεὺς παρὰ τοῖς Λάκωσι Δεὺς

¹ Πβ. Γ. Χατζιδάκιν, ἐνθ' ἀν. I σ. 129 κέξ., ἔτι δὲ P. Kretschmer, Griech. Vasenschr. σ. 103, O. Lagerkrantz, Zur griechischen Lautgeschichte, Uppsala 1898 σ. 128.

² K. Meisterhans - E. Schwyzer, Grammatik der attischen Inschriften, Berlin 1900 σ. 92.

³ Griech. Gramm. σ. 218.

⁴ Ἰδ. G. Curtius, Grundz.⁵ σ. 115 κέξ., W. Schulze, Über das Verhältnis des ζ zu den entsprechenden Lauten der verwandten Sprachen, Diss., Göttingen 1867 F. Sommer, Griechische Lautstudien, Strassburg 1905 σ. 137 κέξ. καὶ τὰ εἰδικὰ γραμματικά καὶ φωνητικά ἐγχειρίδια Schwyzer, Lejeune κλπ.

⁵ G. Curtius Grundz.⁵ σ. 622, Thumb - Kieckers, Griech. Dial. I σ. 85, 139, M. Lejeune, Phonétique Grecque σ. 96-97.

λέγεται». Παρεδόθη δὲ καὶ ἐξ ἀποσπάσματος παπύρου τῆς Κορίννης 2, 52 (Diehl, Suppl. Lyr.² σ. 20): « Δεὺς πατει[ρ, πάντων] βασιλεύς »¹. Τὸν τύπον ὡς λακωνικὸν ἐμαρτύρησεν ἐπιγραφή ἐπὶ μηροῦ ἀγαλματίου θεοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου, εὐρεθέντος ἐν τῷ χώρῳ Μαγούλα τῆς Λακωνικῆς GDI 4417². Τέλος τύπος Δεὺς μαρτυρεῖται ἐπιγραφικῶς ἐκ Ρόδου, P. Cauer - E. Schwyzer, Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora, Lipsiae 1923, ἀριθ. 276α καὶ ἄλλων δωρικῶν τόπων³.

Καθὰ δὲ παρὰ τὸν τύπον Ζεὺς ἔχομεν τύπον Δεὺς ἐκ Βοιωτίας καὶ πολλῶν δωρικῶν χωρῶν καὶ αἰολικῶν Σδεῦς, οὕτω καὶ παρὰ τοὺς τύπους Ζήν, Ζάν, περι ὧν κατωτέρω, ἔχομεν τοὺς μετὰ τοῦ δ τύπους Δήν, Δάν, καὶ Σδάν.

Ὁ τύπος Δήν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ II 911, 81 (L.): « καὶ γὰρ Δίς καὶ Ζήν καὶ Δήν καὶ Ζὰς καὶ Ζῆς παρὰ Φερεκύδει κατὰ κίνησιν ἰδίαν ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν καὶ Δεὺς καὶ Δάν »⁴, ἄνευ μνείας τοῦ τόπου ἢ τῆς πηγῆς τῆς προελεύσεως. Ἐκ συγχύσεως ὁ τύπος οὗτος ἀποδίδεται τῷ φιλοσόφῳ Φερεκύδει ἐν τῷ λεξικῷ Roscher ἀρθρ. Zeus σ. 576. Ἐσφαλμένως δ' ὡσαύτως ἀναγράφεται αὐτόθι δῆθεν τύπος Δήν ἐκ Πραισοῦ καὶ Δρήρου, διότι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς, εἰς ἃς γίνεται παραπομπή, κεῖται αἰτιατικὴ Δῆνα καὶ οὐχὶ ὀνομαστικὴ: GDI 5120, (Πραισὸς III π. X.): « ὀμνύω Δῆ[να Δικταῖον... », αὐτόθ. 4952 (Δρήρος III π. X.): « καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ἀγοραῖον καὶ τὸν Δῆνα τὸν Ταλλαῖον ». Τὸ σφάλμα ἐπαναλαμβάνεται ἀβασανίστως ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ λεξικοῦ Liddell-Scott ὑπὸ Jones (ἀρθρ. Ζεὺς).

Ὁ δὲ τύπος Δάν ἀναφέρεται ὡς βοιωτικὸς ὑπὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ I 394, 26 (L.): « Δάν· οὕτως εἴρηται ὑπὸ Βοιωτῶν ὁ Ζεὺς »⁵, ἐπιστώθη δὲ καὶ ἐπιγραφικῶς ἐκ Δελφῶν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ H. Pomtow, ἐν Philol. Wochenschr. 31 (1911) σ. 1578 κέξ. Τέλος ὁ τύπος Σδάν παραδίδεται ἐξ ἔτεοκρητικῆς ἐπιγραφῆς ἐν ἰωνικῷ ἀλφαβήτῳ τῶν ἀρχῶν τοῦ IV π. X. αἰῶνος: Annual of the British School of Athens 10 (1903/4) σ. 116-7 στίχ. ἐπιγρ. 8.

² Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἱστορία τῆς γραφῆς τῆς λέξεως Ζεὺς ἐν τῇ κρητικῇ

¹ Ἰδ. καὶ Schubart-Wilamowitz, Lyrische und dramatische Fragmente, (Berliner Klassikertexte, Heft V) Berlin 1907 σ. 32 στ. 52.

² Πβ. καὶ G. Treu, Archaeol. Zeitung 40 (1882) σ. 76.

³ Περαιτέρω παραπομπὰς καὶ βιβλιογραφίαν ἰδ. ἐν λεξικῷ Roscher ἀρθρ. Zeus σ. 573 στ. 3-11.

⁴ Ἐπίσης αὐτόθ. I 395, 1.

⁵ Ἰδ. καὶ Εὐσταθ. Παρεκβ. 1387, 28: « Βοιωτικῶς Ζεὺς καὶ Δάν » καὶ 114,4.

διαλέκτω. Ἐν ταῖς παλαιοτάταις κρητικαῖς ἐπιγραφαῖς (VI - V αἰ.) τὸ ἐν τῇ Ἰωνικῇ-Ἀττικῇ διὰ τοῦ ζ ἀποδιδόμενον σύμπλεγμα ἀπεδίδετο ὡσαύτως διὰ τοῦ γράμματος | τοῦ ἀρχαικοῦ ἀλφαβήτου, διὸ καὶ: Ζε̅νι. Βραδύτερον κατὰ τὸν V, IV, ἐνίοτε δὲ καὶ III αἰῶνα π. Χ. τὸ σύμπλεγμα ἀπεδίδετο διὰ τοῦ δ (δ) ἐν τῷ νεωτέρῳ ἐπιχωρίῳ ἀλφαβήτῳ: δικάδδεν, δικαδδέτῳ, Φεργάδδομαι, φροντίδδοντες, προάδδοντες, δῶοι (=ζῶοι), δαμιῶμεν, κῆπιδικαδόντων, δυγὸν κλπ.¹ Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύεται ὁ τύπος τῆς αἰτ. Δ ἦ ν α (=Ζῆνα, περὶ οὗ κατωτέρω) ἐκ Δρήρου καὶ Πραισοῦ, ὃν ἀνεγράψαμεν ἀνωτέρω. Ἀπὸ τοῦ III αἰῶνος κέξ. ἀντὶ δ (δ) μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιγραφαὶ τ (τ)². Διὸ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ γράφεται ἄλεον οὐχὶ διὰ δ (δ), ἀλλὰ διὰ τ (τ)³, ὡς οἱ παραδοθέντες τύποι ὄνομ. Τά ν, γεν. Ττηνός, δοτ. Ττηνί αἰτ. Τᾶ ν α, Τῆ ν α, Ττην α μαρτυροῦσι. Ὁ τύπος ὄνομ. Τά ν μαρτυρεῖται ἐπὶ κρητικῶν νομισμάτων ρωμαϊκῶν χρόνων πβ. Β. Head, Historia Numorum², Oxford 1911 σ. 469: « Τά ν Κρηταγενῆς ἱερὰ » ἐξ Ἱεραπύτνης καὶ « Τά ν Κρηταγενῆς » ἐκ Πολυρρηνίας (Παλαιοκάστρου Κισιάμου)⁴. Ὁ τύπος γεν. Ττηνός μαρτυρεῖται ἐκ Γόρτυνος (II π. Χ.) GDI 5024₂₃: « Ττηνός τῷ Βιδατάῳ ». Ττην δοτ. Ττηνί παρατίθημι ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Γόρτυνος (II π. Χ.) GDI 5145_{12/13}: « Ττηνί Ὀλυμπίῳ(ι) ». Τέλος οἱ τύποι τῆς αἰτ. Τᾶ ν α, Τῆ ν α, Ττην α μαρτυροῦνται ὡς ἀκολούθως: Ὁ τύπος Τᾶ ν α ὡς πιθανὸς ἐξ Ἱεραπύτνης (II π. Χ.) GDI 5039₁₁ καὶ ὁ τύπος Τῆ ν α ἐπίσης ἐξ Ἱεραπύτνης (II π. Χ.) ἔνθ. ἀν.: « Τῆ ν α Ὁράτριον καὶ Τῆ ν α Δικταῖον » καὶ ὁ τύπος Ττην α ἐκ Γόρτυνος (II π. Χ.) GDI 5024_{60/61}: « Ττην α [Βιδατάν... καὶ Ττην α Σκ] ὕλιον καὶ Ττην α Ὁράτριον ».

Αἱ ἀπόπειραι αὗται πρὸς ἀπόδοσιν ἐν τῇ γραφῇ τοῦ συμπλέγματος zd, dz ἀφορῶσι κυρίως εἰς τὴν κεντρικὴν Κρήτην⁵, διότι ἐν τῇ δυτικῇ καὶ ἀνατολικῇ νήσῳ ὁ φθόγγος ἀποδίδεται σταθερῶς διὰ τοῦ ζ: Πραισὸς Ζηνί Am. Journ. of Arch. (sec. ser.) V 374, Λατὼ Ζηνί GDI 5080₃ κλπ. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, ἀπὸ τῶν ἐν τῇ νήσῳ μεγάλων κέντρων λατρείας τοῦ Διὸς οἱ διάφοροι τύποι ἀνεμεί-

¹ Ἰδ. Th u m b - K i e c k e r s, Griech. Dial. Ἰσ. 159 καὶ M. L e j e u n e, Phonétique Grecque σ. 97.

² Ὁ H. V o r e t z c h, Hermes 4 (1870) σ. 272 νομίζει ὅτι ἐν τῷ τύπῳ Ττην α πρὸκειται ἀφομοίωσις τοῦ j (dj-) πρὸς τὸ προηγούμενον ὀδοντικόν.

³ Πβ. Ῥιττιένιοι, ἀτταμο-(ἄζημο-), φρονιτίττονας κλπ.

⁴ Ἰδ. καὶ τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Ἰ. Σβορώνου (Βιβλ. Μαρασλή) σ. 588 καὶ 600, ἔτι δὲ J. S v o r o n o s, Numismatique de la Crète ancienne I, Mâcon 1890 σ. 194.

⁵ Κατὰ τὸν III καὶ II αἰῶνα παλαιοῦσιν εἰσέτι πρὸς ἀλλήλους οἱ δύο τρόποι γραφῆς τοῦ φθόγγου τούτου. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Γόρτυνος (III/II π. Χ.) GDI 5025 ἔχομεν παρὰ τὸ πρᾶττόντων (παλαιότερον πρᾶδ(δ)εθ(θ)αι, πρᾶδδεν), δικαδδέθθω καὶ δικαδδόντων.

χθησαν καὶ ἐξηπλώθησαν: Ἱεράπυτνα Τῆνα GDI 5039₁₁, Δρηῆρος Δῆνα αὐτόθ. 4952A_{17/18} κλπ.

Πράγματα παρῆχε μέχρι πρό τινος ὁ τύπος τῆς γενικῆς Σηνός, ὡς κακῶς ἀνεγνώσθη ὑπὸ E. Demargne, Bull. Corr. Hell. 24 (1900) σ. 223 κέξ., ἐξ ἐπιγραφῆς ἐξ Ὀλοῦντος (III π. X.)· πβ. GDI 5104 C 59. Διὰ τὸ δυσερμήνευτον τοῦ Σ ὅτε Demargne ἐνθ' ἀν. καὶ βραδύτερον ὁ R. Meister, Abh. Sächs. Ges. Wiss. 24 (1906) III σ. 87, προέτειναν τὴν διόρθωσιν εἰς Ζηνός. Καὶ πράγματι ὡς ἀπέδειξεν ἡ M. Guarducci, Inscr. Creticae (Ὀλοῦς 4C,59) I 250 ἐν τῇ ἐπιγραφῇ φέρεται: « τοῦ Ζηνός τοῦ Ταλλαίου », κακῶς δ' ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Demargne Σηνός ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Ζηνός: « Σηνός lapidarium scripsisse non recte adfirmavit Demargne; nam Z cursivum hic habemus ».

Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω προσπάθειαι πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ φθόγγου ζ δεικνύουσι τὴν ἀδυναμίαν τῶν κατὰ τύπους ἑλληνικῶν ἀλφαβήτων πρὸς παράστασιν τοῦ συμπλέγματος, ὅπερ καὶ ποικίλην τὴν προέλευσιν εἶχε καὶ κατὰ τύπους καὶ χρόνους ἐποικίλλετο κατὰ τὴν προφορὰν ¹. Ἀσφαλὲς πάντως συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διὰ τοῦ δ (δ), τ (τ) ἀπόδοσις τοῦ ζ ἀνήκει εἰς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δωρικῶν διαλέκτων ².

Μεθ' ὅλα τὰ ἀνωτέρω δυσερμήνευτος φωνητικῶς παραμένει ὁ τύπος Δβεύς, μαρτυρηθεὶς ἐπὶ μελανομόρφου ἀμοφορέως παλαιότερου ρυθμοῦ, εὐρεθέντος ἐν Ἀγύλλῃ τῆς Ἰταλίας καὶ ἀποκειμένου νῦν ἐν Βερολίῳ. Ὁ P. Kretschmer, Griech. Vaseninschr. σ. 102-3 πραγματευόμενος περὶ τοῦ τύπου ἐπιφέρει σ. 103: « für das B weiss ich freilich keine Erklärung ». Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία ἦν ἐπεχείρησεν ὁ Θ. Παπαδημητρακόπουλος ἐν Ἀθηνᾶ 7 (1895) σ. 139, καθ' ἣν ἐν τῷ β τοῦ τύπου Δβεύς ἐπανελήφθη προληπτικῶς ὁ φθόγγος β τῆς ὡς ew προφερομένης διφθόγγου ευ, ἀπότοκος τῆς θεωρίας αὐτοῦ περὶ τῆς προφορᾶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, δύναται βεβαίως νὰ στηριχθῇ σήμερον ³. Ὅθεν εἰκάζω ὅτι ἐν τῷ τύπῳ πρόκειται γραφικὸν σφάλμα τοῦ ἐπιγράψαντος τὸ ἀγγεῖον.

Οὐδ' ὁ τύπος τῆς κλητικῆς Βδεῦ, ἀπαντῶν μόνον ἐν τῇ κωμικῇ φράσει: « ὦ Βδεῦ δέσποτα » Com. Adesp. 28 (ed. T. Kock=FCG IV CCCXXXVIIb

¹ Πβ. M. Schmidt, Kuhn's Zeitschr. XII σ. 217 καὶ Philologus XVIII σ. 231 κέξ. ἔτι δὲ Γ. Κατζιδάκιν, Ἀκαδ. Ἀναγν. ² I σ. 526 σημ. 2.

² Ἰδ. R. Meister, Abh. Sächs. Gesellsch. Wiss. 24 (1906) III σ. 35 σημ. 1, E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 331.

³ Πβ. E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 175.

ed. Meineke), ὃν ὁ μὲν F. Blass, Ausspr. des Griech.³ σ. 114 προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς προελθόντα ἐκ τύπου Σδεῦ (τῆς ὀνομαστικῆς Σδεύς, περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω), ὁ δὲ Θ. Παπαδημητρακόπουλος ἐνθ' ἀν. σ. 139 ὡς ἀπὸ τύπου Δεῦ προληπτικῆ ἀναπτύξει τοῦ β, ἐρμηνεύεται φωνητικῶς. Εἶναι τύπος κωμικῶς παρωδημένος πρὸς τὸ ρῆμα βδέω. Δίκαιον δ' εἶναι νὰ λεχθῆ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ὀρθῆ αὕτη ἐρμηνεία ὀφείλεται εἰς τὸν αὐτὸν Θ. Παπαδημητρακόπουλον ἐνθ' ἀν., ὅστις ὅμως συνεσκότισε ταύτην ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως ἐρμηνεύσῃ φωνητικῶς τὴν λέξιν.

Ἡ κλητικὴ Ζεῦ· συνεχίζει σχεδὸν ἀλώβητον τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴν βάσιν *d(i)jēu, ἣτις πρόκειται καὶ ἐν τοῖς λατινικοῖς Ju (ppiter), Dion-Jov⁻¹. Οὕτως ἡ δίφθογγος ευ ἐν μὲν τῇ ὀνομαστικῇ Ζεύς συνεχίζει ἰνδοευρωπαϊκὸν μακρὸν ēu, ἐν δὲ τῇ κλητικῇ Ζεῦ ἰνδοευρωπαϊκὸν βραχὺ ēu. Ἐν τῇ ἰνδικῇ γλώσσῃ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω σ. 32, τὴν κλητικὴν ἀντικατέστησεν ἡ ὀνομαστικὴ.

Φιλολογικῶς ὁ τύπος τῆς κλητικῆς Ζεῦ μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἤδη παρ' Ὀμήρω:

A 503 Ζεῦ πάτερ...

Γ 276 Ζεῦ πάτερ, Ἰδηθεν μεδέων, κύδιστε, μέγιστε

κλπ. Παρ' Ὀμήρω ἡ κλητικὴ Ζεῦ ἀπαντᾷ 51 φορές, ἐξ ὧν 32 φορές ἐν τῇ ἐπικλήσει: Ζεῦ πάτερ. Ἐπιγραφικῶς μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω σ. 36 μνημονευθέντος μελανομόρφου ἀμφορέως (VI π.Χ.): «ὦ Ζεῦ πάτερ, αἶθε πλούσιος γε[νοιόμαν]». Ἐπὶ λίθου τὸ πρῶτον ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ὀλυμπίας (V π.Χ.) Ditt. - Purg. 174_{3/4}: «ἀλλά, πάτερ Ζεῦ, καὶ πάλιν Ἀρκαδίᾳ καλὸν ἄμειβε κλέος». Ἐπίσης ἐπὶ βάρθρου ἐξ Ὀλυμπίας, ἀναθήματος τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἰσίου πέρατος τοῦ β' κατὰ τῶν Μεσσηνίων πολέμου (464 π. Χ.): Ditt. - Purg. 252₁: «Δέξ[ο] Φάν[αξ] Κρονίδα [Ζ]εῦ Ὀλύμπιε...»². Ἐνεκα βλάβης τοῦ λίθου δὲν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ εἴπωμεν τί ἦτο τὸ πρῶτον γράμμα τῆς κλητικῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ³. Ὁ G. Schulze, Quaest. epicae σ. 240, συγκρίνων ἀφ' ἑνὸς τὸ χάσμα πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ Δ τῆς προηγουμένης λέξεως

¹ Ἰδ. J. Wackernagel, Altind. Gramm. III (— A Debrunner) σ. 221, Walde - Pokorny, Vergl. Wörtb. d. idg. Sprachen σ. 772.

² Τὸ ἐπὶ τοῦ βάρθρου ἄγαλμα, ὡς καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀναθήματος περιγράφει ὁ Πausanias V 24.3, ὅστις καταχωρίζει καὶ τὴν ὡς ἄνω ἐπιγραφὴν: «Τοῦ ναοῦ δὲ ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ μεγάλου Ζεὺς πρὸς ἀνατολὰς ἡλίου, μέγεθος μὲν δυόδεκα ποδῶν, ἀνάθημα δὲ λέγουσιν εἶναι Λακεδαιμονίων, ἠνίκα ἀποστᾶσι Μεσσηνίοις δεύτερα τότε ἐς πόλεμον κατέστησαν. ἔπειτα δὲ καὶ ἐλεγείον ἐπ' αὐτῷ: Δέξο ἄναξ...».

³ Πβ. R. Meister, Dorer und Achäer (Abh. Sächs. Ges. Wiss. 24 - 1906 III) σ. 36.

(Κρονίδα) καὶ ἀφ' ἑτέρου ὀρμώμενος ἐκ τῆς γνωστῆς ἤδη ἡμῖν (ιδ. ἄνωτ. σ. 60) ἀποδόσεως ἐν τῇ λακωνικῇ διαλέκτῳ τοῦ φθόγγου ζ διὰ τοῦ δ (δ), ἐκδίδει μετὰ πολλῆς πιθανότητος Δδεῦ. Ἦττον πιθανῶς διὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγράφη ἢ ἐπιγραφή ἐκδίδεται Ττεῦ ὑπὸ P. Müllensiefen¹.

Ἡ περισπωμένη ἐν τῇ κλητικῇ Ζεῦ ὀφείλεται εἰς τὸν συνήθη ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου ἐν τῇ πτώσει ταύτῃ: πβ. ἀδελφε, ἄνερ, θύγατερ, μόχθηρε, πάτερ, πόνηρε κλπ. Ὁ ἀναβιβασμὸς οὗτος τοῦ τόνου ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν ἐγκλιτικὴν χρῆσιν τῆς πτώσεως, ἣτις τεκμηριοῦται ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ ἐπιφωνήματος ῶ, τῆς ἀποφυγῆς τῆς κλητικῆς ἐν ἀρχῇ φράσεως κλπ.² Ὁ περισπώμενος δ' ὅμως τόνος ἐν τῷ λεσβιακῷ Σδεῦ δύναται νὰ ὀφείληται καὶ τῇ αἰολικῇ βαρυτονίᾳ, δι' ἣν καὶ συνέπεσον ἐν τῇ διαλέκτῳ ταύτῃ κατὰ τὸν τονισμὸν ἢ τε κλητικῇ Σδεῦ καὶ ἡ ὀνομαστικῇ Σδεῦς, ὡς τὸ τόμος καὶ τομός, πατροκτονος καὶ πατροκτόνος κλπ.³

Δυσκολίας παρέχει καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ τύπου τῆς κλητικῆς Δίε. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἅπαξ εἰρημένος ἐν Μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Κόνωνος (Ἄ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας V σ. 386 = κῶδ. Βατοπεδ. Χ αἰῶν. ἀριθ. 79): «μόνον δὲ λάβε λίβανον βραχὺν καὶ οἶνον καὶ θαλλὸν καὶ εἰπέ Δίε πανύψιστε, σῶζε τὸ πλῆθος τοῦτο». Ὁ H. Usener, Götternamen σ. 70, ὑπεστήριξεν ὀνομαστικὴν Δίος, στηριχθεὶς εἰς τὸ ὄνομα δωρικοῦ μηνὸς Διόσθυρος καὶ τὸ παρὰ Πινδάρῳ, Νεμ. 7,105, κύριον ὄνομα Διοσκορίνθος. Ὁ L. Radermacher ἐν Phil. Wochenschr. 35 (1915) σ. 1197 ἀναφερόμενος εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Usener γράφει: «sprachlich wohl möglich und sachlich ansprechend, aber zuletzt doch eine Etymologie, d. h. nichts unbedingt Zuverlässiges». Ἐν πάσῃ περιπτώσει δέχεται καὶ οὗτος ὅτι δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὄνομ. Δίος ἐκ τε τῶν κυρίων τούτων ὀνομάτων, ἐκ τοῦ ἐπιγραφικῶς πιστωθέντος ὀνόματος τοῦ φρυγικοῦ θεοῦ Ζεὺς Δίος καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐν τῷ Μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Κόνωνος παραδοθείσης κλητικῆς Δίε, ἣτις προῦποτίθησι, κατὰ τοῦτον, ὀνομαστικὴν Δίος. Ἐν τῷ τύπῳ Δίε ὅμως πρόκειται ἀναλογικὸς σχηματισμὸς τῆς στιγμῆς (Augenblicksbildung), ὀρμηθεὶς ἀπὸ χριστιανικῶν λατρευτικῶν ἐπικλήσεων, οἷαι θεέ, ἅγιε, Χριστέ, θεῖε... καὶ δὴ καὶ τοῦ «πανύψιστε», μεθ' οὗ συνεκφέρεται ἀνωτέρω. Εἶναι δ' ὁ τύπος Δίε κλητικὴ ἀντὶ Δία ἀπὸ ὀνομαστικῆς Δίας, περὶ ἧς κατωτέρω, καὶ

¹ De titulorum laconicorum dialecto, Diss., Strassburg 1882 σ. 64.

² Ἰδ. H. Hirt ἐν Idg. Forsch. 9 (1906) σ. 284 κέξ. καὶ Idg. Gramm. V σ. 335 κέξ., ἔτι δὲ E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 391, 547.

³ Ἰδ. E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 383.

οὐχὶ Δίος. Ἐν πράγματι δύναται νὰ στηριχθῆ ὁ τύπος ὀνομαστικῆς Δίος, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τοῦτον ἀναλογικῶς πλασθέντα ἀπὸ τῆς κλητικῆς Δίε καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως.

Ἐν τῇ προσπαθείᾳ πρὸς κλιτικὴν ἐνοποίησιν τοῦ ὀνόματος Ζεὺς ἐδημιουργήθη, ἀπὸ τῶν πλαγίων πτώσεων ὀρηθεῖσα καὶ κατὰ τὸ σύστημα μήν - μηνός, ἡ ὀνομαστικὴ Ζήν (Δήν) - Ζάν (Δάν, Σδάν, Τάν)¹.

Ὁ τύπος τῆς ὀνομαστικῆς Ζήν εἶναι γνωστὸς ἐκ μαρτυριῶν παλαιῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων. Ἡρωδιανὸς I 395, 1 (L.): « Ζήν ὁ Ζεὺς καὶ Δήν », II 642, 13: « ἰστέον ὅτι τοῦ Ζήν Ζηνός ἐφύλαξαν οἱ παλαιοὶ Ἰωνες τὴν κλίσιν » καὶ II 911, 8: « καὶ γὰρ Δίς καὶ Ζήν καὶ Ζάς », Σουΐδας: « Ζήν, Ζηνός, Ζηνί ». Καθίστησι δὲ τὸν τύπον τοῦτον ἀναντίλεκτον ἡ κλητικὴ Ζήν, παραδοθεῖσα ἐν Αἰσχύλ. Ἰκέτ. 162 = 176:

³Α Ζήν, Ἰοῦς, ἰὼ

Τὸν παράλληλον τύπον Ζάν παρέδωκεν ὁ Ἀριστοφάνης, Ὀρνισί 570: « βροντάτω νῦν ὁ μέγας Ζάν » καὶ τὸ γνωστὸν ἐπίγραμμα τοῦ Πυθαγόρου Ἀνθολ. Παλατ. 7, 746: « ὦδε μέγας κεῖται Ζάν, ὃν Δία κικλήσκουσι ». Καὶ τὸν τύπον τοῦτον ἐγίνωσκον καὶ ἐπραγματεύθησαν οἱ παλαιοὶ γραμματικοί. Ἡρωδιανὸς I 394, 26 (L.): « Ζάγ· οὕτω γὰρ εἴρηται ὁ θεὸς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Αἰολῶν καὶ ἔτι οἱ μεταγενέστεροι Ἰωνες διὰ τοῦ α Ζάν » καὶ II 642, 19: « πάλιν ἄπορον πῶς παρ' Ἰωσι τὸ η εἰς α τέτραπται τὸ ἐναντίον τὸ α εἰς η τρέπουσι, τὸ γὰρ Ζανός Ζηνός εἰρηκασί λέγω δὴ ὅτι οὐκ ἔτρεψαν, ἀλλ' ἐμιμήσαντο μεταγενεσιτέρους Αἰολεῖς ». Εὐστάθιος 436, 18 (εἰς Δ1): « ὁμοίως δὲ καὶ Ζάν Ζανός κατὰ τὸ βροντάτω μέγας Ζάν »².

Γινώσκουμεν ὅτι ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Ἡλίδος τὸ μακρὸν ē - (η) προεφέρετο λίαν ἀνοικτόν, ὅμοιον σχεδὸν τῷ α, δι' οὗ καὶ ἀπεδίδεται συνήθως ἐν τῇ γραφῇ³ πβ. Ζᾱνες⁴ καὶ τὰ ἐξ ἐπιγραφῶν Φράτρα (=ρήτρα), ἔα (εἴη), βασιλᾱες κλπ.⁵ Τοῦτ' αὐτὸ ὑπεστήριξε καὶ περὶ τῆς διαλέκτου τῆς Σικυῶνος ὁ E. Schwy-

¹ Περὶ τῶν τύπων Δήν, Δάν, Σδάν, Τάν εἶπομεν ἀνωτέρω σ. 61 κέξ.

² Τῷ Ζάν καὶ γενικῶς τοῖς μετὰ τοῦ ᾱ τύποις πβ. τὸν τύπον Ζάνωνες (=Ζήνωνες) ἔτι δὲ τὸ παρ' Ἡσυχ. « Ζανίδες ἡγεμονίδες », ὅπερ ἴσως παρὰ τὸ Ζάν, Ζανός· ἰδ. A. Cook, Zeus II σ. 343.

³ Δὲν πρόκειται περὶ προφορᾶς τοῦ ē ὡς α, ἀλλὰ μόνον περὶ ἀνοικτῆς προφορᾶς τοῦ φθόγγου τούτου. Διὰ ταῦτα καὶ ἀπεδίδεται πολλάκις ἐν τῇ γραφῇ ὁ φθόγγος διὰ τοῦ η: χρᾶμάτοις, ἀλλὰ χρῆματα, θηλυτέραν... Πβ. Thumb-Kieckers, Griech. Dial. I σ. 239.

⁴ Ἀντὶ Ζήνες: « καλοῦνται δὲ ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων Ζᾱνες » Πανσ. 5. 21. 2.

⁵ Ἰδ. E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 185.

zer¹, ὑποδείξας τὸ ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικυωνίων ἐν Δελφοῖς Ὁρφάς = Ὁρφῆς (ἀντὶ Ὁρφεύς) καὶ τὸ γνωστὸν ἐπίσης ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικυωνίων ἐν Ὀλυμπίᾳ (Cauer-Schwyzler 130) σταῖθος = στηθος². Τοῖς ἀνωτέρω παραβάλλει ὁ P. Kretschmer ἐν Glotta 12 (1923) σ. 184 τὰ γνωστὰ ἐκ κρητικῶν ἐπιγραφῶν ὁράτριος (= Φρήτριος) GDI 5024₆₂, 5039₁₂, 5041₁₃, Ζανοποτε[ιδᾶνος] GDI 5163β₁₂ καὶ Τᾶνα = Ζῆνα πιθανῶς ἐν GDI 5039₁₂³. Τὸ φαινόμενον παρατηρεῖται σποραδικῶς καὶ ἐν λογοτεχνικοῖς κειμένοις (ἄμερος Πίνδ., ἄμισυ Θεόκρ. μᾶλον πολλαχ. κλπ.) καὶ ἀρχαῖζουσiais ἐπιγραφαῖς τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων (Cauer-Schwyzler 174 κ. ἄ.)⁴.

Πάντα τᾶνωτέρω διδάσκουσιν ὅτι πρὸς ἐρμηνείαν τῶν περιπτώσεων τούτων δὲν εἶναι πλέον ἀρκετὴ ἡ θεωρία περὶ « ὑπερδωρισμῶν », ἀλλ' ὅτι πρόκειται παναρχαία προϊστορικὴ διαφορὰ περὶ τὴν προφορὰν τοῦ μακροῦ ε̄⁵. Οὕτως ἐρμηνεύονται φωνητικῶς οἱ ἐξ Ἡλιδος καὶ Κρήτης τύποι τοῦ ὀνόματος καὶ τὰ ἐκ Σικυῶνος παραδείγματα. Προκειμένου περὶ ὁμοίων « ὑπερδωρισμῶν » ἀπαντώντων ἐν ἄλλαις διαλέκτοις, περὶ ὧν γινώσκομεν ὅτι οἱ ταύτας λαλοῦντες δὲν προέφερον τὸ μακρὸν ε̄ ὁμοίως τοῖς Ἡλείοις, τοῖς Κρησὶ καὶ τοῖς Σικυωνίοις, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ μετὰ τοῦ α τύποι ἐξηπλώθησαν ἀπὸ τῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ λατρείας τοῦ Διὸς καὶ παρέμειναν ἔκτοτε ὡς « ἱεροί »⁶. Τοῦτο ἐγίνωσκε καὶ ἐδίδαξεν ὁ Ἡρωδιανὸς ἔνθ' ἀν.: « λέγω δὴ ὅτι οὐκ ἔτρεψαν (sc. οἱ μεταγενέστεροι Ἴωνες), ἀλλ' ἐμιμήσαντο μεταγενεστέρους Αἰολεῖς ».

Τῷ τύπῳ Ζάν παραβάλλω τέλος, διὰ τὴν κλιτικὴν ἀντιστοιχίαν, τὸν δωρικὸν τύπον ὀνομαστικῆς μάν = μῆν. Ὁ τύπος οὗτος συμπεραίνεται ἐκ τῆς πληθυντικῆς ὀνομαστικῆς μᾶνες⁷, ἣτις ἀναγινώσκεται ἐν τῷ ἀστρονομικῷ παπύρῳ τοῦ Εὐδόξου = P. Par. 1, περὶ οὗ ἀπέδειξεν ὁ Fr. Blass⁸, ὅτι εἶχε τὸ πρῶτον

¹ Indogerm. Forsch. XXXVIII σ. 161 κέξ.

² Πβ. καὶ Thumb-Kieckers, Griech. Dial. I σ. 129.

³ Ζᾶνα ἢ Τᾶνα ἐξεδόθη ἐν CIG 2555. Ἐν GDI 5039₁₂ ὁμοῦς ἐκδίδεται Τῆνα. Ὁ λίθος δὲν σφύζεται ἢ δ' ἐπιγραφὴ εἶναι ἡμῖν γνωστὴ ἐκ μεταγραφῶν: cod. Vatic. 1579 καὶ cod. Laur. Monac. 743.

⁴ Ἰδ. G. Mahlow, Neue Wege durch die griechische Sprache und Dichtung, Berlin 1926 σ. 188 κέξ., E. Schwyzler, Griech. Gramm. σ. 185.

⁵ Mahlow ἔνθ' ἀν. σ. 194 κέξ.

⁶ Πβ. καὶ P. Kretschmer, Glotta 17 (1929) σ. 197.

⁷ Ἀκριβῶς ἀντίστοιχον πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Πausanίου 5.21.2 παραδιδόμενον τύπον Ζᾶνες.

⁸ Eudoxi ars astronomica, qualis in charta aegyptiaca superest, denuo edita, Kiliae 1887.

γραφῆ ἑμμέτρως καὶ ἔνθα πολλαὶ ἐπικαὶ λέξεις σφύζονται, καὶ τῆς πληθ. δοτ. μ α σ ἰ παρὰ Θεοκρ. 17, 127.

Πλάγιοι πτώσεις ἀπὸ τῆς ὀνομαστικῆς Ζά ν εἶναι ἡ γενικὴ Ζανός, δοτ. Ζανί, αἰτ. Ζᾶ ν α.

Τύπος γενικῆς Ζανός εἶναι γνωστός τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ Εὐριπίδου Ἴππολ. 62, ἔνθα ἡ Ἄρτεμις προσονομάζεται « Ζανός γένεθλον ». Ὡσαύτως ἐξ ἀδεσπότητος μονωδικοῦ μελικοῦ ἀποσπάσματος Diehl I² 4, 217 (14): « Κλυθί μοι Ζανός τε κούρη »¹, ἐξ ἐπιγράμματος ἐν Παλατ. Ἄνθολ. VI 219, 6: « Ζανός ἐλαστρηθεὶς γυιοπαγεῖ νιφάδι » κλπ. Ὁ ἐμὸς διδάσκαλος, καθηγητῆς J. Keil ἀνεκοίνωσεν ἐν Österr. Jahresh. 23 (1926) Beibl. 247 κέξ. (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos) δύο ἐπιγραφὰς ἐκ Panajir Dagħ παρὰ τὴν Ἔφεσον ἐν αἷς ἀπαντᾷ ὁ τύπος γενικῆς Ζανός. Ἡ πρώτη τοῦ V π. X. (Beibl. 257): « Ζανός ἱερὸν Πατρώϊο » καὶ ἡ δευτέρα τοῦ III π. X. (Beibl. 259): « Ζανός ἱερὸν Πατρώϊο καὶ Ἀπόλλωνος Ἀριστώνακτος τοῦ Κυννίδεω ». Ὁ τύπος Κυννίδεω ἀπομακρύνει πᾶσαν σκέψιν περὶ δωρικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπιγραφῆς². Παλαιότερον ἦτο γνωστὴ, ἐπίσης ἐξ ἰωνικοῦ ἐδάφους (Χίου), ἐπιγραφή τοῦ IV π. X. αἰῶνος μετὰ τοῦ τύπου Ζανός, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Αἰμ. Ζολώτα ἐν Ἀθηνᾶ 20 (1908) σ. 225 = Cauet-Schwyzet 696: « Μοιρέων καὶ Ζανός Μοιρηγέτεω ». Ἄλλως εἶναι γνωστός ὁ τύπος ἐπιγραφικῶς ἐκ Λαρίσης (I π. X.) IG IX 2, 582: « Ζανός δ' ἐλόχευσα χάσμα », ἐκ τῆς νησίδος Φίλαι τοῦ Νείλου, G. Kaibel, Epigrammata graeca ex lapidibus conlecta, Berlin 1878 ἀρ. 978₂: « Ζανὶ τῶι ἐκ Ζανός πατρὸς Ἐλευθερίω[ι...] » κλπ.

Ἡ δοτικὴ Ζανί εἶναι γνωστὴ ἐξ ἀδεσπότητος μονωδικοῦ μελικοῦ ἀποσπάσματος Diehl I² 4.217 (15): « Ζανί τ' ἐλευθερίωι » καὶ ἐξ ἐπιγράμματος ἐκ Δελφῶν παρὰ Διοδ. Σικελ. IA 14: « Δελφοί με σῆσαν, Ζανὶ χαριζόμενοι ». Ἐπὶ λίθων δὲ ἐκ λακωνικῆς ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων Cauet-Schwyzet 30: « Ζανὶ ἐλευθερίωι » καὶ ἐξ ἑμμέτρου ἐπιγραφῆς (I μ. X.) ἐκ τῆς νησίδος Φίλαι τοῦ Νείλου, Kaibel, Epigramm. 978: « Ζανὶ τῶι ἐκ Ζανός πατρὸς Ἐλευθερίω[ι...] ».

Τὴν αἰτιατικὴν Ζᾶ ν α γινώσκομεν ἐξ ἀποσπάσματος τοῦ Καλλιμάχου, ἔκδ. É. Kaheh 1922 σ. 163 = Pap. Oxy. XI 90: « οὗ τὸν πάλαι Παγγαῖον ὁ πλάσας Ζᾶ ν α ». Τὸ ἀπόσπασμα ἦτο ἡμῖν γνωστὸν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου Ἡθ. 880E (Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις 1.7.11). Ἐπίσης τὸν τύπον ἐμαρτύρησεν ἐπιγραφή

¹ Πβ. Ἡροδ. I 394, 28, II 642, 17(L).

² Ἰδ. καὶ F. Hiller v. Gaertringen, Phil. Wochenschr. 49 (1929) σ. 403.

ἐξ Ἱεραπύτνης CIG 2555₁₁₋₁₂: « [Z] ἄ ν α [Φ] ρά τριον κα [ι Z ἄ] ν α Δικταῖον »¹.

Οἱ τύποι ὀνομαστικῆς Ζάς καὶ Ζής.

Ὁ τύπος Ζάς παραδίδεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1 (Diels⁴) ἀποσπάσματι τοῦ φιλοσόφου Φερεκύδου: « Ζάς μὲν καὶ Χρόνος ἦσαν ἀεὶ καὶ Χθονίη· Χθονίη δὲ ὄνομα ἐγένετο Γῆ, ἐπειδὴ αὐτῇ Ζάς γῆν γέρας διδοῖ ».

Ὡσαύτως τῷ φιλοσόφῳ Φερεκύδει ἀποδίδεται καὶ ὁ τύπος Ζής παρ' Ἡρωδ. I 402, 7 (L.): « Ζῆς παρὰ Φερεκύδει κατὰ κίνησιν ἰδίαν »². Ὁ τύπος οὗτος Ζής εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστοιχος τῷ δωρικῷ τύπῳ μής (-μήν), ὃν παρέχουσιν οἱ γραμματικοὶ Ἡρωδ. I 401, 16 (L.) καὶ Θεόγνωστος, Κανόν. 134, 31. Παραδίδεται δ' ὡσαύτως γεν. Ζαντός, Ζάντος καὶ αἰτ. Ζάντα. Τὴν γεν. Ζαντός εὐρίσκομεν παρὰ Χοιροβοσκῷ I 116, 9 (Hilgard): « Τῶν δὲ ὀξυτόνων εἰσὶ παραδείγματα ταῦτα, οἷον Ζὰς Ζαντός (σημαίνει δὲ τὸν Δία)... » πβ. καὶ I 125.34, 214.10. Ἐπίσης παρὰ Χοιροβ. I 348, 37 (= Ἡρωδ. II 633, 19) παραδίδεται κύριον ὄνομα Ζάς (ὑπερ παραβάλλεται πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀνωτέρω παρὰ Φερεκύδει τύπου Ζάς) μετὰ γεν. Ζαντός. Παροξύτονον γενικὴν Ζάντος μαρτυρεῖ ὁ Ἡρωδ. I 399, 18 (L.): « Ζὰς Ζάντος, ὁ Ζεὺς »· ἰδ. καὶ I 410, 19, II 635, 26. Φαίνεται ὅτι ἡ γενικὴ Ζάντος εἶναι πλάσμα τῶν γραμματικῶν, ὅπως πλάσμα τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Δαμασκίου (V μ. Χ.) φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ αἰτιατικὴ Ζάντα³: Περὶ ἀρχῶν 124 β (Ruelle) « Φερεκύδης δὲ ὁ Σύριος Ζάντα μὲν εἶναι ἀεὶ καὶ Χρόνον καὶ Χθονίαν τὰς τρεῖς πρώτας ἀρχάς ». Πάντως ἅπαντες οἱ ἀνωτέρω τύποι εἶναι γλωσσικῶς δυνατοί, ἔχουσι δὲ τὰ γραμματικὰ πρότυπα, καθ' ἃ ἠδύνατο νὰ πλασθῶσι.

Τὸ παράδειγμα Ζὰς, Ζαντός, Ζάντα, περιέπλεξε τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς ἐρμηνείας τοῦ τύπου Ζάς. Ὁ H. Ehrlich⁴ ὑπέθεσεν ἀρχικὸν τύπον *Δζαντ ἐκ ρίζης *δεja-, ἥτοι μετοχὴν ἐνεστῶτος *δι-άντς τοῦ ρ. *δέζαμι = λάμπω. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη, ἣτις ἐχαρκτηρίσθη τότε ὡς « erwägeswert »⁵, κρίνεται σήμερον οὐχὶ ἀναγκαία⁶. Διότι ἐκ τῆς φυλοκρινήσεως τῶν ἀνωτέρω πηγῶν προκύπτει ὅτι μόνος βέβαιος τύπος εἶναι ὁ παρὰ Φερεκύδει μαρτυρούμενος Ζάς καὶ

¹ Περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἐπιγραφῆς ἰδ. ἀνωτέρω σ. 67 σημ. 3.

² Πβ. καὶ ΘΣ (Παρισ.) λ. Ζεὺς: « Ipsa Pherecydes verba servavit Clem. Alex. Strom. 6 p. 741: Ζὰς ποιεῖ φᾶρος. Sed dialectus Ζῆς postulat ut apud Herodianum et Eustathium scriptum est ».

³ P. Kretschmer, Glotta 26 (1937) σ. 40.

⁴ Zur indogermanischen Sprachgeschichte, Progr. Königsberg 1910 σ. 42 κέξ.

⁵ P. Kretschmer, Glotta 4 (1913) σ. 338.

⁶ Ὁ E. Schwyzler, Griech. Gramm. σ. 577 σημ. 4 χαρακτηρίζει ταύτην ὡς « ungläublich ».

Ζής, αἱ δὲ πλάγαι πτώσεις ἐπλάσθησαν ὑπὸ γραμματικῶν κατὰ συνήθη κλιτικὰ πρότυπα. Μένει λοιπὸν ἡ ἐρμηνεία τῶν τύπων Ζής - Ζάς.

Ὁ O. Gruppe καὶ παλαιότερον¹ καὶ τελευταῖον ἐν τῷ ἄρθρῳ Zeus τοῦ λεξικοῦ Roscher σ. 578 (—Fehrle), ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ τύπος Ζάς ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Φερεκύδου, προφανῶς, ἵνα συνάψῃ οὗτος τὴν λέξιν πρὸς τὸ ρ. ζῆν². Τοῦτο δ' ὅμως εἶναι ἀναπόδεικτον, ὁ δὲ τύπος Ζάς δύναται νὰ εἶναι πολὺ παλαιότερος τοῦ Φερεκύδου. Ἐάν ὁ τύπος Ζής ἐπλάσθη κατ' ἀναλογίαν τῶν καὶ ἐκ τοῦ ἔπους γνωστῶν πλαγίων πτώσεων Ζηνός, Ζηνί, τότε ὁ τύπος Ζάς δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς πλασθεὶς κατ' ἐπίδρασιν τῶν διαλεκτικῶν Ζανός, Ζανί³.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη πιθανότης. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὁ τύπος Ζής (Ζάς) νὰ εἶναι ἀρχαιότατος, παράλληλος τύπος τῆς ὀνομαστικῆς Ζεύς. Κατὰ τὸν E. Schwyzer «Ζής kann alt sein (vgl. εἶς)»⁴. Παράλληλον ὡσαύτως τύπον τῆς λατινικῆς ὀνομαστικῆς Dies (Diespiter) ὑπεστήριξαν ὁ P. Kretschmer⁵ τὸν τύπον *Dīnus, ὃν ὑπέθεσεν, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὸ ἐτρουσκικὸν Tin, Tina, Tinia (ἐπίσης Tineri⁶) = Ζεύς⁷. Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ὀνομ. Ζής εἶναι καὶ ἡ ὀνομ. ἱερής ἐκ τῆς ἀρκαδικῆς καὶ κυπριακῆς διαλέκτου, ἧς αἰτ. ἱερήν. Ὁ J. Schmidt, Kuhn's Zeitschr. XXV σ. 19, ὑπεστήριξαν ὅτι οἱ τύποι ἱερής - ἱερήν εἶναι νεώτεροι σχηματισμοί, ὀρμηθέντες ἀπὸ τῶν πλαγίων πτώσεων -ῆφος κλπ.⁸ Πλήν, ὡς παρετήρησεν ὁ J. Wackernagel, δὲν νοεῖται πῶς ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ F τύπων τῶν πλαγίων πτώσεων ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἡ ὀνομ. ἱερής⁹. Ἐπειδὴ ἡ αἰτ. ἱερήν εἶναι πιθανῶς ἀρχαία ἀπὸ Ἰνδοευρ. -e[u]m¹⁰, πιστεύω ὅτι ἡ ὀνομ. ἱερής ἐσχηματίσθη κατ' ἐπίδρασιν τῆς ὀνομαστικῆς Ζής.

Παραδίδεται καὶ ἡ κλητικὴ Ζάς, Χοιροβ. I 132, 8 (Hilgard): «ὦ Ζὰς καὶ ὦ Πρὸς ὁμοφώνως τῇ εὐθείᾳ».

¹ Griechische Mythologie II σ. 1100 σημ. 1: «Freie Erfindung ist die Pherekydeische Form Ζάς».

² Ἰδ. ἐπίσης αὐτόθ. σ. 1114 σημ. 1 καὶ ἀνωτέρω σ. 30.

³ Πβ. Γ. Χατζιδάκιν, Ἀκαδ. Ἀναγν.² II σ. 46, P. Kretschmer, Glotta 26 (1937) σ. 40.

⁴ Griech. Gramm. σ. 577 σημ. 4.

⁵ Glotta 13 (1924) σ. 111.

⁶ Ἰδ. E. Goldmann, Beiträge zur Lehre vom idg. Charakter der etruskischen Sprache I, Heidelberg 1929 σ. 197.

⁷ Πρὸς ταῦτα σχετίζει, ἀνάγων εἰς προελλην. tin, τὸ Tin-δαρίδαι = υἱοὶ τοῦ Διός' πβ. Glotta 14 (1925) σ. 303 κέξ. Ἰδ. ἔτι G. Maresch αὐτόθι σ. 298-9.

⁸ Πβ. καὶ G. Meyer, Griech. Gramm.³ σ. 419.

⁹ Sprachliche Untersuchungen zu Homer σ. 160.

¹⁰ Ἰδ. E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 576.

Ἐνδιαφέρων ἐπίσης εἶναι ὁ συρακόσιος τύπος τῆς ὀνομαστικῆς Ζεῖς. Τὸν τύπον τοῦτον προσπαθῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ H. Usener, Kleine Schriften IV σ. 26 σημ. 45, γράφει: «Die beiden Laute hängen durch εφι zusammen, der syrakusische Zeis (vielmehr Zeĩs) ist Zέφις, ganz gleich dem lat. Jovis durch Vokalsteigerung aus djm entstanden». Ἄλλὰ φωνητικῶς εἶναι δύσκολον νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ τύπος οὔτος. Τὸ θέμα Ζέφι, ὅπερ προϋποτίθησιν ὁ Usener, εἶναι ἀνερμήνευτον γλωσσικῶς. Ὅθεν τὸ Ζεῖς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τύπος ἀντίστοιχος καὶ ἀναλογικῶς πλασθεὶς πρὸς τὴν ὀνομαστικὴν μείς (=μήν)· πβ. Ὅμ. T 117 «ἔβδομος ἐστήκει μείς». Ὁ τύπος μείς χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς ἰωνικὸς-ἀρχ. ἀπτικὸς¹, φαίνεται δ' ὅμως ὅτι ὡς λέξις «ἰερά» ἐκυκλεῖτο καθ' ἅπαν τὸ Ἑλληνικόν, διότι ἀπαντῶμεν τοῦτον καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ δωρικῆς διαλέκτου (Μεγάρων): GDI 3052₂₇: «Τᾶ]ς δὲ ποθόδου ἀρξεῖ μείς Μαχανε[ύς...]

Ἐπανελημμένως ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεστήσαμεν τὸν νοῦν εἰς τὴν κλιτικὴν ἀντιστοιχίαν διαφόρων τύπων καὶ πτώσεων τῶν ὀνομάτων Ζεύς-μήν. Οὕτως εἶδομεν ἀντιστοίχους τοὺς τύπους Ζεύς-μεύς, Ζήν-μήν, Ζής-μής, Ζάν-μάν (Ζᾶνες-μᾶνες), Ζεῖς-μείς. Ἡ ποικίλη αὕτη στενὴ σχέσις τῶν ὀνομάτων Ζεύς-μήν ἄγει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πολὺ πέρα τῆς κλιτικῆς συγγενείας, ἣτις ἄλλως εἶναι ὑστερογενὴς σὺν τῷ χρόνῳ δημιουργηθεῖσα, ὀφείλεται εἰς παναρχαίας λατρευτικᾶς δοξασίας, εἶναι δῆλον ὅτι σχέσις ψυχολογική.

Γινώσκουμεν ἤδη, ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, ὅτι ὁ Ζεὺς ἦτο θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἡμέρας². Θεὸς τοῦ νυκτερινοῦ φωτὸς ἦτο ὁ Μήν, ἦτοι ἡ προσωποποιήσις τῆς σελήνης³. Τὸν Μῆνα γινώσκουμεν ὡς φρυγικὸν θεὸν καὶ θεὸν ἄλλων λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁴. Ὅτι δ' ὅμως καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐλατρεύθη ποτὲ ὁ ἄρρηγ οὔτος θεός, πρὶν ἢ τεθῆ ἑκποδὸν ὑπὸ τῆς θηλείας θεότητος Μήνης, ὑπέθεσεν ἤδη πρὸ ἡμῶν, ἐξ ἄλλων λόγων κινήθεις, ὁ H. Usener⁵, μαρ-

¹ Ἰδ. E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 279, 515 σημ. 5, 569.

² Παρὰ τοῖς Λατίνοις καὶ τοῦ φωτὸς τῆς νυκτός. Ἰδ. ἀνωτ. σ. 42.

³ Τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λατρείαν τῆς σελήνης ἀποδεικνύει καὶ ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Ἑλλης, ὡς ἀπέδειξεν ὁ καθηγητῆς Ἀ. Χατζῆς, Ἐπετ. Φιλολοσ. Σχολῆς 1935/6 σ. 137.

⁴ Ἰδ. τὸ ἄρθρ. Men (μήν) ὑπὸ W. Drexler τοῦ λεξικοῦ Roscher.

⁵ Götternamen σ. 36: «Selbst Mῆν Mῆνη darf man nicht ohne weiteres heranziehen: gemeingriechisch ist nur die Göttin, als Gott ist Mῆν von Kleinasien aus erst in späterer Zeit verbreitet worden; doch war die männliche Vorstellung die ursprüngliche und einstmals Griechen wie Italikern eigen, wie mῆν mensis auch für die Gottheit beweisen: der göttliche Mῆν wurde somit von den stammverwandten Phrygern

τυροῦσι δὲ καὶ τῶν ἀδελφῶν γλωσσῶν ἢ Ἰνδική, Ἰρανική, Σλαβική καὶ Γερμανική, αἵτινες παρέχουσι τὸ ὄνομα τῆς θεότητος ἀρσενικόν: Ἰνδ. m ā s a h = σελήνη, μήν, Περσ. m ā h = σελήνη, μήν, ἀρχ. Βουλγαρ. m ě s e c ĭ = σελήνη, μήν, ἀρχ. Γερμ. mānōt = σελήνη.

Ἐν χρόνοις λοιπὸν παναρχαίοις, ὅτε οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐλάτρευον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν Δία ὡς θεὸν τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν Μῆνα ὡς θεὸν τοῦ νυκτερινοῦ φωτός, τὰ ὀνόματα τῶν θεοτήτων τούτων συνεδέοντο φυσικῶς ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν Ἑλλήνων καὶ προσέφεροντο παραλλήλως ἐν λατρευτικαῖς ἐπικλήσεσιν. Οὕτως ἐξηγεῖται καθ' ἡμᾶς ἡ ψυχολογικὴ ἐπίδρασις τῆς ἀναλογίας, ἣτις ἐπήνεγκεν ἐν πολλοῖς τὸν κλιτικὸν ἐξομαλισμὸν ἐν τοῖς ἐκ τόσων διαφόρων θεμάτων ὀνόμασι τούτοις¹. Τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι μόνον λέξεις «ἱεραὶ» ἐστοίχησαν κατὰ τοὺς τύπους τῶ ὀνόματι Ζεύς. Οὕτω, πλὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἱερός κατὰ τὸ Ζήσ, εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ V π. X. αἰῶνος τὸ ὄνομα θεοῦ Ἄιδεύς IG V 1, 214 ἐκ Λακωνικῆς, βεβαίως κατὰ τὸ Δεύς, καὶ τὸ ἐπίσης ὄνομα θεοῦ Ἄρευς ἐκ Βοιωτίας καὶ Λέσβου².

Παραδίδεται ὅτι ὀνομαστικὴν Δίς ἐχρησιμοποίησεν ὁ ποιητὴς Ρίνθων (III π. X.). Τὴν πληροφορίαν παρέχει ὁ Χοιροβοσκός, ὅστις καὶ ἐρμηνεύει ὀρθῶς τὸν τύπον τοῦτον: I 214,30 (Hilgard) = Ἡρωδ. II 674, 40 (L.): «οὐ γὰρ, ὡς νομίζουσί τινες, ἀπὸ τῆς Δίς εὐθείας τῆς κειμένης παρὰ τῶ Ρίνθωνι ἐγένετο ἡ Διὸς γενική, ὥσπερ ἀπὸ τοῦ κίς κίος... ἐκεῖνος γὰρ ἐπλάσατο τὴν Δίς εὐθεῖαν πρὸς τὴν Διὸς γενικήν, ἵνα νομισθῇ ἀκόλουθος εἶναι ἡ γενική». Πβ. καὶ I 191, 20 καὶ Ἡρωδ. II 911, 8 (L.). Τὸ πλάσμα τοῦτο ἐνθυμίζει τὸ Δῖνος τοῦ Ἄριστοφάνους Νεφ. 828: «Δῖνος βασιλεύει, τὸν Δί' ἐξεληλακώς». Τὸ Δῖνος ἐκ τοῦ προσηγορικοῦ δῖνος (παρὰ τὸ δῖνη), ἔπλασεν ὁ κωμικός, ἀντιπαραταξάμενος τοῦτο τῶ Δία, διότι εὔρισκε συστοιχίαν τῆς λέξεως πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ δ τύπους τῶν πλαγίων πτώσεων τοῦ ὀνόματος Ζεύς.

festgehalten, während bei den Griechen die weibliche Auffassung durchdrang und μήνη Μήνη sich erzeugte».

¹ Ἀντιθέτως πρὸς ἡμᾶς ὁ E. Hermann, Lautgesetz und Analogie σ. 167 ὑποστηρίζει ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων μήν - Ζεύς δὲν ὑπάρχει σημασιολογικὴ σχέσις, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλληλεπίδρασις ἐν τῇ κλίσει ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ μεμονωμένου τοῦ κλιτικοῦ παραδείγματος.

² Ὁ E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 576 νομίζει ὅτι τὸ Ἄρευς ἐπλάσθη κατὰ τὸ ἱερεύς. Ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι εἰς τὸν μεταπλασμὸν ἐβοήθησε τὸ ὄνομα τοῦ ὑφίστου τῶν θεῶν.

Τελευταῖον ἐν τῷ περὶ τῶν ὀρθῶν πτώσεων τοῦ ὀνόματος λόγω προβάλλω πρὸς συζήτησιν τὸν γνωστὸν ὡς μεσαιωνικὸν καὶ νεοελληνικὸν τύπον ὄνομ. Δίας.

Οὗτος παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, τοῦ Χοιροβοσκοῦ, τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ καὶ τοῦ Γουδιανοῦ Ἐτυμολογικοῦ Ἡρωδ. II 422,7 (L.): *Δίας ὁ ἦρως εἷς τῶν Τιτάνων παρὰ τὴν Διὸς γενικὴν γίνεται Δίᾱς καὶ κράσει Δίας*», Χοιροβ. Περὶ ὀρθογραφ. ἐν Cramer, Anecd. Oxon. II 192, 13 κέξ.: «*Δίας διὰ τοῦ ι γράφεται ὡσπερ γὰρ ἀπὸ τοῦ δράκοντος γενικῆς γίνεται δρακοντίας, οὕτως καὶ ἀπὸ τῆς Διὸς γίνεται Δίᾱς καὶ κατὰ κράσιν τῶν δύο ι ι εἷς ἐν ι μακρὸν Δίας*», Μέγ. Ἐτυμολ. 271, 3 κέξ.: «*Δίας ὡς ἀπὸ τοῦ δράκων δράκοντος, δρακοντίας, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ Διὸς γίνεται Δίᾱς καὶ κράσει Δίας*»¹, Γουδιανὸν Ἐτυμολ. 360, 4 κέξ.: «*Δίας ὁ Ζεύς ὡς ἂν εἰ δι' οὗ ζῶμεν*».

Τὴν ἀνωτέρω σπουδαίαν πληροφορίαν ὅτι εἰς χρόνους μεταγενεστέρους ἡδη ἐλέγετο ὄνομ. Δίας, μόνον ὁ A. C o o k παρατήρησε καὶ ἐθησαύρισε, Zeus II σ. 352, πλὴν καὶ οὗτος ἐξ ἀγνοίας τῶν τῆς ἐξελίξεως τῆς κλίσεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν τύπον τοῦτον, πολὺ δὲ μᾶλλον νὰ ἀντιληφθῇ τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ ἀνωτέρω πληροφορία διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τύπων καὶ τῆς κλίσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Διός. Οὗτος ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω παραδιδόμενοι τύποι Δίᾱς - Δίας εἶναι ἡ προβαθμὶς τῆς φωνητικῆς ἐξελίξεως τοῦ τύπου Ζάς, ἐνθ. ἀν. σ. 352: «*Indeed, according to one of the Greek etymological lexicons, Zeus himself was called Δίας - a remark which has not attracted the attention that it deserves. We may therefore with some confidence point to the series Δίᾱς - Δίας - Ζάς as a Greek equivalent of the Latin *Divianus - Dianus - Janus*».

Ὡς δ' ὅμως τὸ Janus οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Dianus², οὕτω καὶ οἱ τύποι Ζάς καὶ Δίας δὲν σχετίζονται. Διὰ τὸν γνώστην τῆς ἐξελίξεως τῆς κλίσεως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἡ ἐρμηνεία τοῦ τύπου τούτου εἶναι ἀπλουστάτη. Ὁρμήθη δῆλον ὅτι ἡ ὀνομαστικὴ Δίας ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς Δία, κατὰ τὸ βασιλέα - βασιλέας, ἱερέα - ἱερέας, κλπ.³.

Ἀπὸ τῆς ὀνομαστικῆς Δίας ἐσηματίσθη πλήρες νεοελληνικὸν κλιτικὸν σύστημα, γενικὴ τοῦ Δία, αἰτιατικὴ τὸν Δία. Παραδείγματα παρατίθημι ἐκ τοῦ κρητικοῦ δράματος «*Ζήνων*» τοῦ XVII αἰῶνος (ἐκδ. Σάθα):

¹ Πβ. καὶ Γουδιανὸν Ἐτυμολογικὸν 360, 1.

² Ἰδ. ἀνωτ. σ. 10.

³ Ἰδ. Γ. Χατζιδάκι, Μεσαιων. καὶ Νέα Ἑλλην. II σ. 7 κέξ. καὶ E. S c h w y z e r, Griech. Gramm. σ. 585 κέξ.

α) Ὀνομαστική:

A 347: *κι ὁ Δίας μὲ τὸν Ἄρη
νὰ πολομοῦ ᾽ς τὸν οὐρανὸ τῆ νίκη ποιός νὰ πάρη*

β) Γενική:

Γ 271: *τοῦτος ὁ νοῦς μου ᾽ς τὸ θρονὶ σήμερο μ᾽ ἀνεβάζει
κ᾽ ἡ δύναμί μου ἡ πολλὴ τοῦ Δία ὡ πῶς ταιριάζει¹*

γ) Αἰτιατική:

A 373: *᾽Σ τὸ Δία ἀμνόγω σήμερο, αὐτάνα σου τὰ λόγια,
τοῦ κεφαλιοῦ σου θὰ βρεθοῦ ἄσκημα μοιρολόγια!*

Ἄς μὴ νομισθῆ πάντως ὅτι τὸ σύστημα *Δίας, Δία, Δία (ν)* ἐπέδωκέ ποτε ὡς λαϊκὸν στοιχεῖον. Τοῦτο ἐδημιουργήθη εἰς χρόνους μεταχριστιανικούς, ὅτε μετὰ τῆς λατρείας εἶχεν ἐκβληθῆ τῆς χρήσεως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Διός. Ἐν τῷ ὡς ἄνω κρητικῷ δράματι γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος, διότι ἡ ὑπόθεσις ἐξελίσσειται ἐν οὐχὶ χριστιανικῷ, ἀλλ' ἐν ἐθνικῷ περιβάλλοντι. Ὁ τύπος καὶ τὸ ὄλον σύστημα εἶναι λόγιον δημιούργημα, πλασθὲν κατὰ συνήθη γραμματικὰ πρότυπα. Ὄθεν κακοζήλως εἰσάγεται ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν λογοτεχνῶν καὶ τείνει νὰ ἀντικαταστήσῃ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς λογοτεχνίας τὸ περιλάλητον Ζεὺς, πρὸς ὃ οὔτε εἰς λόγον ποιητικῆς ἐκφράσεως οὔτε εἰς λόγον ἱστορίας δύναται νὰ συγκριθῆ. Ἀμφότεροι οἱ τύποι Ζεὺς καὶ Δίας περιῆλθον ἡμῖν μόνον διὰ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ κατὰ ταῦτα δὲν δικαιολογεῖται ἡ προτίμησις τοῦ τύπου Δίας, ὡς δῆθεν «ζωντανοῦ» στοιχείου. Τοῦναντίον ἡ σύγχρονος διεθνῆς λογοτεχνία μεταχειρίζεται τὸν πανάρχαιον τύπον Ζεὺς καὶ οἱ μελετηταὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ζωῆς δοκιμάζουσιν αἰσθημα ἀηδίας παρατηροῦντες τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ τύπου τούτου διὰ τοῦ Δίας: «um so stilwidriger wirkt poetisches Δίας für Zeus!» γράφει ὁ E. Schwyzer, κράτιστος γνώστης τῆς ἐξελίξεως τοῦ τε γραπτοῦ καὶ τοῦ προφορικοῦ ἑλληνικοῦ λόγου².

Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἀπαιδευτοὶ τῶν Ἑλλήνων, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μεταγενεστερῶν χρόνων καὶ ἐξῆς, δὲν ἠσθάνοντο ἐν τῇ ἐκτάσει αὐτῆς τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος Ζεὺς. Ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ τῆς λατρείας ἐγίνωσκον οὗτοι ποικίλους τύπους τῆς λέξεως, ὀλόκληρον δ' ὅμως τὸ κλιτικὸν σύστημα ἦτο δύσκολον νὰ κατακτήσωσιν. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀναλογικῶς σχηματισθέντων τύπων, οὓς ἐγέννησεν ἡ προσπάθεια πρὸς ἐνοποίησιν τοῦ δυσκόλου κλιτικοῦ συστήματος τῆς λέξεως.

¹ Παρὰ τὸν τύπον γεν. τοῦ Δία, γίνεται συχνὴ χρῆσις καὶ τῆς γεν. Διός ἐν τῷ ὡς ἄνω δράματι, ὡς π.χ. Δ 242: «τοῦ Διός τὴν ψεύτικη εἰκόνα ἐπροσκύνα» κ. ἄ.

² Griech. Gram. σ. 133.

Ἐνωρῆς φαίνεται ὅτι ἐσηματίσθη καὶ ἰδιόκλιτον σύστημα τοῦ ὀνόματος: ὁ Ζεύς, τοῦ Ζεῦ, τῷ Ζεῦ, τὸν Ζεῦ (ν), ὦ Ζεῦ καὶ ὦ Ζεύς. Τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ πιστώσω ὠλοκληρωμένον πρὸ τοῦ XVII αἰῶνος, ἦτοι ἐν ἔργοις τοῦ κρητικῆς θεάτρου· ὅτι δ' ὅμως ἤρχισε νὰ δημιουργηθῆ παλαιότερον, θὰ δείξω κατωτέρω. Αἱ μαρτυρίαι, ἃς παρατιθέμεθα, ἔρχονται ἐκ τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτζη καὶ τοῦ Φορτουνάτου τοῦ Φωσκόλου τῶν ἐκδόσεων Ξανθοῦδίδου:

α) Ὀνομαστική:

Φορτουν. Ἰντερμ. Β στ. 47: *Τὰ πράματα ὁποῦ ὁ Μέγα Ζεὺς ὄριση νὰ γενοῦσι
τυχαίνει νὰ προσέχουσι κι ὅλοι νὰ προσκυνοῦσι*

Ἰδ. ἐπίσης αὐτόθ. στ. 17, 26, 142, Ἐρωφ. Γ 321 κ. ἄ.

β) Γενική:

Ἐρωφ. Πρόλ. 115 - 6: *κ' ἐδῶ ξαφνίδια νὰ ῥθετε σᾶς ἔκαμεν ἡ χάρι
τοῦ Ζεῦ, ξόμπλι πᾶσ' ἕνας σᾶς γιὰ νὰ μπορῆ νὰ πάρη*

Ἐπίσης αὐτόθ. Α 51, 602, Γ 296, 306, Ε 6 κλπ. Παρὰ Φορτουν. συναντῶμεν γενικὴν τοῦ Ζεύς:

Ἰντερμ. Β 71 - 2: *καὶ ὄξω ἀπὸ τοῦτο βρῖσκομαι θεὰ ἔτσι μεγάλη
τοῦ Ζεὺς τοῦ μεγαλώτατου γυναικα του καὶ πάλι*

καὶ Γ 113 - 4: *Συρθῆτε τὸ λοιπονθὲς ῥς τὴ χώρα κ' ἐγὼ μπαίνω
μέσα, κ' εἰς τοῦ μεγάλου Ζεὺς γιὰ λόγου σας παγαίνω.*

γ) Αἰτιατική:

Φορτουν. Α 336 - 7: *καὶ νὰ μὴν ἦκαμα ποτὲ κακό, κ' εἰς τοῦτο βάνω
ὄρκο καὶ μάρτυρα τὸ Ζεῦ ποῦ (ῥς) τσι οὐρανοὺς ἀπάνω.*

δ) Κλητική:

Ἐρωφ. Β 524 - 5: *Ζεῦ, τς ὀφθαλμούς σου γύρισε ῥς ἐκείνη,
ῥδέ τη λυπητερά, παρακαλῶ σε*

καὶ Γ 361 *Ζεῦ, ἀποῦ στέκεις ῥς τς οὐρανοὺς...*

Παρὰ Φορτουνάτω μαρτυρεῖται κλητικὴ Ζεύς:

Ἰντερμ. Α 135: *Μὲ δίκαιο σήμερο, ἄξε Ζεύς, πρέπει ν' ἀποφασίσῃς*

Ἡ μαρτυρία τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν γνησιότητα τῶν ὡς παλαιῶν μαρτυρουμένων τύπων αἰτ. Ζεῦν καὶ Δοτ. Ζεῦ, δηλούντων σαφῶς ὅτι τὸ ὡς ἄνω ἰδιόκλιτον σύστημα εἶχεν ἔκτοτε δημιουργηθῆ.

Τύπος αἰτιατικῆς Ζεῦν μαρτυρεῖται ἐκ στίχου ἐπιγράμματος τοῦ ποιητοῦ Αἰσχυρίωνος τοῦ Σαμίου παρ' Ἀθηναίω VIII 335C:

οὐ γὰρ μὰ τὸν Ζεῦν, οὐ μὰ τοὺς κάτω κούρους

Παρ' Εὐσταθίω 1387, 28 ἀναφέρεται: «ἔστι καὶ αἰτιατικὴ παρὰ Πολυκράτει

τῷ σοφιστῇ μονοσυλλάβως, τὸν Ζεῦν, περισπωμένη κατὰ τὸ λῖς λῖν καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα μονοσύλλαβα.» Ὅτι δ' ὁμοῦς ὁ Εὐσταθίου ἐπλανήθη καὶ πῶς οὗτος ἐπλανήθη, διότι ὁ παρ' Ἀθηναίῳ στίχος ἀνήκει τῷ Αἰσχυρίῳ καὶ οὐχὶ τῷ Πολυκράτει, διδάσκεται ἐν Θησαυρῷ Ἑρρίκου Στεφάνου (ἔκδ. Παρισίων) ἄρθρ. Ζεὺς σ. 22 ὑπὸ G. Dindorf¹. Παραδόξως τὸ δίδαγμα ἀγνοεῖται ἐν τῷ ἄρθρ. Zeus τοῦ λεξικοῦ Roscher σ. 574, ἔνθα παραλαμβάνεται ἀβασανίστως ἢ ἐσφαλμένη πληροφορία τοῦ Εὐσταθίου. Ἐν τῇ Παλατινῇ Ἀνθολογίᾳ VII 345, 5 ὁ στίχος ἀναγράφεται ὡς ἑξῆς:

οὐ γὰρ μὰ τὸν Ζῆν', οὐ μὰ τοὺς κάτω κούρους

οὕτω δ' ἐκδίδεται καὶ ἐν τῇ Λυρικῇ Ἀνθολογίᾳ τοῦ E. Diehl I² 3,102 (6, 5), τῆς παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ γραφῆς Ζεῦν τιθεμένης ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι. Διορθωσιν εἰς Ζῆν' τοῦ παρ' Ἀθην. Ζεῦν προέτεινεν ὁ G. Dindorf ἐν τῷ Θησαυρῷ ἔνθ' ἀν., ὁ δὲ H. Collitz, Bezz. Beitr. 10 (1886) σ. 52 γράφει: «In das Gebiet der Erfindungen gehört auch wohl der acc. Zeūn». Φρονοῦμεν ὅτι ὡς ἔχει ὁ στίχος παρ' Ἀθηναίῳ ἔχει καλῶς καὶ ὅτι διορθώσεως εἰς Ζεῦν χρήζει ὁ ἐν τῇ Παλατ. Ἀνθολ. τύπος Ζῆν'. Ἡ παρ' Ἀθηναίῳ αἰτ. Ζεῦν εἶναι ἀπόδειξις ἀρχαίας ἰδιοκλίτου κινήσεως τοῦ ὀνόματος, συμφώνου πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἐτέρα ἀπόδειξις τῆς ἡμετέρας γνώμης εἶναι ὁ τύπος δοτ. Ζεῦ, μαρτυρούμενος ἐξ ἐπιγραφῆς ἐξ Ἀπούλου τῆς Δακίας IG Rom. I 545 (=CIL III 7762): «Ζεῦ Σαρδενδηρῶ», ἔνθα ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ «Ζεῦ pro Διὶ positum esse videtur».

Ἐκ συμφύσεως τέλος τῶν κλιτικῶν παραδειγμάτων Ζεὺς, Διός... καὶ βασιλεύς, βασιλέως... προέκυψε τὸ ἀναλογικὸν σύστημα Ζεύς, Ζέως, Ζέος, Ζεός, Ζευός, Ζεῖ, Ζέα.

Οἱ τύποι γεν. Ζεός, δοτ. Ζεῖ, αἰτ. Ζέα μαρτυροῦνται παρὰ Σέξτω τῷ Ἐμπειρικῷ (II μ. X.) Πρὸς Μαθηματικούς A 177 (ἔκδ. Bekker): «Ὁ μὲν τῆς Ζεὺς ὀρθῆς πτώσεως τὰς πλαγίους σχηματίζων τοῦ Ζεός, τῷ Ζεῖ, τὸν Ζέα κατὰ τὸν πρότερον τοῦ Ἑλληνισμοῦ χαρακτῆρα διαλέλεκται, ὁ δὲ ἀφελῶς τοῦ Ζηνός λέγων καὶ τῷ Ζηνί καὶ τὸν Ζῆνα κατὰ τὸν δεύτερον καὶ συνηθέστερον ἡμῶν». Καὶ τὸ σύστημα τοῦτο καταδικάζεται ὡς ἀνύπαρκτον ὑπὸ τοῦ H. Collitz, Bezz. Beitr. 10 (1886) σ. 52: «sicher ist die Flexion τοῦ Ζεός, τῷ Ζεῖ, τὸν Ζέα «κατὰ τὸν

¹ «Apud Athen. quum Polycrates mentis praecessisset, epitomes scriptor negliger posuit: Σημεῖωσαι ὅτι εὔρηται αἰτιατικὴ τὸν Ζεῦν ἀπὸ εὐθείας τῆς Ζεὺς παρὰ Πολυκράτει τῷ σοφιστῇ, quod in errorem induxit Eustathium p. 1387, 28».

πρότερον τοῦ Ἑλληνισμοῦ χαρακτηῖρα » bei Sext. Empir. Adv. math. S. 254 erfunden ». Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων καὶ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τρόπων, καθ' οὓς ἔτι ἠδύνατο νὰ ρυθμισθῆ ἀναλογικῶς τὸ δύσκολον κατὰ τὴν κλίσιν ὄνομα Ζεύς, δὲν δικαιολογεῖται ὁ ἀνωτέρω ἀφορισμὸς τοῦ H. Collitz. Τὸ σύστημα τοῦτο δι' ἀνθρώπους ἀήθεις πρὸς τὴν δύσκολον κλίσιν τοῦ ὀνόματος εἶναι ψυχολογικῶς καὶ γραμματικῶς νοητόν, δὲν πρέπει δέ, ἐπειδὴ δὲν ἐπέδωκε καὶ δὲν μαρτυρεῖται ἀλλαχόθεν, νὰ ἀποκλείωμεν. Ἐξ ἄλλου αὐτὸς οὗτος ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς γνωρίζει ὅτι τὸ σύστημα εἶναι προῖόν ἀναλογίας ἄξιον γέλωτος, δι' ἀνθρώπους βεβαίως εἰδήμονας τῶν πραγμάτων, καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τῆς χρήσεως τούτου ἔνθ' ἂν. 195-6: « τὸ μὲν γὰρ τῆς ὀρθῆς πτώσεως ὁ Ζεύς οὔσης τὰς πλαγίους προφέρεσθαι Ζηρός, Ζηρί, Ζῆρα καὶ τῆς κύων, κυρός, κυρί, κύνα σαφές, ἀλλὰ καὶ ἀπροσκοπον τοῖς πολλοῖς εἶναι φαίνεται τοῦτο δέ ἐστι τὸ τῆς κοινῆς συνηθείας. τὸ δὲ ἀπὸ τῆς Ζεύς ὀρθῆς Ζεός λέγειν καὶ Ζεῖ καὶ Ζέα... οὐ μόνον ἀσαφές, ἀλλὰ καὶ γέλωτος, ἔτι δὲ προσκοπῆς ἄξιον εἶναι δοκεῖ τοῦτο δὲ γίνεται ἀπὸ ἀναλογίας. τοίνυν, ὡς ἔφη, οὐ ταύτη χρησιότατον, ἀλλὰ τῇ συνηθείᾳ »¹.

Τέλος τὸν τύπον Ζέως μαρτυρεῖ ὡς δυνατὸν ὁ Εὐστάθιος 162, 32: « Ἰστέον δὲ ὅτι ὁ Ζεὺς ἀκλίτως ἔχει διὰ κανόνων ἐναντιότητα, καθά φασιν οἱ παλαιοί. εἰς μὲν γὰρ κανὼν διὰ τοῦ -εως κλίνει αὐτὸ τῶ λόγῳ τῶν εἰς -εως, ἵνα τοῦ ὑποτακτικῶν φωνήεντος ἤγουν τοῦ ν ἐκπεσόντος κλιθεῖη Ζεὺς Ζέως » τοὺς δὲ τύπους Ζεὺς καὶ Ζέος τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν 409, 10: « δύο κανόνες εἰσὶν οἱ μαχόμενοι ὁ μὲν εἰς λέγει ὅτι πᾶν ὄνομα μονοσύλλαβον δξύτονον μακροκατάληκτον εἰς -ς λῆγον διὰ καθαροῦ τοῦ -ος κλινόμενον τὸν χρόνον τῆς εὐθείας φυλάττει καὶ ἐν τῇ γενικῇ οἶον, δμῶς δμῶς· θῶς, θῶς· καὶ ὄφειλεν εἶναι Ζεὺς, Ζεὺς· ὁ δὲ ἕτερος λέγει ὅτι τὰ εἰς -εως διὰ τοῦ -εος κλίνονται καὶ ὄφειλεν εἶναι Ζεὺς, Ζέος ».

Οἱ τύποι πλαγίων πτώσεων, ὅσοι δὲν διεπτύχθησαν μέχρι τοῦδε, εἶναι φωνητικῶς σύμφωνοι πρὸς τὸ παραδοθὲν κλιτικὸν σύστημα τοῦ ὀνόματος Ζεύς ἢ εἶναι ἀναλογικοὶ σχηματισμοί, παρ' οἷς ὅμως ἡ ἀναλογία ἐχώρησεν ἀπὸ πλαγίων καὶ πάλιν πτώσεων. Καὶ τῶν τύπων τούτων τὴν ποικίλιαν ἐδημιούργησεν ὡσαύτως ἡ δύσκολος ψυχολογικὴ κατάκτησις τῆς τε κλίσεως καὶ τῆς διτυπίας τοῦ ὀνόματος: Ζεύς, ἀλλὰ Διός. Οἱ μετὰ τοῦ δ τύποι τῶν πλαγίων πτώσεων παλαίουσι πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ ζ πρὸς ἐπικράτησιν, ἥδη ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου. Ἴνα δ' ὅμως ἀντιληφθῶμεν σαφέστερον τὴν δημιουργίαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς πάλης ταύτης, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς.

¹ Ἐν Ἀθήναις λέγεται σήμερον πολλάκις ὑπὸ τῶν ἀπαιδευτῶν ὁδὸς ἢ στάσις Βουλγαροκτόνος, ἀναλογικῶς κατὰ τὰ ὀνόματα ὁδῶν Κοδριγκτωνός, Μαϊζῶνος κλπ.

Αἰτιατική. Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ σ. 32 εἶδομεν ὅτι κληρονομηθεὶς τύπος αἰτιατικῆς εἶναι ὁ τύπος Ζῆν < *diē[u]m, πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ Ἰνδ. Dyām, Λατιν. diem¹.

Ἄπαντα οὗτος τύπος ἀπαντᾷ τρις παρ' Ὀμήρῳ:

Θ 206 *Τρωῶας ἀπόσασθαι καὶ ἐρυνκέμεν εὐρύοπα Ζῆν*

Ξ 265 καὶ Ω 331², πανταχοῦ ἐν τῇ φράσει «εὐρύοπα Ζῆν»³. Ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε θέσει ἀπόστροφον, διότι ἅπαντα τὰ παραδείγματα κεῖνται ἐν τέλει στίχου, οὗτινος ὁ ἐπόμενος ἄρχεται πάντοτε ἀπὸ φωνήεντος⁴. Ἄλλ' ὁ G. Hermann⁵, ὁρμώμενος ἐκ μετρικῶν λόγων, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν δικαιολογεῖται ἢ ἀπόστροφος, τὴν γνώμην δ' αὐτοῦ ταύτην ἐβεβαίωσεν ἢ φωνητικῆ τῆς συγχερόνου συγκριτικῆς γλωσσολογίας⁶.

Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ ὁ τύπος οὗτος Ζῆν τῆς αἰτιατικῆς δὲν ἦτο σαφής, διότι ἐν τῷ γλωσσικῷ αἰσθήματι τῶν λαλούντων τὴν εἰκόνα τῆς αἰτιατικῆς ἐκάλυπτον τύποι οἷον ἀπτῆν - ἀπτῆν - α, χῆν - χῆν - α κλπ., αὐχῆν - αὐχέν - α, λιμήν - λιμέν - α, ποιμήν - ποιμέν - α, φρήν - φρέν - α κλπ. ἄρν - α, κύν - α, χθόν - α κλπ. Ἐκρίθη λοιπὸν ἀναγκαῖον, ὅπως πρὸς σαφεστέραν ἔκφρασιν τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ὀνόματος Ζεὺς προστεθῆ ἢ χαρακτηριστικὴ κατάληξις τῆς αἰτιατ. α⁷, οὕτω δὲ προῆλθεν ὁ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐξῆς συνήθης τύπος Ζῆνα (δὲς μόνον παρὰ τῷ ποιητῇ) καὶ πρὸ ἀκολουθοῦντος φωνήεντος Ζῆν' (πεντάκις παρ' Ὀμήρῳ):

Ξ 157 *Ζῆνα δ' ἐπ' ἀκροτάτης κορυφῆς πολυπίδακος Ἰδης
ἦμενον εἰσεῖδε...*

Ε 756 *Ζῆν' ὑπατον Κρονίδην ἐξείρετο καὶ προσέειπε*

κλπ. Ἐν ἐπιγραφαῖς ὁ τύπος Ζῆνα μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον ἐξ ἀρχαϊκῆς ἐπιγρα-

¹ Πβ. καὶ Δωρικὸν βῶν (ἀντὶ βοῦν), Ὀμβρικὸν bu m < g^uo[u]m (ἀρχ. Ἰνδικὸν gām), Λατινικὸν rēm < rēm < re[i]m (ἀρχ. Ἰνδικὸν rām). Ἰδ. καὶ Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² I σ. 416, H. Hirt, Griech. Laut- u. Formenlehre² σ. 191-192.

² Ἐπίσης Ἡσιόδ. Θεογ. 884.

³ Ἡ φρ. φαίνεται παροιμιώδης, τεκμήριον πολὺ παλαιοτέρας καταγωγῆς.

⁴ Πβ. Σχόλ. Α εἰς Θ 206 καὶ Ω 331 - 2: «-ν' ἐς πεδίον προφανέντε] οὕτως τὴν συναλοιφήν διείλεν Ἀρίσταρχος, Ζῆ-ν' ἐν ἀρχῇ στίχου τὸ ν θείς».

⁵ Elementa doctrinae metricae, Lipsiae 1816 σ. 351.

⁶ Πβ. H. Collitz, Bezz. Beitr. 10 (1886) σ. 49, J. Wackernagel, Sprachl. Unters. z. Homer σ. 160 κέξ.

⁷ Ἰδ. καὶ A. Meillet-J. Vendryes, Traité de grammaire comparée des langues classiques², Paris 1927 σ. 452 καὶ 460.

φῆς ἐξ Ἐφέσου GDI 5598₂₋₃: «[τὸ] Ζῆνα ἐγμαρτυρεῖν»¹, ἐξ Ἱεραπύτνης (III/II π. X.) GDI 5041₁₃: «Ζῆνα Ὁράτριον», κλπ.

Μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀναλογικοῦ τούτου τύπου ὁ ἔξομαλισμὸς προεχώρησεν ὡς ἀκολούθως. Ἐπειδὴ ἐν τῷ αἰσθηματι τῶν λαλούντων ἦτο ἐναργὲς τὸ σύστημα χῆν-α, χην-ός-χην-ί, κύν-α κυν-ός-κυν-ί, χθόν-α, χθονός-χθον-ί κλπ., εἶπον οὗτοι καὶ Ζηνός Ζηνί, διότι δὲν ἐνεθυμοῦντο πλεόν ὅτι τὸ -α ἐν τῷ τύπῳ Ζῆνα ἦτο πρόσθετον καὶ ὅτι τὸ -ν ἦτο παλαιὰ κατάληξις καὶ οὐχὶ θεματικὸν στοιχεῖον. Περαιτέρω χωροῦντες ἔπλασαν (κατὰ τὸ σύστημα μηνός-μηνί-μῆνα ὄνομ. μῆν, Ἄττ.) ὀνομαστικὴν Ζήν, ὡς ἀνωτέρω σ. 66 ἐλέχθη.

Γενική. Ἡ γενικὴ Ζηνός μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον παρ' Ὀμήρῳ (22 φοράς):

Δ 408 *πειθόμενοι τεράεσσι θεῶν καὶ Ζηνὸς ἀρωγῇ*

κλπ. Ἐπὶ λίθων εὐρίσκομεν ταύτην ἐξ Ἐρυθρῶν, Κρήτης, Θήρας κ. ἄ. Ἐξ Ἐρυθρῶν (III π. X.) SIG³1014₂₆: «Ζηνὸς [Φη]μίον», Κρήτης (II π. X.) Inscr. Creticae I 119 (Λατῶ 5₄₈): «οἱ δὲ Ὀλόντιοι ἐν [τῷ] Ζην[ὸ]ς τῷ Ταλλαίῳ», Θήρας (I π. X.) IG 12,3 Suppl. 1357: «Ἐστίας καὶ Ζηνὸς Σωτήρος».

Δοτική. Καὶ τὴν δοτικὴν Ζηνί εὐρίσκομεν ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (ἐννεάκις):

B 49 *Ζηνὶ φόως ἐρέουσα καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισιν*

κλπ. Ἐν ἐπιγραφαῖς: Κῶς (IV/III π. X.) Cauer - Schwyzer 251A₂₄: «Ζηνὶ κάρονκες ἄγοντι εἰς ἀγοράν», Ὀλυμπία (III π. X.) Ditt.-Purg. 481₂: «στήσαμεν ἔρμα δίκης Ζηνὶ παρ' ἰθυδίκωι», Ἐρυθραὶ (II π. X.) Wilamowitz, Nordionische Steine (Abh. Preuss. Akad. 1909 Phil.-Histor. Klasse) ἀριθ. 12₇₂: «Ζηνὶ ΚΑ[...]»² κ. ἄ.

Τύπον δοτ. Ζηνεῖ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Διεῖ πλασθέντα, ἀναφέρει ὁ Γ. Χατζιδάκις, Ἀκαδ. Ἀναγν.² II σ. 76, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἔξακριβώσω πόθεν παρέλαβε τοῦτον.

Ὡς ἐξετέθη, ἐχώρησεν ἡ μία τῶν ὁδῶν πρὸς ἔξομαλισμὸν τοῦ κλιτικοῦ συστήματος τοῦ ὀνόματος Ζεὺς ἐν ταῖς πλαγίαις πτώσεσιν, ἀπὸ τῆς αἰτιατικῆς ὀρμηθεῖσα. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῇ σκέψει τοῦ Ἑλληνοῦ διεξήγετο,

¹ Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ: «ν ist vor ζ unterdrückt wie in der Composition (συζυγία u.s.f.)».

² Αὐτόθ. σ. 37 καὶ 47 «Διὶ Σωτήρι», ἧτοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου ἀντιπροσωπεύονται οἱ τύποι ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων (δ καὶ ζ).

ὡς πολλάκις ἐρρήθη, πάλη πρὸς ἐπικράτησιν μεταξὺ τῶν μετὰ τοῦ ζ καὶ δ τύπων τοῦ προκειμένου ὀνόματος.

Οὕτως ἐδημιουργήθη καὶ τὸ μετὰ τοῦ δ σύστημα πλαγίων πτώσεων, ὁρηθὲν τοῦτο ἀπὸ τῶν παραδοθεισῶν γεν. ΔιϜός, δοτ. ΔιϜί. Ἐπειδὴ δὴλον ὅτι οἱ λαλοῦντες ἐγνώριζον ὅτι ἐν τοῖς πλείστοις μετὰ μονοσυλλάβου θέματος ὀνόμασιν ἡ αἰτιατικὴ διακρίνεται τῶν λοιπῶν πλαγίων πτώσεων διὰ τῆς καταλήξεως καὶ τοῦ τόνου (κυν-ός - κυν-ί - κύν - α, νυκτ-ός - νυκτ - ί - νύκτ - α, ποδ -ός - ποδ - ί - πόδ - α, φρεν-ός - φρεν - ί - φρέν - α, χην -ός - χην-ί - χῆν - α, χθον-ός - χθον - ί - χθόν - α κλπ.) ἐσημάτισαν εὐκολώτατα ἀπὸ τῶν Δι -ός - Δι -ί τὴν αἰτιατικὴν Δί - α καὶ οὕτω τὸ θέμα Δι - εἰσηλθεν εἰς ἀπάσας τὰς πλαγίας πτώσεις¹. Βραδύτερον ἀπὸ τοῦ συστήματος τούτου ἐδημιούργησεν ὁ Ρίνθων τὴν ὄνομ. Δίς, ὡς ἀνωτέρω σ. 72 κέξ. εἴπομεν.

Ἡ νέα αὕτη αἰτιατικὴ Δία ἐξετόπισε τὴν ἀρχαίαν Ζῆν, ὅπως ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ ὁ ἀνάλογος νεώτερος σχηματισμὸς dīn - am ἐξετόπισε σὺν τῷ χρόνῳ τὸν κληρονομηθέντα τύπον dyām².

Τὸ σύστημα Διός - ΔιϜός, Δί - ΔιϜί, Δία παραδίδεται ὡς ἑξῆς:

Γενική. Ἡ γεν. ΔιϜός ἀντιστοιχεῖ γράμμα πρὸς γράμμα πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἰνδικὴν γεν. dīnāh, ἀμφότεραι δὲ προέρχονται ἀπὸ Ἰνδοευρ. *dīuós. Ὁ τύπος παραδίδεται μόνον ἐπιγραφικῶς: Κεφαλληνία (VI π. X.) Brit. Mus Inscr. 952³, Ἄργος (III π. X.) Bull. Corr. Hell. 33 (1904) σ. 445 - 6: «ΔιϜός Πανόπια».

Ὁ τύπος Διός παραδίδεται παρ' Ὀμήρω:

A 5 ... Διὸς δ' ἔτελείετο βουλὴν

κλπ. Ἐξ ἐπιγραφῶν: Ἀρχαϊκὴ ἐπιγρ. ἐξ Ἡλιδος Ditt.-Purg. 12₅: «τῷ Διὸς τῷ Ὀλυμπίῳ», ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐρυθρῶν (III π. X.) SIG³ 1014_{69/70}: «Διὸς Ἀποτροπαίου».

Παρὰ τὸν τύπον Διός παραδίδεται καὶ ὁ βαρυντούμενος λεσβιακὸς τύπος Δίος:

*Ποικιλόθρον' ἀθάνατ' Ἀφρόδιτα,
παῖ Δίος δολόπλοκε, λίσσομαί σε*

(Diehl I² 4, 3.1)⁴.

¹ Ἰδ. καὶ H. Collitz, Bezz. Beitr. 10 (1886) σ. 49.

² Ἰδ. J. Wackernagel, Altind. Gramm. III (- A Debrunner) σ. 222.

³ The Collection of Ancient Greek Inscriptions ed. by C. T. Newton I - IV, London 1874-1916.

⁴ Ἰδ. ἀνωτ. σ. 59.

¹Επιγραφικῶς παραδίδεται ἐπίσης ὁ τύπος γενικῆς Διόρ ἐξ Ἡλιδος (IV π. X.) Ditt. - Purg. 39₃₂: «τῷ Διόρ τῷ Ὀλυμπίῳ». Ὁ ρωτακισμὸς οὗτος τῆς διαλέκτου τῆς Ἡλιδος εἶναι συγγενῆς μὲν πρὸς τὸν ρωτακισμὸν τῆς νεολακωνικῆς διαλέκτου, ἀλλ' ἀρχαιότερος τούτου¹.

Ὁ Χοιροβοσκὸς παρέδωκε τύπον γενικῆς Ζιός II 390, 30 (Hilgard): «Τὸ τοίνυν Ζεὺς οὐ κλίνεται κοινῶς Ζεός, ἀλλὰ κατὰ Βοιωτοὺς καὶ νέους Ἰωνας Ζιός...». Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χοιροβοσκοῦ ἐπίστωσε στατῆρ ἐξ ἠλέκτρου ἐκ Φωκαίας², ἐφ' οὗ φέρεται κατὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Br. Keil, Hermes 29 (1894) σ. 279 σημ. 1, ἡ λέξις Ζιός. Ὁ Keil στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἐχρονολόγησε τὸν στατῆρα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 600 καὶ 560 π. X. Πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ τύπου γράφει αὐτόθ. σ. 280: «wir haben also eine neue Form des vielgestaltigen Namens, wobei ich unentscheiden lassen muss, ob hier falsche Analogie zum Nominativ Ζεὺς den Gen. Ζιός schuf oder ob mit dem sonst in dem Namen begegnenden Wechsel von ζ und δ auch dieser Wechsel zusammengehört».

Ὁ P. Kretschmer, Wiener Eranos 1909 σ. 123³, ὀρμηθεὶς ἐκ τοῦ κυρίου ὀνόματος Διεσ-κῶριάδεω ἐκ Θάσου GDI 5462₁₂⁴ καὶ Διεσ-κουρίδου ἐκ Πριήνης Inschr. v. Priene⁵ 313₆₇⁶, ὑπεστήριξε τὴν ὑπαρξιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ γενικῆς εἰς -εσ: Διές = Διός, ἣτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν παλαιὰν λατινικὴν γενικὴν εἰς -es, οἷον Apolones, Veneres⁷. Ὁ H. Ehrlich τὸ πρῶτον ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Untersuchungen über die Natur der griech. Betonung, Berlin 1912 σ. 275 καὶ βραδύτερον ἐν Phil. Wochenschr. 33 (1913) σ. 1009 ὑπεστήριξεν ἐξ ἀντιθέτου ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν ἔχομεν παλαιὰν γενικὴν, ἀλλῶς ἀμάρτυρον, ἀλλ' ὅτι παρὰ τὸ παλαιὸν ριζικὸν ὄνομα Ζεὺς, ὑπῆρχεν ἔνσιγμον θέμα *διφεσ-, ὅπερ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ ἐπιθέτῳ εὐδιεινός < *διφεσ-νο-⁸, τὸ θέμα δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἀ' συνθετικὸν τοῦ ὀνόματος *Διέσ-κορος - Διεσκῶριάδης - Διεσκουρίδης. Ὅτι δηλαδὴ ἐν τῷ *Διέσκο-

¹ Ἰδ. Thumb-Kieckers, Griech. Dial. I σ. 91 καὶ 243.

² B. Head, Historia numorum² σ. 588.

³ καὶ Glotta 13 (1924) σ. 269.

⁴ Ἰδ. Nachträge und Berichtigungen ἐν τόμῳ IV σ. 892.

⁵ F. Hiller v. Gaertringen, Die Inschriften von Priene, Berlin 1906.

⁶ Πβ. καὶ A. Dienstbach, De titulorum Priensium sonis, Marburg 1910 σ. 34.

⁷ Ἰδ. Stolz, Gramm.⁶ σ. 267.

⁸ Τὴν ἐκ τοῦ *εὐ-διφεσ-νός, παραγωγὴν τοῦ εὐδιεινός εἶχεν ἤδη ὑποστηρίξει ὁ H. Grassmann, Kuhn's Zeitschr. XI σ. 7.

ρος ἔχομεν παλαιότατον σύνθετον τοῦ τύπου *ἐγγέσ-παλος, σακέσ-παλος, σακεσ-φόρος, ἔπεσ-βόλος* κλπ.¹

Ἡ ἀνωτέρω ὑπόθεσις τοῦ Ehrlich δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν γνώμην τοῦ Kretschmer. Τῆς παλαιᾶς Ἰνδοευρωπαϊκῆς, ὡς καὶ τῆς πρωτοελληνικῆς κλίσεως, πολλὰ στοιχεῖα δὲν παρεδόθησαν ἡμῖν, διότι ἡ τάσις πρὸς κλιτικὸν ἑξομαλισμὸν ἐξηφάνισε μεταξὺ ἄλλων καὶ πολλὰς πτώσεις καὶ πτωτικὰς καταλήξεις, εἰς ἃς ἡμεῖς σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναχθῶμεν τὸ μὲν διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς ἡμετέρας γλώσσης πρὸς τὰς λοιπὰς ἀδελφὰς γλώσσας, τὸ δὲ διὰ τῆς ἀναλύσεως συνθέτων, ἐν οἷς ἀπολιθοῦνται τρόπον τινὰ καὶ παραμένουσιν ἐν χρήσει ὡς συνθετικὰ στοιχεῖα πανάρχαιοι τύποι, ἐκλιπόντες ἄλλως ἐκ τῆς χρήσεως. Καὶ ἂν δὲν περιεσώζετο ἡ δοτικὴ Διεῖ, θὰ ἠδυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἀναχθῶμεν εἰς ταύτην, τὸ μὲν ἀναλύοντες τὸ ἐπιγραφικῶς παραδοθὲν κύριον ὄνομα *Διειρέφης*, τὸ δὲ παρατηροῦντες ὅτι δοτικὴ εἰς -*ει* παραδίδεται καὶ ἐν ταῖς ἀδελφαῖς γλώσσαις, ἀρχαία Λατινικῆ, Ὀσκικῆ, ἀρχαία Φρυγικῆ κλπ.² Οὕτως ἀναγόμεθα καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γενικὴν εἰς -*es*³ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ Διεσκοριάδew-Διεσκουρίδου, παρατηροῦντες ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Λατινικῇ εἴχομεν τὸ πάλαι ὄξυτονουμένης γενικᾶς εἰς -*es*, οἷον *matres, noctes, pedes* κλπ., ἔξ ὧν ἔπειτα *matris, noctis, pedis* κλπ.⁴

Δοτικὴ. Ἡ δοτικὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἶναι πῶσις συγκρητιστικῆ, συνεχίζουσα τὴν παλαιὰν Ἰνδοευρωπαϊκὴν¹ δοτικὴν καὶ τὰς ἀφανισθείσας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τῶν ἱστορικῶν χρόνων πτώσεις ὀργανικὴν καὶ τοπικὴν. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ καταλήξεις τῆς ἑλληνικῆς δοτικῆς -*ει* (καὶ -*αι*) καὶ *ι* συνεχίζουσι καταλήξεις τῶν ἀνωτέρω Ἰνδοευρωπαϊκῶν πτώσεων. Ἡ γνησία ἑλληνικὴ δοτικὴ λήγει εἰς -*αι* καὶ -*ει*, ἡ δὲ συνήθως ὡς δοτικὴ χρησιμοποιουμένη πῶσις εἰς *ι* εἶναι συνέχεια τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς τοπικῆς.

Τὸ ὄνομα Ζεὺς παραδίδεται ἐν τῇ δοτικῇ ὑπὸ τοὺς τύπους *Διφεῖ-Διεῖ* καὶ *Διφί-Δί* μετὰ διαλεκτικῶν ποικιλιῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ μετὰ τοῦ *ει* τύποι συνεχίζουσιν Ἰνδοευρωπαϊκὴν δοτικὴν ἢ ὀργανικὴν, οἱ δὲ μετὰ τοῦ -*ι* Ἰνδοευρωπαϊκὴν τοπικὴν, ὡς ἀνωτέρω σ. 31 ἔδειξαμεν. Τοὺς οὕτω παραδοθέντας μετὰ τοῦ *δ* τύπους δοτικῆς κατατάσσω καὶ μαρτυρῶ ὡς ἔπεται :

Τύπος Διφί μόνον ἐπιγραφικῶς : Ἐπιγραφή ἐπὶ χαλκῆς περικεφαλαίας, λείας τῶν Ἀργείων ἐκ τοῦ κατὰ τῶν Κορινθίων πολέμου (V π. X.) Ditt.-Purg.

¹ Ἰδ. Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² II σ. 328 καὶ E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 440.

² Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² II σ. 76 κέξ.

³ E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 547.

⁴ Γ. Χατζιδάκι, Ἀκαδ. Ἀναγν.² II σ. 65.

250: «*Tá[ρ]γ[εῖ]οι ἀνέθεν τῶι Διφι τῶν φορυνθόθεν*». Ἐπιγραφή ἐπὶ ὄστράκου ἐκ Σαλαμῖνος τῆς ἐν Κύπρῳ ἐν συλλαβικῷ ἀλφαβήτῳ, R. Meister, Abh. Sächs. Ges. Wiss. (Phil.-Histor. Klasse) 27 (1909) σ. 309: «*Διφι jaξίας ἰ(μ)φοράς τὰ κατάργματα*». Περαιτέρω τὸ κύριον Διφίδωρος ἐξ Ἀσπένδου τῆς Παμφυλίας¹.

Ἐπί τῷ τύπῳ Διί ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ:

A 419 *τοῦτο δέ τοι ἐρέουσα ἔπος Διὶ τεροπικεραίνῳ*

κλπ. Ἐπιγραφικῶς δὲ μαρτυρεῖται ἐξ Ἀθηνῶν (422/1 π. X.) IG I² 80₁₂: «*Διὶ Μοιραγέτει*», Ὀλυμπίας (316 π. X.) Ditt.-Purg. 171_{4/5}: «*τῶι Διὶ Ὀ[λ]υμπίῳ ἀνέθ[ηκ]ε*».

Παρὰ τὸν τύπον Διί φέρεται ὁ συνηρημένος τύπος Δί, ὅστις ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρὰ Πινδάρῳ Ὀλ. 13, 106:

Δί τοῦτ' Ἐνναλίῳ τ' ἐκδώσομεν

Ἐπί τῷ τύπῳ οὗτος μαρτυρεῖται πολλαχόθεν ἐπιγραφικῶς: Ἐξ Ἡλιδος (VI π. X.) Ditt.-Purg 5₄: «*τῶι Διὶ Ὀλυν[πίοι...]*», ἐξ Ὀρχομενοῦ (V π. X.) A. E. 1925/1926 σ. 87²: «*τῶι Διὶ τῶι Ὀλυπίοι*», ἐκ Λέσβου (Μηθύμνης) GDI 276₁₈: «*Δι τῶ Σωτηῆρι*», ἐκ πολλῶν ἀρχαϊκῶν βοιωτικῶν ἐπιγραφῶν GDI 425₈: «*τῶ Δι τῶ Βασιλεῦ*», 429₂: «*τῆι Δι τῆι Βασιλεῖ*» κλπ. Ἐπίσης ὡς Ζί μαρτυρεῖται ὁ τύπος ἐξ Ἡλιδος Ditt.-Purg. 3₄: «*τῶι Ζι Ὀλυνπίο[ι...]*».

Οἱ τύποι Διεῖ-Διφεῖ:

Ἐπί τῷ τύπῳ Διεῖ³ παρεδόθη ἐπιγραφικῶς ἐκ Κερκύρας IG IX 1, 718. Περὶ τούτου παρατηρεῖ ὁ E. Schwyzer, Griech. Gramm. σ. 576 σημ. 9 ὅτι ἔχομεν νέαν ὀρθογραφίαν ἀντὶ Διί⁴. Παραδίδεται πάντως καὶ ἐκ μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν ἐκ Κιλικίας Heberdey-Wilhelm, Reise in Kilikien σ. 33 ἀριθ. 78: «*Διεῖ Σωτηῆρι καὶ Θεοῖς Σεβαστοῖς*» καὶ ἐπὶ χαλκοῦ δίσκου

¹ Fr. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917 σ. 132. Παρατηρητέον ὅτι καὶ ἡ ἐν Παμφυλίᾳ Ἀσπένδος ἦτο κτίσμα τῶν Ἀργείων.

² Ἰδ. Γ. Π. Οἰκονόμον, Ἀναθηματικὸν κρᾶνος τῶν Ὀρχομενίων, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1925/1926 σ. 87 κέξ.

³ Ἐκ τοῦ τύπου τούτου συμπεραίνει τύπον Διέφι ὁ K. Brugmann, Griech. Gramm.⁴ σ. 208 (— A. Thumb).

⁴ Ὁ E. Schwyzer ὁρᾶται ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ A. Salonius, Varia de origine et sermone tabularum Dodonae effossarum, Helsingfors 1915, ἐνθα οὗτος παρατίθησι παραδείγματα, ἐν οἷς φαίνεται ὅτι ἐν ἐπιγραφαῖς ἐξ Ἠλείου συμπύπτουσι τὰ *ε*, *ει* καὶ *η* εἰς *ι*. Ἰδὲ ὅμως καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ E. Hoffmann, Phil. Wochenschr. 37 (1917) σ. 893.

ἔξ Ὀλυμπίας Ditt.-Purg. 241: «*εὐχαριστήριον Διεὶ Ὀλυμπίῳ*». Περαιτέρω παραδίδεται τὸ κύριον ὄνομα Διειτρέφης ἔξ Ἀττικῆς (V π. X.) IG I 447III₅₃.

Ὁ μετὰ τοῦ F τύπος ΔιFεί παρεδόθη μόνον ὡς ἀ' συνθετικὸν τῶν κυπριακῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ V π. X. αἰῶνος ΔιFείθεμις GDI 60₂₁ καὶ ΔιFείφιλος, R. Meister, Berliner Sitzungsber. 1910 σ. 151. Ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἐστηρίχθη ὁ F. Solmsen¹ ἵνα ἀποδείξῃ κληρονομηθεῖσαν τὴν δοτικὴν εἰς -ει τῶν συμφωνολήκτου θέματος ὀνομάτων. Ἡ ἔξ ἀναλύσεως τῶν ἀνωτέρω κυρίων ὀνομάτων εἰς τὰ συνθετικὰ αὐτῶν συναγομένη δοτικὴ ΔιFεί ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς ὀσικὰς Diύνει=Jovi, patereί, αἵτινες ἐπίσης συνεχίζουσιν Ἰνδοευρωπαϊκὴν δοτικὴν εἰς -ei².

Τύπος δοτ. Δεὶ ἀπαντᾷ συχνάκις ἐν ἐπιγραφαῖς ρωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Μ. Ἀσίας: Πισιδία Journ. Hellen. Stud. 32 (1912) σ. 167: «*Δεὶ Κυρίῳ τὸν βωμόν* <ι>», Φρυγία αὐτόθ. 11 (1890) σ. 160 «*Δεὶ Πεταρῆι εὐχῆν*», Σινώπη Amer. Journ. Archaeol. 9 (1905) σ. 303: «*Δεὶ Ἡλίῳ*» κλπ.³

Τέλος ἀναφέρω καὶ τὸν μὴ ἐξακριβωθέντα ὑπ' ἐμοῦ τύπον δοτ. Δηή ἐκ Συρίας⁴.

Αἰτιατικὴ. Ἡ ἀναλογικῶς σχηματισθεῖσα καθ' ὄν ἀνωτέρω ἐδείξαμεν τρόπον αἰτιατικὴ Δία μαρτυρεῖται ἤδη παρ' Ὀμήρω:

A 394 *ἔλθοῦσ' Οὐλυμπον δὲ Δία λίσαι...*

κλπ. Ἐπὶ λίθων εὐρίσκομεν ταύτην ὡς ἀκολούθως: Ἡλειακὴ ἐπιγραφὴ ἔξ Ὀλυμπίας (VI π. X.) Ditt.-Purg. 11₇: «*πο(τ) τὸν Δία*», ἐπιγρ. ἔξ Ἐρυθρῶν (465 π. X.) SIG³ 41₁₅ «*ὀμνύμαι [μὲν Δ]ία κα[ι] Ἀπόλλο καὶ Δέμε[τρα]*», ἔξ Ἀθηνηῶν (375/4 π. X.) SIG³ 151₂₅: «*νῆ τὸ[ν] Δία καὶ τὸν Ἀπόλλω καὶ τὴν Δήμητρα*».

Παραδίδεται καὶ τύπος αἰτ. Τιαν ἐκ φρυγικῶν ἐπιγραφῶν: R. Meister ἐν Xenia Nicolaitana, Leipzig 1912 σ. 168.

¹ Zur Geschichte des Dativs in den idg. Sprachen. I ΔιFείφιλος und der idg. Dativ Singulars, Kuhn's Zeitschr. 44 (1911) σ. 161 κέξ.

² Id. Stolz, Gramm.⁶ σ. 271.

³ Περαιτέρω παραπομπὰς βλ. ἐν ἄρθρῳ Zeus τοῦ λεξικοῦ Roscher σ. 574. Ἐνταῦθα πρόκειται ἢ συνήθης ἐν μεταγενεστέραις ἐπιγραφαῖς ἀπόδοσις τοῦ μακροῦ ἰδιὰ τοῦ εἰ: Σαλαμεινός, Ἀνδρονείκη, Ἀτείμητος κλπ.

⁴ Ὁ τύπος ἀναφέρεται ἐν τῷ ἄρθρῳ Zeus τοῦ λεξικοῦ Roscher σ. 574, ἐνθα γίνεται παραπομπὴ εἰς W. K. Prentice, Greek and Latin Inscriptions in Syria (Publications of the Princeton University Archaeological Expedition to Syria in 1904-1905 III) π. 431.

Τὸ ὄνομα Ζεύς παρεδόθη καὶ κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν ὑπὸ τοὺς τύπους: ὄνομ. *Δίεσ* - *Ζῆνες* - *Ζᾶνες*, γεν. *Διῶν*, δοτ. *Δισί*, αἰτ. *Δίας* - *Ζῆνας* - *Ζᾶνας*.

Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος ἐν πληθυντικῷ ἀριθμῷ ἔχομεν ὀλίγας μόνον μαρτυρίας, τὰς ἑξῆς:

Ὁ Πανσανίας 5.21.2 διηγεῖται ὅτι ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων¹ *Zāνες* χαλκᾶ ἀγάλματα τοῦ Διός: «πρὸς δὲ τῇ κρηπίδι ἀγάλματα Διὸς ἀνάκειται χαλκᾶ... καλοῦνται δὲ ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων *Zāνες*». Ὡσαύτως *Zāνας* ἐκάλουν οἱ Ἕλληνες τὰς ψυχὰς τῶν ἁγίων ἀνθρώπων, καθὰ παραδίδει ὁ Μακροβίος Saturn. 3.7.6. κέξ.: «*Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum esset; animas sacratorum hominum, quos Zanās Graeci vocant*». Ἐκ τοῦ τύπου τῆς λέξεως φαίνεται ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Μακροβίου παραδίδει λαϊκᾶς δοξασίας τῆς Ἡλίδος. Παρ' Ἀθηναίῳ IA 473b παραδίδεται: «ἀγγεῖον δ' ἐστὶν ἐν ᾧ τοὺς κτησίους *Δίας* ἐγκαθιδρύνουσι». Ἐπίσης παρὰ Πλουτάρχῳ Ἡθ. 425E (Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων 29) ἀναφέρεται: «*Καὶ μὴν τὰ γ' ἄλλα τῶν Στωϊκῶν τίς ἂν φοβηθεῖη, πνυθανομένων πῶς εἰμαρμένη μία μένει καὶ πρόνοια, καὶ οὐ πολλοὶ *Δίεσ* καὶ *Ζῆνες* ἔσονται, πλειόνων ὄντων τῶν κόσμων; πρῶτον μὲν γὰρ εἰ τὸ πολλοὺς εἶναι *Δίας* καὶ *Ζῆνας* ἄτοπὸν ἐστὶ, πολλῶν δὴπουθεν ἔσται τὰ ἐκείνων ἀτοπώτερα...*». Τέλος ὁ Εὐστάθιος 1384,46 (εἰς α 14) «*καὶ ἐπλήθυναν αὐτὸν κατὰ τὴν κλίσιν οἱ μεθ' Ὀμηρον, ὡς Αἴλιος Διονύσιος ἱστορεῖ. *Δίεσ* γάρ φησι τὸ πληθυντικὸν τοῦ Διός. καὶ δρᾶμα οὕτως ἐπιγέγραπται. καὶ αἱ ἐφεξῆς πτώσεις *Διῶν* καὶ *Δισί* καὶ *Δίας*».*

¹ Ἰδ. ἀνωτ. σ. 66 κέξ.

R É S U M É

L'étude est divisée en deux chapitres. Dans le premier sous le titre «*Recherches sémantiques dans la langue du culte*», l'auteur étudie la relation entre le langage et le culte en partant du principe qu'on peut le mieux comprendre quelquefois les croyances rituelles du passé lointain, sur lesquelles la tradition littéraire ou historique est insuffisante, par l'interprétation correcte des éléments linguistiques qui s'y rapportent. Cette étude s'attache surtout aux problèmes de cette sorte, nullement ou insuffisamment éclaircis jusqu'à présent, qui concernent le culte du peuple grec ancien. Ils sont examinés par comparaison avec les traditions populaires de la Grèce moderne et, si besoin, avec les croyances religieuses des peuples primitifs contemporains. Ainsi l'auteur pour vérifier l'opinion que les noms abstraits dérivent des noms de dieux et de génies, fournit plusieurs exemples tirés des poèmes homériques, où le phénomène se présente encore dans son évolution, puisque on y rencontre le même mot sous un sens double: et comme nom abstrait et comme nom propre d'une divinité (p. 6 ss.). De là il est amené à soutenir que le monde divin de la poésie hésiodique est créé par l'âme du peuple et non par l'imagination du poète (p. 8), que la force qui fait tourner l'action du sujet des verbes moyens vers lui-même est inconcevable et surnaturelle (p. 8 ss.), que les verbes qui expriment des manifestations de phénomènes célestes physiques exprimaient au début des actions divines (p. 9), que le culte du linteau sous le nom de Janus chez les Romains nous permet de supposer l'existence du même culte chez les Grecs anciens, si l'on juge d'après les survivances de ce culte dans les croyances populaires de la Grèce moderne (p. 10), que le mot ποταμός (fleuve) signifiait « la divinité qui tomba d'en haut » (p. 13) comme le nom de Σπερχειός signifiait le dieu qui s'élance (σπερχόμενος δαίμων) etc.

Ensuite l'auteur, en suivant le même principe, soutient que l'interprétation des adjectifs épithètes des divinités nous aide à remonter jus-

qu'à des qualités du culte primitif de ces divinités oubliées entretemps. Ainsi l'adjectif *γλαυκῶπις* trahit l'existence de dendrolatrie primitive dans le culte d'Athéna (p. 15 ss.), l'adjectif *ἑριούνιος* révèle qu'Hermès avait à l'origine la qualité de protecteur du brigandage (p. 16 ss.), l'adjectif *ἠεροφοῖτις*, donné chez Homère à l'Erinys, signifiait la force malfaisante venant de l'air, comme il est prouvé par les croyances contemporaines du peuple hellénique sur les Fées (*Νεραΐδες*) et les autres génies malfaisants de l'air, croyances issues évidemment de celles des Grecs anciens (p. 29 ss.).

Mais le point essentiel du 1er chapitre est celui dans lequel l'auteur s'occupe de la signification du nom de Zeus, dieu principal du Panthéon grec. Il cite d'abord les tentatives des anciens pour interpréter le nom de Zeus (p. 29) et donne l'étymologie scientifique du nom et sa forme de base qui se rencontre dans le grec, le latin et le sanscrit (30 ss.) Ensuite l'auteur explique longuement que Zeus chez Homère n'est pas uniquement, comme le prétendent Wilamowitz et Nilsson, le dieu qui règle les conditions atmosphériques, mais le dieu du ciel clair aux qualités multiples parmi lesquelles celle de maître de l'atmosphère.

Dans le deuxième chapitre sous le titre « *Morphologie du nom de Zeus en grec* », l'auteur interprète les 84 formes différentes du nom de Zeus qu'il réunit et les répartit en deux classes d'après la lettre initiales (Z ou D) et en d'autres d'après la flexion. Il explique comment elles ont été dérivées les unes des cas obliques et les autres des cas directs et quand et d'après quels mots ou quelles déclinaisons elles ont été formées. Il vérifie partout par des exemples tirés des auteurs et des inscriptions les premières mentions de chaque forme grammaticale dont il suit et explique l'extension dans les différents dialectes en s'efforçant d'interpréter toujours les problèmes de phonétique ou de flexion rencontrés au cours de son étude. Ainsi explique-t-il, par exemple, que le système particulier *ὁ Ζεῦς, τοῦ Ζεῦ...* était déjà ancien (p. 75 ss.), que la forme nominative *ὁ Δίας*, considérée comme néo-grecque, remonte aux premiers siècles de notre ère (p. 73 ss) etc. En étudiant aussi la déclinaison du nom *Ζεὺς* par comparaison avec celle du nom *μῆν*, il croit comme probable l'existence d'un culte préhistorique du dieu masculin *Mên* chez les Grecs. En plusieurs endroits de ce chapitre l'auteur saisit l'occasion de montrer que le culte contribue à l'extension des variantes dialectales phonétiques ou flexionnelles.

Π Ι Ν Α Ξ
Ο Ν Ο Μ Α Τ Ω Ν Κ Α Ι Π Ρ Α Γ Μ Α Τ Ω Ν

α πρὸς ἔκφρασιν ἐν- διαμέσου ἀποστά- σεως 48	ἀνάθεκα 33	Asvins 41	γυμνάδομοι 60
- α κατάλ. αἰτ. 78	ἀνάθεμα 33	Ἄσωπόδωρος 13	δ ἀντι ζ 60, 62
ἄγερ' 26	ἀνάλεμα 33	Ἄτειμητος 84	δαίμονια κακοποιᾶ ἐ- ναέρια 21 κέξ.
Ἄγεραγίδα 25, 28	ἀνάρεμα 33	Ἄτη - ἄτη 6, 7, 21, 22	δαίμων ἐπιπίπτων 13, - σπερχόμενος 14
ἄγερικό 25	Ἄνδρονείκη 84	Ἄτη οὐχί ἄτη ἐν Ὅμ. Π 805 7	δαμιόμεν 62
Agni 41	ἀνεμικά 26	Ἄττικῆς λατρευτικαὶ δοξασίαι 23, 28	Δάν 55, 57, 61, 66
ἄδελφε 65	ἀνεμικός 25	αὐτόθιον 33	Δεαύς 55, 63
Aditya 41	Ἄνεμογαζοῦ 25, 26	Ἄχελωιδῶρος 13	δδ ἀντι ζ 60, 62
ἀέρας 25	ἀνεμοκρουγμένος 25	βαπτίζω 54	Δδαῦ 55, 65
ἀέρζι 26	ἀνεμοκρουμένοι 27	βασιλᾶες 66	deductio coloniae 12
ἀέρι 25, 26	Ἄνεμονεράδα 25	βασιλέας 73	Δει δοτ. 55, 84
Ἄερικό 25, 28, - ἄ 26, 28	ἀνεμονέρι 26	Bδευ 55, 63 κέξ.	δαίξις 48
ἀέρισμα 25	ἀνεμοπαρμένοι 27	βιαιοθανάτων ψυχαί 27	Δειπάτυρος 36
ἀερο - σύνθετα 19	Ἄνεμοραδα 25, 28	βλοσυρωπός - ὦπις 16	*deiuos 35
ἀεροδαρμένοι 27	ἀνεμορριπή 25, 26	βοῦς 31	δενδρολατρία 15
ἀεροῦ 25, 26, 28	ἀνεμος 25, 28	βροντᾶ 9	δέσποτας 34
ἀεροφοίτας 19	ἀνεμοστρόβιλος 14, 24, 25	βροντή φωνή θεοῦ 51	Δεὺς 55, 57, 60 κέξ.
ἀερόφοιτοι κύνες 19	ἄνερ 65	βροντῶσαι θεότητες 21	Δηή δοτ. 55, 84
ἀερόφοιτος 19	Ἄνεράδες 24	bum 78	Δημήτηρ 45
ἀεροχτυπημένος 25-οι 27	ἀντωπός - ὦπις 16	βῶν 78	Δήν 55, 57, 61, 66
ἀετοί 19	ἄπ' ἐμᾶς καλοί 33	γαῖα μήτηρ 45	Δήνα 55, 63
ἀήρ 28, σημασ. παρ' Ὀμήρω 22	Ἄπάτη 8	Γαλήνη 8	Δί δοτ. 55, 83
Ἄθηνᾶ πυλαίτις 10, - γλαυκῶπις 15 κέξ.	Ἄπόλλων πυλαίος 10 - Δαφνίτης 15	γαίη 31	Δία αἰτ. 55 73 κέξ. 80, 84
- αἰ κατάλ. δοτ. 81	ἀποστάσεως ἔκφρασις ἐν τῇ Ἰνδικῇ 48	γένους γραμματικοῦ διάκρισις 5	Δία γεν. 55, 73 κέξ.
Αἰγίνης ὄρος 39, 44	ἄπτεροι Ἐρινύες 28	Γεραγίδα 25	Δία κλητ. 55, 65
Ἄιδεὺς 72	Αραι 23	γέφυρα 12	Δία τὴν ἡμέραν Κρη- τες 33
αἰδοφοίτις 19	ἀργικέρανος 43	Γῆ Διὸς σύζυγος 45	διάβολος 25, 32
αἰδώς 5	Ἄρευς 72	Γῆρας - γῆρας 5, 8	Diana 42
Αἰθῆρ 8	ἀρπακτικὰ τέρατα 19	γλαυκός 15, 16	διάστοσος 32
Αἶσα - αἶσα 7	Ἄρπυιαι 19, 21, 24	γλαυκόχρους 16	Δίας ὄνομ. 55, 57, 73 κέξ.
Alastor 23	Ἄρτεμις πυλαία, προ- θυραία 10 - Καρυᾶ- τις, Κεδρεᾶτις 15	γλαυκῶπις Ἄθηνᾶ, - ἐ- λαία 15, 16	Δίας αἰτ. πληθ. 55, 85
ἀλαωπός - ὦπις 16	ἀσιατικῆς θεότητος λατρεία ἐπὶ τῆς Ἰδης 45	γλαυκωπός 15, 16	διάσκαττος 33
Ἄλγεα 8	ἀστεροπητής 52	γλώσσης ἀρχή 47 κέξ.	διάτανος 32
ἄμπερος 67	ἀστράπτει 9	Γοργόνες 21, 27	Δίς κλητ. 55, 65, 66
ἄμισυ 67		γρῦπες 19	Διέφι 55, 83

- Διαί 55, 79, 82, 83
 Διαίτρεψης 82, 84
 diēm 33
 Δίες 55, 85
 Διές γεν. 55, 81 κέξ.
 dies 33
 Dies 70
 Διεσκῶριάδεω 81
 Διεσκουρίδης 81
 Dies pater 34
 Diespiter 34, 36, diei
 et lucis pater 42
 Δι(Ϝ)εί 31
 ΔιϜεί 55, 82, 84
 ΔιϜείθεμις 84
 ΔιϜείφιλος 84
 Δι(Ϝ)ί 31
 ΔιϜί 55, 80, 82 κέξ.
 ΔιϜίθωρος 83
 ΔιϜός 31, 55, 80
 Διί 55, 80, 82, 83
 *di(i)ῑeu 64
 *dieus 35
 δικάδθεν 62
 δικαδδέτῶ 62
 δικαδδόντων 62
 δικαδέθθω 62
 Δίνος 72
 *Dinus 70
 Διόζωτος 60
 Διόρ 55, 81
 Δίος ὄνομ. 55, 57,
 65, 66
 Δίος γεν. 55, 80
 Δίος 55, 74, 80
 Δίος βασικής σημα-
 σίας διατήρησις
 παρ' Ἑλλήσι 52,
 παρ' Ἰταλοῖς 41
 κέξ., -σημ. ἐξέλιξις
 παρ' Ἰνδοῖς 41, -λα-
 τρεία ἐπὶ τῶν ὀ-
 ρέων 44, ἐπὶ τοῦ
 Ὀλύμπου 44 κέξ.,
 ἐπὶ τῆς Ἰδης 45,
 ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς
 Αἰγίνης 39, 44. Ἰδ.
 καὶ Ζεὺς σημ.
 Διόσθου 65
 Διοσκόρινθος 65
- Διόσκοροι 56
 Διόσκουροι 56
 Δίς ὄνομ. 55, 57, 72
 Δισί 55, 85
 Dius Fidius 33
 Διύνει 84
 διφθόγγου μακρᾶς β'
 στοιχ. σίγησις 23
 Διῶν 55, 85
 δοκιμάδδει 60
 δῶοι 62
 δρομάδες Ἐρινύες 21,
 28
 Δρυάς -δρυάς 15 -άδες
 24
 θυγόν 62
 Δυσνομίη 8
 duhitā divaḥ 41
 dyām 33
 dyāúḥ 31
 Dyaus pitar 36
- Ἐ προφορά ἐν Ἡλιδι
 66
 ἔα 66
 ἐγγέσπαλος 82
 -εί κατάλ. δοτ. 82,
 84
 εἶδοι 42
 εἰσόδου εἰκονιστικῆ-
 φετιχιστικῆ λα-
 τρεία 10
 Ἐκάτη πυλαία, προ-
 θυραία 10
 ἐκείνου δεῖξις 48
 ἐκκλησία 54
 ἔνδιος 33
 ἐννύχιος 33
 ἐλαία γλαυκῶπις 15
 Ἐλένη Δενδρίτις 15-
 -ης ἐπιθαλάμιον θε-
 οκρίτειον 15
 ἐλευθερία 5
 ἐμαὶ Ἐρινύες 20
 ἐναέρια κακοποιὰ δαι-
 μόνια 21 κέξ.
 ἐναυλακοφοῖτις 19
 ἐπεσβόλος 82
 ἐπεψήφισεν (= -ζεν)
 60
- ἐπιδικαδόντων 62
 ἐπιληψία 26
 Erdgottheiten 20
 Ἐρεβος 5
 ἐρεβοφοῖτις 18, 19
 ἐριθρεμέτης 21, 52
 ἐριθρομος 21
 ἐρίγδουπος 52
 ἐρινύειν σημ. ἐσκευω-
 ρημένη παρά Παυ-
 σανία 27
 ἐρινύοντες 27
 Ἐρινύος -ων σημα-
 σία, ιδιότητες, ἐπί-
 θετα 18 κέξ., ἀρι-
 θμὸς 20
 Ἐρινύς -ἐρινύς 7
 Ἐρινύς ἡεροφοῖτις 18
 κέξ.
 ἐριούνης 16
 ἐριούσιος 16, 17
 Ἐρις -ἐρις 7
 Ἐρμῆς πυλαῖος, πύ-
 λιος, προπύλαιος,
 πυληδόκος 10, ἐρι-
 ούνης -ιος 16 κέξ.,
 χαριδῶτης, κλεψί-
 φρων 18, φηλητῶν
 ἄναξ 17, φωρῶν ἐ-
 ταῖρος 18, -οῦ κλε-
 πτοσύνη 18
 -es κατάλ. γεν. 81
 εἰ ἰνδοευρ. 64
 εἰ ἰνδοευρ. 64
 εὐδεινός 81
 Εὐμενίδες 25
 εὐωπός -ῶπις 16
 ἐχυράσουσιν (= -ζου-
 σιν) 60
 Η πρός δῆλωσιν βρα-
 χέος e 58
- Φεργάδδομαι 62
 Φράτρα 66
- ζ ἐν τῇ καθόλου Ἑλ-
 ληνικῇ 31, -παρά-
 στασις ἐν Κρήτῃ 62,
 -ἐκ τῶν σδ, δj, δι,
 gj 60
- ζά 60
 ζαβάλλειν 60
 Ζάν 55, 57, 61, 66,
 67, 68, 71
 Ζάνα 55, 67, 68
 Ζάνας 55, 85
 Ζάνες 55, 66, 67, 71,
 85
 Ζανί 55, 68
 Ζανίδες 66
 Ζανοποταιδᾶνος 67
 Ζανός 55, 68
 Ζάντα 55, 69
 Ζαντός 55, 69
 Ζάντος 55, 69
 Ζάνωνες 66
 Ζάς 55, 57, 69, 70, 73
 Ζάς κλητ. 55, 70
 ζδ ἀντι ζ 59
 Ζδεὺς 55, 57, 59
 Ζέα αἰτ. 55, 76, 77
 Ζεῖ 55, 76, 77
 Ζεῖς 55, 57, 71
 Ζέος γεν. 55, 76, 77
 Ζεός γεν. 55, 76, 77
 Ζεῦ 32, 55, 64, 75
 Ζεῦ γεν. 55, 75
 Ζεῦ δοτ. 55, 75, 76
 Ζεῦ πάτερ 36
 Ζεῦν 55, 75, 76
 Ζευός γεν. 55, 76, 77
 Ζεὺς 55, 57, 58 κέξ.
 75, 76
 Ζεὺς γεν. 55, 75
 Ζεὺς κλητ. 55, 75
 Ζεὺς σημασία 29 κέξ.
 ἔτυμολογία 31, 57,
 μορφολογία 54 pas-
 sim, — ἀπὸ τοῦ ζῆν
 30, 70, -πρὸς τὴν
 διὰ πρόθ. 29 κέξ.
 -ἀπὸ τοῦ διαίνειν,
 τοῦ δεῖν, τοῦ ζέειν,
 τοῦ ζά καὶ αὔειν
 30, -θεὸς τοῦ κε-
 ραυνοῦ 43, — θεὸς
 τῶν ἀτμοσφαιρικῶν
 συνθηκῶν 49, 51, —
 ὕει 9, 40, — Δίος 65.
 Ἰδ. καὶ Δίος σημ.

- Ζεὺς 55, 57, 59
 Ζέως γεν. 55, 76, 77
 Ζήν ὄνομ. 55, 57, 61, 66, 71
 Ζήν κλητ. 55, 66
 Ζήν 32, 33, 55, 78
 Ζήνα 55, 76, 78
 Ζήνας 55, 85
 Ζηνεῖ 55, 79
 Ζήνες 55, 66, 85
 Ζηνί 55, 79
 Ζηνός 55, 63, 79
 Ζής 55, 57, 69, 70, 71
 Ζηύς 31, 55, 57 κέξ.
 Ζί βοτ. 55, 83
 Ζιός γεν. 55, 81
 Ζόννυσος 60
 ζφολατρία 5
- *Ηδη - ἤδη 7
 ἥερο - σύνθετα 19
 ἥερο - < ἀόρατος 19
 ἥεροφοίτις Ἐρινύς ση-
 μασιολ. ἔρευνα 18 -
 28, λ. ἱερὰ 28, — μέ-
 λισσα 20
 ἥερόφοιτος οἰστρος 20
 ἡμέρας - οὐρανοῦ σχέ-
 σις 35
 Ἡμέρη 8
 Ἡώς 41
- θάνατος - θάνατος 7
 θέμις - θέμις 8
 θρακοφοίτης 19
 θύγατερ 65
 θυγάτηρ Διός 41
- i πρὸς ἔκφρασιν πλη-
 σιον ἀποστάσεως 48
 i ἀπόδοσις διὰ ει 84
 -ι κατάλ. τοπ. 82
 janua 10
 Januarius 10
 Janus - janus 10
 *Ιδη 39, 45
 Idus 42
 Jener - Deixis 48
 ἱεραὶ λέξεις 28, 67, 71,
 72
- ἱερέας 73
 ἱερός 70, 72
 ἱερός παρ' Ὀμήρῳ 22
 ἱεροῦ ὀνόματος ἀπο-
 φυγή χρήσεως 32
 Ἰνδοευρωπαϊῶν ὑφο-
 λατρία 40
 Jovis 34
 Jovos 35
 Ἰσμηνόδωρος 13
 Juppiter 34, 36
- Καϊκόδωρος 13
 κακοποιὰ ἐναέρια δαι-
 μόνια 21 κέξ.
 Καλές Κυράδες 25
 Καλοκυράδες 25
 Καλότυχες 25
 Κελαινώ 21
 κελαινώπις 16
 κελευθοποιοί 12
 Κηφισόδωρος 13
 κλητικῆς χρήσις 65
 Κλυταίμηστρας Ἐρι-
 νύες 20
 Κονίσσαλος δαίμων -
 κονίσσαλος 14
 Κοττυτώ 14
 κουφό 33
 Kretschmer γνώμη
 περὶ σημ. τοῦ Διός
 42, — περὶ πρώτης
 γλώσσης 48
 κριθδέμεν 60
 κύνες ἀερόφοιτοι 19
 κυνῶν Ἐρινύες 20
 Curtius γνώμη περὶ
 πρώτης γλώσσης 47
- Λαίου Ἐρινύες 20
 Lautsymbolik 46
 Δήθη 8
 Λιθυφοίτης 19
 Λιμός 8
 Lucetius 42
 Luft 20, 22
- μάδδαν 60
 māh 72
 μάλον 67
- μάν 67, 71
 μάνες 67, 71
 μανία, 24, -α βακχική
 23
 mānōt 72
 Marspiter 34
 μαρτυρῶ 54
 ma'sah 72
 Μάχη 8
 μείς 71
 μελανώπος - ὄπις 16
 Μελιγάλας 25
 μέλισσα ἡεροφοίτις 20
 Μελιτένιες 25
 μέλιτος χρήσις λα-
 τρευτική 11
 mēsecī 72
 μεύς 58, 71
 Μήν θεός τοῦ νυκτε-
 ρινοῦ φωτός 71 κέξ.
 Μήνη 71
 μής 69, 71
 μητρὸς Ἐρινύες 20
 μιμήματα Ἐρινύων 21
 μμά 34
 Μοῖτρα - μοῖτρα 8
 μόχθηρα 65
 μυγμός Ἐρινύων 21
 μυκηθμός Ἐρινύων 21
 μυκήματα Ἐρινύων 21
 μυκώμεναι Ἐρινύες 21
- ν κατάλ. αἰτ. 79
 Naturlaute 48
 ναύη 31
 ναῦς 31
 Nebel 22
 Νεῖκος 8
 νείφει 9
 νεραγδιάρηδες 26
 Νεραγίδα 25
 Νεράιδα - ες ἔτυμον,
 σημασία, λαϊκὴ πί-
 στις 23 κέξ., - ὄν
 ἀριθμὸς 24, - ὀνό-
 ματα 25, - ες πρό-
 ξενοι ἀνεμοστροβί-
 λου 14, 24, 25
 νεραϊδοκρουμένοι 27
 νεραϊδοπαρμένοι 27
- νεραϊδοχτυπημένοι 27
 Νηιάδες 24
 νηῦς 58
 Nilsson θεωρία περὶ
 σημ. τοῦ Διός 37
 κέξ. 49 κέξ.
 nudius tertius, — sex-
 tus 33
 νυκτὸς ἀμολγῶ 22
- ξενικαὶ Ἐρινύες 20
- ὀγδόδιον 33
 ὄζος 60
 Οἰδιπόδων Ἐρινύες 20
 οἰστρος ἡερόφοιτος 20
 Ὀλυμπος 39, 43 κέξ.
 Ὀλύμπου - οὐρανοῦ
 σύγχυσις 44-45
 ὀνοματοποιία 47
 ὀνομάτων θεῶν καὶ
 δαιμόνων προέλευ-
 σις 6-8, — δαιμό-
 νων παρ' Ἡσιόδῳ
 ἐρμηνεία 8, - ἀφη-
 ρημένων προέλευ-
 σις 6
 ὄρατριος 67
 ὄρειφοίτης 19
 ὄρθριοφοίτης 19
 ὄροφοίτης 19
 Ὀρφαίς 67
 Osthoff νόμος 57
 οὐρανός - ἡμέρα 35
 οὐρανοφοίτης 19
 οὐρεσιφοίτης - φοίτις
 19
- παιδεύω 53
 παιδικῶν λέξεων δι-
 πλασιασμός συμ-
 φώνων 34
 Παναγία Πορταῖτισσα
 10
 panthas 11
 Parjana 41
 πάτερ 65
 patereí 84
 πάτος 11
 πατρόκτονος 65

- πατροκτόνος 65
 πατρός Ἐρινύες 20
 περίδδουγα 60
 plu σημ. 47
 πολύδρομος 17
 πόνηρε 65
 pontifex 11 - 12
 πόντος 11
 Πόντος 8
 Portunus 10
 Ποσειδῶν 45
 πόσις τῆς γῆς 45
 Ποταμόδωρος 13
 ποταμός ἐτυμολ. 13
 Ποταμός δαίμων 13,
 -οῦ λατρεία 13
 ππά 34
 πράδδοντες 62
 προελληνική λατρεία
 ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου 44
 Προελλήνων ὑφολα-
 τρία 39 - 40
 προσηγορική χρῆσις
 τῆς λ. Ζεὺς 33
 προσωποποίησις ἀψύ-
 χων 5 - οὐρανίων
 καὶ φυσικῶν φαινο-
 μένων 5 - ἰδιοτήτων
 καὶ καταστάσεων 5
 pṛthivi matar 45
 πρωτόγονος ἀνθρω-
 πος 5, 49, — Ἰνδο-
 ευρωπαϊός 52
 πρωτογόνων λαῶν ση-
 μερινῶν ἀντίληψις
 περὶ θεοῦ 41
 πτεροφόροι Ἐρινύες
 21, 28
 πτωχῶν Ἐρινύες 20
 πυρωπός - ὦπις 16

 rām 78
 rēm 78

 ρημάτων μέσων ἐρ-
 μηνεῖα 8-9, — ἀ-
 προσώπων ἐρμηνεῖα
 9
 res 34
 Rig Veda εἰδήσεις
 περὶ Διός 41
 Ριττένιοι 62
 ροδωπός - ὦπις 16

 σαί Ἐρινύες 20
 σακέσπαλος 82
 σακεσφόρος 82
 Σαλαμεινός 84
 σδ ἀντί ζ 59
 Σδάν 55, 57, 66
 Σδεῦ 55, 65
 Σδεῦς 55, 57, 59, 65
 σεῖαι 9
 Σεμναί 25
 Σεύς 55, 57, 60
 Σηνός 55, 63
 Sprech θεωρία περὶ
 δειξέων 46
 Σπερχειός 14
 sta σημ. 47
 σταθός 67
 σταυρός 54
 Στρυμόδωρος 13
 sulcus μαγικός 12
 Σφίγξ 19

 τ ἀντί ζ 62
 Τάν 55, 57, 62, 66
 Τάνα 55, 62, 67
 ταυρωπός - ὦπις 16
 ταχεῖαι Ἐρινύες 21
 ταχυδρόμος 17
 τέκνων Ἐρινύες 20
 τέρατα ἀρπακτικά 19
 τερπικέραυτος 43
 Terramare συνοικι-
 σμός 12

 τηλωπός - ὦπις 16
 Τῆνα 55, 62, 67
 Τηνί 55, 62
 Τίαν αἰτ. 55, 84
 Tin, Tina, Tinia 70
 Τινδαρίδαι 70
 Tiv 42
 τοκῆων Ἐρινύες 20
 τόμος 65
 τομός 65
 τόξου θύρας προσω-
 ποποίησις - λατρεία
 10
 ττ ἀντί ζ 62
 Ττεῦ 55, 65
 Ττῆνα 55, 62
 Ττηνός 55, 62

 υ πρὸς ἔκφρασιν μα-
 κρινῆς ἀποστάσεως
 48
 ὑαλωπῆς 16
 ὑγίεια 5
 ὑλάγματα κυνῶν (Ἐ-
 ρινύων) 21
 ὑλακτοῦσαι Ἐρινύες
 21
 ὑπερδωρισμῶν θεωρία
 67
 ὑπέρτατον ὄν 48
 Ὕπνος - ὕπνος 8
 Ušāh 41
 ὑψιβρεμέτης ἐσφαλ-
 μένως ἀντί ἐριβρε-
 μέτης 21
 ὑψιστον ὄν 49, 50, 53
 ὑψιφοίτης 19
 ὑφολατρία 40

 φαινῶπις 16
 φαντάσματα 24, 28
 φάσματα 28
 feriae Jovis 42

 φετιχισμός 5
 φθόγγων συμβολικὴ
 σημασία 46
 Φιλότης 8
 Finsternis 22
 fjord 10
 Φόδος - φόδος 8
 Φόνος 8
 φρενοβλάβεια 22, 26
 φρενῶν Ἐρινύες 20
 φρίω 33
 φροντίδδοντες 62
 Furiarum maxima
 21
 φωτεινότης 35
 φωτὸς τῆς ἡμέρας
 σημασία διὰ τὸν
 πρωτόγονον 50

 χάος 5, 8
 Havers θεωρία περὶ
 γενικῶν θεοτήτων
 40
 χλοερῶπις 16
 höchstes Wesen 50
 κρηῖδεται 60
 κρηγίω 33
 κρίγουμαι 33
 κρίζω 33
 κρίνω 33
 κρίσκομαι 33
 κριστός 31-32
 κριῶ 33
 κριῶ 33
 κροῦ 33
 χρυσῶπις 16
 κρω 33

 ὠρη - ὠρή 8

 Wilamowitz θεωρία
 περὶ σημ. τοῦ Διός
 36 κέξ., 39 κέξ.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Ἐν σελίδι 55 στίχῳ 23 μετὰ τὸ *Τιῆνα* προσθετέον: *Ζάντα*.

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

σ. 6 ὑποσημ. 1 ἀντὶ 364 γρ. 364 κέξ. | σ. 7 στ. 14 ἀντὶ οὐσιαστικῶν γρ. οὐσιαστικῶν | σ. 19 στ. 9 ἀντὶ ἐπίθετον γρ. ἐπίθετον | σ. 20 στ. 5 ἀντὶ κλπ. γρ. κ.ἀ. | σ. 21 στ. 13 ἀντὶ ὑπιβρεμέτης γρ. ἐριβρεμέτης | σ. 22 στ. 10 ἀντὶ ποιικαὶ γρ. ποιικαὶ | σ. 28 στ. 20 ἀντὶ θὰ μοὶ γρ. θά μοι | σ. 31 ὑποσημ. 6 στ. 4 ἀντὶ 1924 γρ. 1927 | σ. 32 ὑποσημ. 1 στ. 3 ἀντὶ *Langdiphthongen* γρ. *Langdiphthongen* | σ. 50 στ. 18 ἀντὶ *höchtens* γρ. *höchsten* | σ. 55 στ. 17 ἀντὶ *Zdeūs* γρ. *Σδεῦς* καὶ σ. 27 ἀντὶ 83 γρ. 84 | σ. 59 στ. 13 ἀντὶ *Zdeūs* γρ. *Σδεῦς* | σ. 63 στ. 26 ἀντὶ *δύναται* γρ. *δὲν δύναται*.